

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАТУШОК ГАЛИНА СЕРГІЇВНА

УДК 378.147:37](477)«195/196»

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ
У СЕРЕДИНІ 1950-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1960-х рр.:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

03 Гуманітарні науки

032 Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктор філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ (підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: **Долинна Анна Сергіївна**, кандидат історичних наук,
старший викладач

АНОТАЦІЯ

Матушок Г. С. Підготовка педагогічних кадрів в Україні у середині 1950-х – першій половині 1960-х рр.: історичний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2023.

У дослідженні комплексно досліджено і проаналізовано становище педагогічних закладів освіти в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства середини 50-х рр. – першої половини 60-х рр. ХХ ст., показано вплив цих явищ на підготовку кваліфікованих кадрів вчителів. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі залучених нових архівних джерел, матеріалів періодичної преси, історичної літератури, уперше комплексно показано систему вищої педагогічної освіти у роки «хрущовської відлиги», структурні зміни (створення, реорганізації чи закриття факультетів), динаміку чисельності науково-педагогічних працівників і студентів, охарактеризовано учасників освітнього процесу за основними показниками; визначено фаховий рівень керівного складу педінститутів; проаналізовано процес організації та результативність навчальної роботи ЗВО і науково-дослідної роботи викладачів та студентів; вивчено питання щодо організації та проведення практичної підготовки (педагогічної та виробничої практик); комплексно охарактеризовано різні форми ідеологічної, ідейно-виховної, суспільно-корисної і культурно-масової роботи; показано процес розширення і зміцнення матеріально-технічної бази, забезпечення студентів стипендіями, медичним обслуговуванням, викладачів і студентів – житловими площами, оздоровленням. Практичне значення очікуваних наукових результатів полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні обґрунтування, узагальнення і висновки, які містяться у дисертації, можуть бути використані в процесі сучасного реформування галузі вітчизняної освіти. Авторка вважає, що вишам доцільно запозичити досвід профорієнтаційної роботи, організації культурно-масової роботи, звернути увагу на проведення у тогочасних

вишах гурткової НДР. Цікавим є досвід розподілу навчального навантаження науково-педагогічних працівників.

Перший розділ дисертації присвячено огляду та аналізу історіографії, джерельної бази та характеристики теоретико-методологічних засад роботи. Вияснено, що радянські, сучасні українські, діаспорні і зарубіжні вчені фрагментарно розглядали епізоди порушеної теми. Вони переважно досліджували загальноукраїнський аспект у розвитку вищої школи. Встановлено, що вчені не з'ясували ще чимало питань: формування системи вищої педагогічної освіти у ході хрущовських реформ і структурні зміни безпосередньо у вишах, організація та результативність навчальної роботи ЗВО і НДР викладачів та студентів; комплексна характеристика різних форм ідеологічної, ідейно-виховної, суспільно-корисної і культурно-масової роботи, розширення і зміцнення матеріально-технічної бази вишів тощо. На переконання дисертантки ці проблеми потребують глибшого опрацювання архівно-джерельної бази, яка є доволі репрезентативною та інформаційно насиченою. Джерельну основу дисертації склали, насамперед, документи ЦДАВО України (Ф. 166 Міністерство народної освіти УРСР). Значну частину фактичного матеріалу вміщено у ЦДАГО України, обласних і міському держархівах, збірниках документів і матеріалів, газеті «Радянська освіта», багатотиражних газетах педагогічних ЗВО. Використання сучасних підходів, принципів та методів дали змогу адекватно оцінити зміст і форму архівних джерел, опублікованих документів та наукової літератури, досягти поставленої мети й вирішити основні завдання дослідження.

У другому розділі показано численні реорганізації, внаслідок яких кількість педінститутів зменшилася із 47 до 33. Зміни у кількості вишів сталися у зв'язку із закриттям частини учительських інститутів чи реорганізації їх у педінститути, реструктуризації окремих закладів. Зазначається, що значні зміни сталися у структурі інститутів, зокрема створювалися, реорганізовувалися чи закривалися факультети. Деякі факультети педагогічних ЗВО залучили до факультетів університетів. Такі зміни пояснювали тим, що вони мали незначну кількість студентства, а також задля усунення паралелізму у підготовці педагогічних

кадрів. На початку 60-х рр. владні органи визнали поспішність цих заходів і почалося складне відновлення факультетів. Звернено увагу на зростання кількості факультетів фізичного виховання, підготовки вчителів початкових класів, дошкільних працівників, вчителів музики і співів, виробничого навчання, створення загальнонаукових факультетів. З'ясовано важливу роль у житті вишів їх керівників і головних колегіальних органів – рад.

Звернено увагу на кількісне зростання професорсько-викладацького складу інститутів. Встановлено, що якісний показник був нестабільним. Доктори наук, професори працювали у поодиноких закладах. Негативним моментом було і те, що не всі ректори, проректори, декани і завідувачі кафедр мали вищу наукову кваліфікацію. Зроблено акцент на запровадження з 1957 р. конкурсного обрання і переобрання професорсько-викладацьких кадрів, що посилювало відповідальність кожного науково-педагогічного працівника за якість освітньо-виховної й наукової роботи. У дисертації охарактеризовано профорієнтаційну роботу серед потенційних абітурієнтів, форми якої були різноманітними. Однією із найбільш поширених форм була організація самооплатних і безкоштовних підготовчих курсів, ефективність роботи яких була невисокою. Зазначається, що значну кількість абітури становили виробничники, які мали недостатню загальноосвітню підготовку, що призводило до зниження успішності та збільшення відсіву молоді. Встановлено, що динаміка студентського складу була доволі нестабільною, що було пов'язано, насамперед із реформуванням системи педвишів. За національним складом абсолютну більшість становили українці, а за статтю – жінки. Щодо соціального складу, то до початку 60-х рр. переважали вихідці із службовців, а ближче до середини десятиліття – робітники.

У третьому розділі охарактеризовано навчальну і методичну роботу вишів, зміст і хід наукових досліджень викладачів і студентів. Встановлено, що освітню діяльність доводилося проводити в умовах недостатньої забезпеченості вишів навчальними приміщеннями, а також вимушеної неритмічної організації освітнього процесу, пов'язаної із мобілізацією студентів на сільськогосподарські роботи. Вдосконалювалися навчальні плани і програми, характерною рисою яких

була перевантаженість ідеологічними дисциплінами. Відповідно на студіювання профільних дисциплін відводилося набагато менше годин. Доведено, що певну роботу проводили щодо українізації освітнього процесу. Водночас, встановлено, що ця політика не завжди була ефективною. Значну увагу було приділено в інститутах методичним питанням, зв'язкам зі школою, самостійній роботі молоді. Не залишено поза увагою процес організації педагогічної і виробничої практик. Першу з них молодь проходили в загальноосвітніх школах та інших навчально-виховних закладах. Базами виробничої практики, яка була важливою складовою політехнічної підготовки, були промислові підприємства, де студенти могли продемонструвати вміння застосувати здобуті знання на практиці. Складовою практичної підготовки була польова практика. Висвітлено складання випускниками державних екзаменів. Авторка звертає увагу, що не всі випускники через різні причини з'являлися на місця призначення, що врешті призвело до того, що повністю забезпечити школи кадрами вчителів педвищі не змогли.

Увагу зосереджено також на науково-дослідній та дослідно-експериментальній роботі викладачів і студентів. З'ясовано, що у вишах розроблялися індивідуальні та комплексні науково-дослідні теми з психолого-педагогічної проблематики, природничих наук, частина з яких мали практичне значення для народного господарства, розширювалися творчі зв'язки з академічними науковими установами, з якими педінститути створювали спільні науково-дослідні лабораторії. Розповідається про підготовку і захист дисертаційних робіт на здобуття докторських і кандидатських наукових ступенів. Зазначається, що дисертацій захищалося обмаль і динаміка їх була негативною. Це ж стосується і публікації наукової продукції, кількість якої була незначною (на одного викладача у середньому приходилося 0,2-0,3 публікації на рік). Охарактеризовано наукову діяльність студентства, робота якого концентрувалася переважно у наукових гуртках, проблемних групах та студентських конструкторських бюро.

У четвертому розділі розкрито основні напрямки громадсько-політичної діяльності. З'ясовано, що партійні та комсомольські осередки вишів задля

виховання у майбутніх спеціалістів марксистсько-ленінського світогляду проводили політінформації, політгодини, тематичні комсомольські збори, диспути, вечори-зустрічі із знатними людьми країни, тематичні вечори, організовували вивчення матеріалів компартійних з'їздів і пленумів, відзначення державних і партійних свят тощо. Проаналізовано ідеологічну роботу серед науково-педагогічних працівників, які підвищували свій «ідейний рівень» у відповідних гуртках і семінарах, вечірньому університеті марксизму-ленінізму. Вияснено, що такі форми роботи учасники освітнього процесу часто сприймали без особливого ентузіазму. Їх залучали також до безлічі пропагандистських кампаній серед населення краю, що призводило до перевантаження. У дисертації певну увагу приділено атеїстичному, воєнно-патріотичному, інтернаціональному вихованню студентської молоді. Деякі заклади налагодили співпрацю з іноземними партнерами. Щодо іноземних студентів, які навчалися у педінститутах, то їхня кількість була незначною. Йдеться також про студентську пресу, яка висвітлювала актуальні питання студентського життя, мобілізувала молодь на наполегливе навчання, активну участь у громадсько-політичному житті. Зазначається, що частина науково-педагогічних працівників і студентів демонстрували антирадянські настрої. Крім того, у їхньому середовищі мали місце аморальні вчинки.

Розкрито також питання місця в житті педагогічних ЗВО трудового виховання молоді, яке мало різні напрямки. Зокрема, молодь залучали до сільськогосподарських робіт: вона збирала кукурудзу, викопувала картоплю, закладала силос для громадського стада, проводила політико-виховну роботу в бригадах колгоспів. Без молоді не обходилися благоустрій міст, будівництво заводів і фабрик, гідроелектростанцій, об'єктів побутової інфраструктури, її залучали до участі у суботниках і недільниках. Значну частину студентів мобілізували на збирання врожаю на цілинні землі, формувалися студентські будівельні загони. Розповідається про діяльність студентів у складі міських добровільних народних дружин, їхнє навчання в університетах, інститутах, школах, факультетах громадських професій, роботу у підшефних організаціях.

Детально висвітлено культурно-масову роботу, зокрема естетичне виховання студентства. Молодь брала участь у художній самодіяльності, спортивно-масовій роботі.

У п'ятому розділі висвітлено навчально-матеріальну базу вишів республіки, рівень життя, побут учасників освітнього процесу. Авторка аргументовано доводить, що щорічно зростали навчальні площі, однак повільно, наслідком чого була хронічна нестача приміщень, що ускладнювало освітній процес і зумовило проведення у багатьох закладах занять у дві зміни. Щорічно адміністрації педагогічних ЗВО дбали про своєчасну і якісну підготовку навчально-матеріальної бази до початку навчального року. На конкретних фактах показано, що значну частину робіт із ремонту, реконструкції і будівництва навчальних і господарських приміщень, гуртожитків, спортивних споруд, приміщень для лабораторій і майстерень, упорядкування садіб виконували студенти. Їх втягнули також у кампанію із переходу закладів освіти на повне самообслуговування. Встановлено, що щорічно збільшувалися асигнування для поліпшення устаткування кабінетів і лабораторій, майстерень, зростали книжкові фонди, покращувалися навчально-спортивні бази педвишів. Функціонували машинні парки, ботанічні сади, агробіостанції. Звернено увагу на поступове зростання площ гуртожитків, які, однак, не могли забезпечити потреб студентів. Частина молоді, не отримавши місця у гуртожитках, змушена наймати квартири у приватних осіб. З'ясовано, що складно було забезпечити житлом науково-педагогічних працівників, оскільки житловий фонд у республіці був дуже обмежений. Квартирна проблема не дозволяла укомплектувати виші висококваліфікованим викладацьким складом. Досліджено, що у більшості вишів працювали їдальні, однак часто їхня пропускна здатність була не високою. Показано стипендіальне забезпечення молоді і зарплати працівників інститутів. Детально охарактеризовано процес оздоровлення студентів, яке організовувалося, насамперед, шляхом обладнання спортивно-оздоровчих таборів. Зазначається, що в інститутах дбали про стан здоров'я студентів. Задля цього було обладнано

медпункти, які проводили значну лікувальну, профілактичну і санітарно-освітню роботу серед студентів.

Ключові слова: педагогічний інститут, студент, викладач, «хрущовська відлига», навчання, практика, дисертація, гурток, виховання, приміщення, їдальня, гуртожиток.

SUMMARY

Matushok H. S. Training of pedagogical personnel in Ukraine in the mid-1950s - the first half of the 1960s: a historical aspect. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 History and Archaeology. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, 2023.

The study comprehensively investigated and analyzed the situation of pedagogical educational institutions in the conditions of political and economic liberalization of society in the mid-1950s - the first half of the 1960s of the 20th century, and showed the influence of these phenomena on the training of qualified teachers. The scientific novelty of the research lies in the fact that, on the basis of new archival sources, periodical press materials, historical literature, the system of higher pedagogical education during the years of the "Khrushchev thaw", structural changes (creation, reorganization or closure of faculties), the dynamics of the number of scientific - pedagogical workers and students, characterized by the participants of the educational process according to the main indicators; the professional level of the management staff of pedagogical institutes is determined; the process of organization and the effectiveness of educational work of higher education institutions and research work of teachers and students were analyzed; issues related to the organization and implementation of practical training (pedagogical and production practices) were studied; various forms of ideological, ideological-educational, socially useful and cultural-mass work are comprehensively characterized; the process of expanding and strengthening the material and technical base, providing students with scholarships, medical care, teachers and students with living space, health care is shown.

The practical significance of the expected scientific results is that the factual material, theoretical justifications, generalizations and conclusions contained in the dissertation can be used in the process of modern reform of the field of domestic education. The author believes that it is expedient for higher education institutions to borrow the experience of vocational orientation work, the organization of cultural and mass work, and to pay attention to the holding of the group SRW in higher education institutions of that time.

The experience of distributing the teaching load of scientific and pedagogical workers is interesting.

The first chapter of the dissertation is devoted to the review and analysis of the historiography, the source base and the characteristics of the theoretical and methodological foundations of the work. It was found out that Soviet, modern Ukrainian, diasporic and foreign scientists considered the episodes of the discussed topic fragmentarily. They mostly studied the all-Ukrainian aspect of higher education development.

It has been established that scientists have not clarified many questions: the formation of the system of higher pedagogical education during the Khrushchev reforms and structural changes directly in universities, the organization and effectiveness of the educational work of teachers and students of higher education institutions and their research work; comprehensive characteristics of various forms of ideological, ideological and educational, socially useful and cultural and mass work, expansion and strengthening of the material and technical base of universities, etc. According to the doctoral candidate, these problems require a deeper study of the archival source base, which is quite representative and rich in information. The source basis of the dissertation was, first of all, the documents of the Center for Education of Ukraine (F. 166 Ministry of National Education of the Ukrainian SSR). A significant part of the actual material is included in the Central State Agency of Ukraine, regional and city state archives, collections of documents and materials, the newspaper "Soviet Education", multi-circulation newspapers of pedagogical higher education institutions. The use of modern approaches, principles and methods made it possible to adequately

evaluate the content and form of archival sources, published documents and scientific literature, to achieve the set goal and to solve the main tasks of the research.

The second chapter shows numerous reorganizations, as a result of which the number of pedagogic institutes decreased from 47 to 33. Quantitative changes occurred due to the closure of a part of teachers' institutes or their reorganization into pedagogic institutes, restructuring of individual institutions. It is noted that significant changes occurred in the structure of institutes, in particular, faculties were created, reorganized or closed. Part of the faculties of pedagogical institutes were joined to the faculties of universities, arguing that they had a small number of students, as well as to eliminate parallelism in the training of teaching staff. In the early 1960s, the authorities recognized the urgency of these measures and the complex restoration of the faculties began. Attention has been paid to the increase in the number of faculties of physical education, training of primary school teachers, preschool workers, music and singing teachers, industrial training, creation of general science faculties. The important role in the life of universities of their heads and the main collegial bodies - councils - has been clarified.

Attention was drawn to the quantitative growth of the teaching staff of the institutes. It was established that the qualitative indicator was unstable. Doctors of science, professors worked in individual institutions. A negative point was that not all rectors, vice-rectors, deans and heads of departments had higher academic qualifications. Emphasis was placed on the introduction since 1957 of the competitive selection and re-election of teaching staff, which increased the responsibility of each scientific and pedagogical worker for the quality of educational and research work. The dissertation describes career guidance work among potential entrants, the forms of which were diverse. One of the most common forms was the organization of self-paid and free preparatory courses, the effectiveness of which was not high. It is noted that a significant number of applicants were industrial workers who had insufficient general education, which led to a decrease in success and an increase in the dropout of young people. It was established that the dynamics of the student body was quite unstable, which was connected, first of all, with the reform of the system of pedagogical higher

educational institutions. By nationality, the absolute majority was Ukrainians, and by gender, women. Regarding the social composition, until the beginning of the 1960s, the majority came from employees, and closer to the middle of the decade - workers.

The third chapter describes the educational and methodological work of universities, the content and progress of scientific research by teachers and students. It was established that the educational activity had to be carried out in the conditions of insufficient provision of educational facilities in higher education institutions, as well as forced non-rhythmic organization of the educational process, connected with the mobilization of students for agricultural work. Curricula and programs were improved, the characteristic feature of which was overloaded with ideological disciplines. Accordingly, much fewer hours were devoted to the study of specialized disciplines. It has been proven that some work was carried out on the Ukrainianization of the educational process. At the same time, it was established that this policy was not always effective. Considerable attention was paid in the institutes to methodical issues, connections with the school, independent work of young people. The process of organizing pedagogical and production practices has not been neglected. The first of them was attended by young people in secondary schools and other educational institutions. The bases of industrial practice, which was an important component of polytechnic training, were industrial enterprises, where students could demonstrate the ability to apply the acquired knowledge in practice. A component of practical training was field practice. Completion of state exams by graduates is highlighted. The author draws attention to the fact that, for various reasons, not all graduates showed up at their destinations, which ultimately led to the fact that the pedvish schools were unable to fully provide the schools with teachers.

Attention is also focused on the research and experimental work of teachers and students. It was found that the universities developed individual and complex scientific research topics on psychological and pedagogical issues, natural sciences, some of which had practical significance for the national economy, expanded creative ties with academic scientific institutions, with which the pedagogical institutes created joint scientific - research laboratories. It tells about the preparation and defense of

dissertations for obtaining doctoral and candidate scientific degrees. It is noted that few dissertations were defended and their dynamics were negative. The same applies to the publication of scientific products, the number of which was insignificant (per teacher, on average, there were 0.2-0.3 publications per year). The scientific activity of students is characterized, the work of which was mainly concentrated in scientific clubs, problem groups and student design bureaus.

The fourth chapter reveals the main directions of social and political activity. It was found out that the party and Komsomol centers of higher education institutions held political briefings, political hours, thematic Komsomol meetings, debates, meeting evenings with prominent people of the country, thematic evenings, and organized the study of the materials of Communist Party congresses and plenums in order to educate future specialists in the Marxist-Leninist worldview, celebration of state and party holidays, etc. The ideological work among scientific and pedagogical workers who raised their "ideological level" in the relevant circles and seminars, the evening university of Marxism-Leninism, was analyzed. It was found that such forms of work were often perceived by the participants of the educational process without much enthusiasm. They were also involved in numerous propaganda campaigns among the population of the region, which led to overload. In the dissertation, some attention is paid to atheistic, military-patriotic, international education of student youth. Some institutions have established cooperation with foreign partners. As for foreign students studying in pedagogical institutes, their number was insignificant. We are also talking about the student press, which covered current issues of student life, mobilized young people to study hard, and actively participate in public and political life. It is noted that some scientific and pedagogical workers and students demonstrated anti-Soviet sentiments. In addition, immoral acts took place in their environment.

The issue of the place in the life of pedagogic higher education institutions of labor education of youth, which had different directions, was also revealed. In particular, young people were involved in agricultural work: they collected corn, dug potatoes, laid silos for the public herd, and carried out political and educational work in collective farm teams. The improvement of cities, the construction of plants and factories,

hydroelectric power stations, and objects of household infrastructure could not be done without the youth, they were involved in participation in Saturday and Sunday events. A significant part of the students was mobilized for harvesting on virgin lands, student construction squads were formed. It tells about the activities of students as part of the city's voluntary people's wives, their studies at universities, institutes, schools, faculties of social professions, work in subordinate organizations. The cultural and mass work, in particular the aesthetic education of students, is covered in detail. Young people took part in amateur artistic activity, sports and mass work.

The fifth chapter highlights the educational and material base of the republic's higher education institutions, the standard of living, and the daily life of participants in the educational process. The author convincingly proves that the number of educational spaces increased every year, but slowly, as a result of which there was a chronic lack of premises, which complicated the educational process and caused classes to be held in two shifts in many institutions. Every year, the administration of pedagogical higher education institutions took care of the timely and high-quality preparation of the educational and material base before the beginning of the academic year. The concrete facts show that a significant part of the repair, reconstruction and construction of educational and economic premises, dormitories, sports facilities, premises for laboratories and workshops, arrangement of estates was performed by students. They were also involved in the campaign for the transition of educational institutions to full self-service. It was established that allocations for improving the equipment of offices and laboratories, workshops increased annually, book funds grew, and educational and sports facilities of pedvish were improved. Machine parks, botanical gardens, agrobiostations functioned. Attention was drawn to the gradual increase in the area of dormitories, which, however, could not meet the needs of students. Part of the youth, not getting a place in the dormitories, is forced to rent apartments from private individuals. It was found out that it was difficult to provide housing for scientific and pedagogical workers, as the housing fund in the republic was very limited. The housing problem did not allow the higher education institutions to be staffed with highly qualified teaching staff. It was researched that most universities had canteens, but often

their capacity was not high. Scholarship provision for young people and salaries of employees of institutes are shown. The process of improving the health of students, which was organized primarily by equipping sports and health camps, is described in detail. It is noted that the institutes took care of the students' health. For this purpose, medical centers were equipped, which carried out significant medical, preventive and sanitary-educational work among students.

Key words: pedagogical institute, student, teacher, "Khrushchev thaw", study, practice, dissertation, club, education, room, dining room, dormitory.

Список публікацій здобувачки за темою дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях:

Матушок Г. Науково-дослідна робота викладачів педагогічних закладів вищої освіти УРСР у роки хрущовської «відлиги» (на прикладі Вінницького і Кам'янець-Подільського педінститутів). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Т. 38: До 70-річчя від дня народження професора Миколи Петрова. С. 167-177.

Матушок Г. Створення, реорганізації та ліквідації педагогічних закладів вищої освіти в роки хрущовської «відлиги». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія: зб. наук. пр. Вінниця: ВДПУ, 2023. Вип. 44. С. 72-78.

Матушок Г. С. Педагогічні заклади вищої освіти УРСР у роки хрущовської «відлиги»: зв'язок з життям середньої школи. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал*. Київ, 2023. № 8(14). С. 941-954.

Матушок Г. С. Трудове виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти УРСР у роки хрущовської «відлиги». *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне*

управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал. Київ, 2023. № 9 (15). С. 882-893.

Публікація у закордонному виданні

Polishchuk A., Matushok H. Changes in the teacher and student composition in the network of institutions of higher education in the Khmelnych region. *Modern Science-Moderní věda: scientific journal vědecký časopis*. Praha (Česká republika), Nemoros. 2022. № 4. P. 92-98.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Долинна А. С., Матушок Г. С. Право викладачів і студентів педагогічних вишів УРСР на житло (середина 50-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст.): на матеріалах Поділля. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри*: зб. матеріал. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 9 грудня 2022 р. / оргкомітет: Н. І. Лазаренко, В. Г. Пилипчук, А. М. Коломієць та ін. Вінниця, 2023. С. 39-43.

Матушок Г. Вінницький педінститут у роки хрущовської «відлиги»: зміни у структурі, формування викладацького і студентського складу. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. Матеріали XXXIV Вінницької Всеукр. наук. іст.-краєзнавч. конф., м. Вінниця, 3 листопада 2022 р. / редкол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. Ю. Юзвак, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця, 2022. С. 184-191.

Матушок Г. Кам'янець-Подільський педінститут у роки хрущовської «відлиги»: матеріально-технічна база, матеріальне становище трудового і студентського колективів. *Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Хмельниччина: історія та сучасність», присвяч. 85-річчю утворення Хмельницької області*, м. Хмельницький, 27 вересня 2022 р. / редкол.: Л. В. Баженов (гол.), О. М. Брицька, С. М. Єсюнін та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2022. С. 216-219.

Матушок Г. С. Запровадження двопрофільності у підготовці студентів педагогічних закладів вищої освіти (середина 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.). *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. Матеріали XXXV

Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 10 листопада 2023 р. / редкол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. Ю. Юзвак, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця, 2023. С. 244-247.

Матушок Г. С. Матеріальне становище Вінницького педінституту у роки хрущовської «відлиги»: на матеріалах Державного архіву Вінницької області. *XVII Подільська наукова історико-краєзнавча конференція: матер. Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., м. Хмельницький, 22 вересня 2023 р. / редкол.: Ю. В. Телячий (гол.) та ін. Хмельницький: ХКТЕІ, 2023. С. 195-202.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
Розділ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	25
1.1. Історіографія проблеми.....	25
1.2. Джерельна база дослідження	41
1.3. Методологічні засади роботи	50
Розділ II. ЗМІНИ У МЕРЕЖІ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ. ФОРМУВАННЯ ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ТА СТУДЕНТСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ	54
2.1. Реорганізація, структурування, організація діяльності та управління педагогічних закладів освіти	54
2.2. Формування професорсько-викладацького складу. Організація прийому студентської молоді на навчання та його особливості. Чисельність, соціальний, партійний, національний, віковий і статевий склад, базовий освітній рівень студентів.....	67
Розділ III. НАВЧАЛЬНА, МЕТОДИЧНА ТА НАУКОВА РОБОТА	83
3.1. Забезпечення якості підготовки фахівців	83
3.2. Організація та проведення практичної підготовки, випуски студентів.....	100
3.3. Участь науково-педагогічних працівників та студентів у науково-дослідній роботі	115
Розділ IV. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ТА СТУДЕНТІВ	134
4.1. Ідейно-політичне виховання	134
4.2. Залучення студентів до суспільно-корисної праці і культурно-масової роботи.....	151
Розділ V. МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ	165
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	197
ДОДАТКИ	275

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АН	Академія наук
ДЕК	Державна екзаменаційна комісія
Державний архів	Держархів
ЗВО, виш	заклад вищої освіти
ЗМІ	засоби масової інформації
КПРС	Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ	Комуністична партія України
Крб	карбованець
ЛКСМУ	Ленінська комуністична спілка молоді України
МВССО	Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти
МНО	Міністерство народної освіти
н.р.	навчальний рік
НДІ	Науково-дослідний інститут
НДР	Науково-дослідна робота
НДРС	Науково-дослідна робота студентів
ІІ	педагогічний інститут
РМ	Рада Міністрів
СНТ	Студентське наукове товариство
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДАГО України	Центральний державний архів громадських об'єднань України

ВСТУП

Актуальність теми. Середина 50-х – перша половина 60-х рр. цілком справедливо ввійшли в нашу історію як «велике десятиліття». Цей період, час «хрущовської відлиги», характерний значними змінами, які охопили практично всі сфери суспільного буття – політику, економіку, духовне життя суспільства. Послаблено ідеологічний контроль над населенням, відбулася відмова від практики застосування масового терору, ліквідовано репресивний апарат. Бурхлива реформаторська діяльність М. Хрущова радикально вплинула на суспільну свідомість, сталися зміни в ідеології, викликані критикою сталінізму, відбувалося національно-духовне пробудження різних верств суспільства. У роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи сформувалася ціла генерація радянської інтелігенції, яка була вихована в дусі критики «деформацій соціалізму». Водночас, як і в попередні десятиліття, були відсутніми елементарні громадянські права і політичні свободи, існувало свавілля влади, грубе адміністрування, втручання у процес художньої творчості і наукові пошуки тощо. Владні органи були впевнені, що основною функцією культури і науки було обслуговування інтересів політики з урахуванням завдань комуністичної «пропаганди».

Іншою стороною проблеми, яку ми розглядаємо, було те, що умовах вступу СРСР в епоху НТР значно зросла потреба у кваліфікованих фахівцях із вищою та середньою спеціальною освітою. Особлива увага приділялася підготовці вчительських кадрів. Успіхи у розвитку школи, зокрема радянської, у великій мірі залежали від вчителя – центральної фігури освітнього і виховного процесу. Серед усіх професій важко знайти ще одну, яка б мала такий вплив на формування особи, як професія вчителя. Радянські ідеологи розглядали вчителів як важливих важелів, які мали нести і вкорінювати в маси учнівства, міські і сільські громади наріжні ідеї тогочасного радянського суспільства. Тож цілком закономірно, що державні і партійні органи прагнули піднести роль вчителя, центральної фігури освітнього і виховного процесу, в житті суспільства, поліпшити його підготовку. Власне, значною мірою, це стосується і сьогодення, коли ми будуємо Нову

українську школу, яка є головною реформою Міністерства освіти і науки України. Вона спрямована на вміння учнів застосовувати набуті знання у житті. Практичній підготовці у радянську добу приділяли значну увагу. Сучасна національна освіта у своєму розвитку має враховувати позитивний і негативний досвід минулих років, що, у свою чергу, зумовлює ґрунтовне вивчення, переосмислення і об'єктивну оцінку історичних джерел з освітньої сфери, засвоєння кращих надбань вищої школи середини 50-х рр. – першої половини 60-х рр. ХХ ст.

Проблема розвитку педагогічної освіти у період політичної та економічної лібералізації суспільства ще не знайшла належного висвітлення у наукових працях. Фактично відсутні ґрунтовні синтетичні праці, які б комплексно показали роботу означених закладів освіти у цей період. Тому перед істориками, вченими-педагогами, постає нелегке завдання заповнити «білу лакуну», пов'язану з об'єктивним і неупередженим відтворенням життя вишів у період «відлиги». Тому запропоноване нами дослідження є вельми актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконується в руслі наукової теми «Актуальні проблеми історії України і Східного Поділля» кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мета дослідження. Враховуючи наукову новизну і практичну значимість теми, спираючись на доробок попередників, широку джерельну базу, авторка поставила за мету комплексно дослідити і проаналізувати становище педагогічних закладів освіти в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства середини 50-х рр. – першої половини 60-х рр. ХХ ст., показати вплив цих явищ на підготовку кваліфікованих кадрів вчителів.

Реалізація мети конкретизується таким **завданнями**:

- показати стан вивчення проблеми і розкрити рівень її наукового осмислення, підсумувати історіографічні надбання, дати оцінку джерельній базі;
- встановити реорганізаційні процеси у системі педагогічної освіти, структурування вишів, показати систему управління педагогічними закладами

освіти;

- показати кількісний склад і фаховий рівень науково-педагогічних працівників;

- проаналізувати організацію прийому студентів на навчання і визначити його особливості, встановити чисельність, соціальний, партійний, національний, віковий і статевий склад, базовий освітній рівень молоді;

- охарактеризувати навчальну, методичну і науково-дослідну роботу викладачів і студентів;

- з'ясувати напрямки насадження комуністичної ідеології, стан ідеологічної та ідейно-виховної, суспільно-корисної і культурно-масової роботи; показати опозиційні настрої, а також прояви аморальної поведінки у середовищі викладачів та студентів;

- проаналізувати забезпечення учасників освітнього процесу навчальними площами, обладнанням, житлом, харчуванням, стипендіями, медичною допомогою.

Об'єктом дослідження є педагогічні інститути, які покликані були готувати кваліфіковані педагогічні кадри. Вчителів готували також педучилища і університети, які мали свою специфіку і потребують окремих досліджень.

Предметом вивчення є освітньо-виховна, науково-дослідна і громадсько-політична діяльність педагогічних закладів освіти, їх матеріально-технічна база, побутове, фінансове становище учасників освітнього процесу в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства у середині 50-х – у першій половині 60-х рр. ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1953-1964 рр. Нижню межу пов'язуємо зі смертю Й. Сталіна у березні 1953 р. і початком післясталінських перетворень, лібералізації життя у радянській Україні. Верхня межа визначається згортанням реформи підготовки вчителів широкого профілю, а також запровадженням нових правил прийому до інститутів, коли відбулася переорієнтація із залучення до вишів виробничників на найбільш підготовлену й

гідну молодь. Ці зміни збігаються із усуненням від влади М. Хрущова у жовтні 1964 р. і початком нового курсу Л. Брежнєва.

Територіальні межі дисертації охоплюють територію України, в її тогочасних адміністративних кордонах.

Методи досліджень. Відповідно до мети і завдань дисертації використовувались загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та спеціальні історичні методи (ретроспективний та історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний, методи кліометрики, періодизації).

Наукова новизна, яку передбачається отримати в результаті дослідження:

Уперше:

- зроблено аналіз історіографічного доробку та наявних джерел;
- комплексно показано систему вищої педагогічної освіти у роки «хрущовської відлиги», структурні зміни (створення, реорганізації чи закриття факультетів);
- показано динаміку чисельності науково-педагогічних працівників і студентів, охарактеризовано учасників освітнього процесу за основними показниками; визначено фаховий рівень керівного складу ІІІ;
- проаналізовано процес організації та результативність навчальної роботи ЗВО і науково-дослідної роботи викладачів та студентів;
- вивчено питання щодо організації та проведення практичної підготовки (педагогічної та виробничої практик);
- комплексно охарактеризовано різні форми ідеологічної, ідейно-виховної, суспільно-корисної і культурно-масової роботи;
- показано процес розширення і зміцнення матеріально-технічної бази, забезпечення студентів стипендіями, медичним обслуговуванням, викладачів і студентів – житловими площами, оздоровленням.

Уточнено:

- кількість виданих науково-педагогічними працівниками наукових, начальнично-методичних і науково-популярних праць;

- навчально-лабораторні площі та площі гуртожитків.

Новий рівень отримали положення про:

- організацію прийому до вишів, роботу курсів для підготовки для вступу, робітфаків і консультаційних пунктах;

- підготовку вчителів широкого профілю, подальше згортання цього нововведення і повернення до однопрофільності зі скороченим терміном навчання;

- реалізацію політики українізації у ПІ;

- форми співпраці науково-педагогічних працівників із вчителями, вивчення, узагальнення та поширення передового досвіду шкіл;

- організацію навчання студентів на заочній формі навчання;

- підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі;

- поширення опозиційних настроїв, а також прояви аморальної поведінки у середовищі викладачів та студентів.

Практичне значення очікуваних наукових результатів полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні обґрунтування, узагальнення і висновки, які містяться у дисертації, можуть бути використані в процесі сучасного реформування галузі вітчизняної освіти. Матеріали дослідження стануть у нагоді при написанні узагальнюючих праць з історії педагогічної освіти зокрема та історії вищої освіти країни загалом; підготовці та розробці спецкурсів з історії України та історії української культури. Вишам доцільно запозичити досвід профорієнтаційної роботи, організації культурно-масової роботи, звернути увагу на проведення у тогочасних вишах гурткової НДР. Цікавим є досвід розподілу навчального навантаження науково-педагогічних працівників. Викладачам, які продуктивно проводили наукову роботу, визначалося менше навчальне навантаження, ніж тим, хто її не вів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднені авторкою на всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Соціально-економічний і

політичний розвиток країн Східної Європи (XVII – XXI ст.)» (м. Умань, 4 листопада 2022 р.), всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Хмельниччина: історія та сучасність» (м. Хмельницький, 27 вересня 2022 р.), XXXIV і XXXV Вінницьких всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференціях (м. Вінниця, 3 листопада 2022 р. і 10 листопада 2023 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри» (м. Вінниця, 9 грудня 2022 р.), III всеукраїнській науково-практичній конференції «Архівістика: теорія, методика, практика» (м. Кам'янець-Подільський, 28 квітня 2023 р.), XVII Подільській науковій історико-краєзнавчій конференції (м. Хмельницький, 22 вересня 2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним, завершеним науковим дослідженням. Здобуті результати та положення, що виносяться на захист і складають наукову новизну роботи, отримані дисертанткою особисто. Дві публікації написані у співавторстві із науковим керівником та містять 50% особистого внеску дисертантки [672; 829].

Публікації. За матеріалами дослідження авторка опублікувала 10 статей, з них: 4 – у збірниках, включених до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України у галузі «Історичні науки», 1 – в закордонному періодичному виданні (Республіка Чехія), 5 публікацій мають апробаційний характер.

Структура роботи. Дослідження відповідає визначеній меті та завданням і складається зі змісту, вступу, 5 розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 277 сторінок, з них основного тексту – 181 сторінка. Список використаних джерел і літератури налічує 869 позицій.

РОЗДІЛ І

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Проблема розвитку вищої освіти УРСР у період хрущовської «відлиги» частково вивчалася у працях авторів, як радянських, так і сучасних українських. Все ж дослідження діяльності закладів вищої освіти у цей період продовжує залишатися актуальним завданням.

Для характеристики наукової літератури з теми дослідження авторка використала хронологічний принцип, за яким виділено три основні групи публікацій, що концентрують у собі наукові погляди вчених радянського періоду та періоду державної незалежності України, зарубіжних вчених. Вони різняться метою та спрямуванням досліджень, обсягом питань, на яких вчені зосереджували свою увагу, джерельною базою, аналізом здобутків та недоліків в освітній галузі, у роботі окремих ЗВО.

Досліджувана проблема частково вивчалася в працях радянських авторів 1950-1980-х рр. ХХ ст. Першим, хто предметно почав вивчати історію української вищої педагогічної освіти, був В. Браницький, який в «Українському історичному журналі» опублікував декілька статей, присвячених діяльності педагогічних ЗВО у роки семирічки (1959-1965 рр.). Зокрема, у статті «Вища педагогічна освіта на Україні в роки семирічки» він охарактеризував ряд нормативно-правових актів, якими керувалися у своїй роботі ПІ, розповів про роботу республіканської наукової сесії з питань розвитку педагогічної науки, організованої МНО УРСР і НДІ педагогіки і психології. Вчений зазначає про поліпшення структури й характер підготовки вчителів, зміцнення наукових і професорсько-викладацьких кадрів, зростання державних асигнувань на потреби вищої педагогічної освіти, що дало змогу значно розширити і зміцнити навчально-матеріальну базу ПІ, створити сприятливі умови для навчально-виховної й наукової роботи, поліпшити побутові умови студентів. У дусі того часу історик всі здобутки пов'язує з діяльністю компартії [623, с. 38-46]. В іншій статті вчений розповів про розробку і

впровадження в життя заходів, що сприяли поліпшенню справи комплектування вишів студентами. Він вважає, що було розширено і урізноманітнено форми роботи із залучення здібної молоді на навчання. Водночас автор не схвально поставився до курсу на прийняття у виші як найбільше виробничників, внаслідок чого до інститутів потрапило чимало людей з недостатньою загальноосвітньою підготовкою, що призвело до зниження успішності та відсіву студентів [624, с. 90-91]. В іншій своїй публікації В. Браницький проаналізував роль ПІ у підвищенні кваліфікації вчительських кадрів, однією із форм якої була організація народних університетів педагогічного профілю, які стали дієвою формою підвищення професійної і загальноосвітньої підготовки вчителів, поширення передового досвіду. Він характеризує також інші форми зв'язку вишів зі школами. Науковець вважав, що кожний ПІ повинен стати центром педагогічної думки в області, краї, республіці [625, с. 88-91].

Вчена Т. Кобзарєва у дисертаційному дослідженні показала особливості розвитку вищої заочної педагогічної освіти [843]. Завідувач кафедри педагогіки Луганського ПІ, доцент К. Дадаєв поділився досвідом роботи очолюваної ним кафедри у школах краю. Підкреслив важливу роль базових шкіл у зміцненні зв'язку ПІ з передовим педагогічним досвідом. На його думку школи повинні були удосконалювати методику і техніку педагогічного процесу, сприяти ефективному навчанню студентів на різних етапах їх практичної діяльності [668, с. 86-88]. Роботу шкіл проаналізували у своїх працях також вчені Б. Андрієвський [831], В. Веселов [636], Н. Голубєва [661, с. 150-165], М. Грищенко [663; 664; 838], М. Грищенко [666, с. 5-134], С. Гутянський [667], Н. Часовникова [814, с. 3-17]. Ці та інші автори широко використовували праці класиків марксизму-ленінізму, давали коментарі та оцінки у відповідному дусі. У них проаналізовано основні партійні документи, зображено позитивні зміни, що відбулися в народній освіті України, однак питання діяльності педагогічних закладів вищої освіти, підготовки вчительських кадрів практично не піднімали. Якщо й згадували, то лише у контексті необхідності збільшення кількості вчителів у школах. Питання

поліпшення системи педагогічної освіти, здобутків і недоліків у роботі ПІ республіки не піднімалися.

Декілька ґрунтовних праць, присвячених, зокрема, науковій інтелігенції, видав Ю. Курносів. Він зазначав, що найбільший загін інтелігенції, що працював у невиробничій сфері, становили вчителі. На його думку, упродовж десятиліть відбувалося поліпшення освітньо-фахового рівня учительських кадрів за рахунок зменшення осіб із середньою спеціальною освітою та освітою в обсязі учительських інститутів. Вчений, проаналізувавши статевий склад, зробив висновок, що «Вчитель – це передусім «жіноча професія» [723-725].

Радянські вчені опублікували декілька праць, присвячених окремим педагогічним ЗВО. Найбільш ґрунтовними є праці Г. Катренка, присвячені Херсонському ПІ [693], і В. Кролевця, В. Черноуса, В. Шморгуна [713], які показали діяльність Чернігівського ПІ. Щодо першого вишу, то автор проаналізував заходи, спрямовані на поліпшення якості підготовки учителів (зміцнення кадрового складу низки кафедр, запровадження факультативів, збільшення годин на практикуми, лабораторні заняття, виробничу практику тощо), поінформував про збільшення державних асигнувань на обладнання кабінетів, повідомив про організацію самостійної роботи, підготовку кваліфікованих педагогічних кадрів, наукову роботу професорсько-викладацького складу, розгортання громадсько-політичної і культурно-масової роботи. В. Кролевець, В. Черноус, В. Шморгун звернули увагу на структурні зміни, створення нових лабораторій і майстерень, збільшення навчальних площ, введення у дію нового гуртожитку, зміцнення зв'язків зі школою, вшанування пам'яті Тараса Шевченка, активізацію наукової роботи тощо. Я. Корчмар присвятив свою публікацію науковій роботі кафедри історії Луганського ПІ [710, с. 150], а О. Сушко та І. Мазур подали основні віхи історії Київського [801, с. 134-136], М. Якименко – Полтавського ПІ [825, с. 151].

Наприкінці 60-х рр. вийшла друга частина колективної монографії «Вища школа Української РСР за 50 років», яка вирізняється своєю ґрунтовністю і повнотою. Автори проаналізували нормативно-правові акти, які регулювали

освітню галузь, з'ясували процес реорганізації структури і мережу вишів, показали зміни у навчальних планах і програмах, приділили увагу навчально-методичній роботі, поліпшенню методів навчання, з'ясували роль партійних організацій у налагодженні виховної роботи у ЗВО, розповіли про матеріальне забезпечення студентства. Щодо педагогічних закладів освіти, то автори не обійшли увагою їхню діяльність, однак згадували їх лише побіжно. У монографії йдеться переважно про виші, які були у підпорядкуванні МВССО УРСР [651]. Подібне спостерігаємо і у виданні «Высшая школа СССР за 50 лет» [657].

У книзі «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967» автори один із розділів присвятили педагогічній освіті. Вони показали систему підготовки вчительських кадрів, починаючи ще з царської Росії. Щодо 50-60-х рр., то вміщено інформацію про заснування факультетів підготовки вчителів початкових класів, загальнонаукових факультетів, розгортання системи заочного навчання, згадано декілька актів, які регулювали діяльність педвишів, звернуто увагу на перехід до підготовки вчителів широкого профілю, подальше згортання цього нововведення і повернення до однопрофільності, охарактеризовано науково-дослідну роботу ПІ [764].

Вчений Ф. Паначин охарактеризував стан педагогічної освіти в СРСР, навів дані про кількість педагогічних ЗВО, проаналізував нормативно-правові документи у галузі вищої педагогічної освіти, навчальні плани [771]. Історик Б. Коваль у своєму дослідженні проінформував про кількість випускників, підготовлених ПІ, соціальний та статевий розподіл студентів [696, с. 78-97]. У 8-му томі колективного багатотомного видання «Історія Української РСР», яке висвітлює 40-70-ті рр. ХХ ст., подано відомості про кількість навчальних закладів. Зокрема зазначалося, що кадри вчителів окрім ПІ, готували й університети. Однак, автори не звернули увагу на професійну спрямованість випускників університетів, наскільки вони здатні були працювати у школах [683-684].

Було опубліковано низку праць, у яких показано діяльність компартійних й радянських органів влади, що контролювали організацію громадсько-політичної роботи у педвишах [754-756; 758-759; 761-763].

Загалом, працям радянських вчених було властиве перебільшення ролі комуністичної партії у розвитку вищої педагогічної освіти республіки. Вони ідеалізували її роль у формуванні контингенту студентів, в освітньо-виховному процесі. Більшість досліджень розкривали участь науково-педагогічних працівників і студентства у політично-ідеологічних кампаніях, спрямованих на побудову нового суспільства.

Найбільшу історіографічну групу склали праці українських вчених 90-х рр. ХХ ст. – перших десятиліть ХХІ ст. Проголошення державної незалежності України відкрило для істориків нові перспективи вивчення різних проблем, зокрема й тих, що вже досліджувалися. Це зумовлено не лише відходом від комуністичної доктрини, але й ширшим доступом вчених до джерел, що дозволило вивчити нові аспекти проблеми, використовуючи і систематизуючи архівні матеріали, а також матеріали тогочасної періодичної преси, попередніх досліджень.

Для кращого розуміння періоду хрущовської «відлиги», зокрема соціально-економічних, суспільно-політичних і культурно-духовних процесів, ми використали низку праць загального характеру. Серед сучасних українських істориків виокремимо особу завідувача кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі України, доктора історичних наук, професора В. Барана. У своїх працях він комплексно проаналізував проблеми історії України 1950-1960-х рр., показав еволюцію радянської тоталітарної системи після смерті Сталіна, розвиток суспільно-політичних, соціально-економічних, національно-духовних процесів в Україні у цей період [607]. Ці ж питання піднято і у колективному виданні «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)», виданому у серії «Україна крізь віки» [609]. Завідувач відділом Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України В. Даниленко прослідкував політичні зміни, які відбувалися в Україні у той період. На його думку, радянський режим не досяг наміченого, зокрема розширення соціальної бази. Віктор Михайлович звернув увагу на такі негативні риси у діяльності партійного, радянського і господарського апарату як

зловживання, крадіжки, розтрата, внаслідок чого значна частина радянських людей втратила довіру до влади і її лідерів. У цей час почало поглиблюватися фактичне розшарування радянського суспільства, яке повною мірою проявилеся вже у роки брежнєвського «застою» [669, с. 3-17]. У 5-му томі видання «Історія української культури» вчений звернув увагу на заідеологізованість у підході до проблем освіти, жорсткий партійно-державний контроль, політизацію навчальної та громадської діяльності закладів вищої освіти [682].

Видатний український історик С. Кульчицький в одній із своїх статей, простежуючи еволюцію радянського ладу, трактує XX з'їзд КПРС як переломну подію в історії радянського комунізму. Делегати з'їзду легітимізували кампанію боротьби проти культу особи, було засуджено терористичні методів управління, що якісно змінили радянське суспільство. Вчений обґрунтував тезу про цивілізаційну окремішність збудованого більшовиками ладу [718, с. 106-129]. Станіслав Владиславович звернув увагу у своєму дослідженні на освітню реформу, яка, на його думку, «позитивно вплинула на весь національно-культурний процес, незважаючи на спроби держави прискорити русифікацію школи» [720; 721].

Кандидат історичних наук М. Брегеда дослідив ставлення українського населення до процесу десталінізації у 1953-1964 рр., показав динаміку суспільно-політичних настроїв та трансформацію масової свідомості українського суспільства у ході проведення політики десталінізації [626; 833]. Історик Ю. Каганов своє монографічне дослідження присвятив конструюванню «радянської людини» в УРСР. На його думку, основними складовими системи прищеплення цінностей «будівника комунізму» були освіта, ЗМІ і масова культура. Вчений проаналізував опір студентської молоді, зокрема ПІ, ідеологічній та культурній уніфікації суспільства [685]. Про зародження та становлення народної опозиції, зростання політичної активності суспільства йдеться також у шостому томі «Політичної історії України» (розділ «Нове мислення» за авторством О. Бойка та В. Литвина) [777]. Декілька ґрунтовних праць, присвячених опозиційному руху, опублікував історик О. Бажан. Він

вважає, що реальна опозиція (український національний рух, національні рухи окремих найбільш чисельних нацменшин, різні релігійні течії), здійснювала «велику різнопланову діяльність, спрямовану на демократизацію всіх сторін суспільного життя, піднесення державотворчих процесів, формування політичної і правової культури у співвітчизників». У працях наведено факти опозиційності з боку викладачів і студентів ПІ [602-606; 670].

23 лютого 2006 р. в Інституті історії України НАН України відбувся круглий стіл на тему «Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки (з приводу 50-річчя XX з'їзду КПРС)», який став важливою віхою у дослідженні проблеми. Учасники обговорили низку питань: передумови хрущовських реформ, сталінізм та суспільство, морально-психологічний аспект, об'єктивні й суб'єктивні чинники десталінізації, XX з'їзд КПРС і його значення для модернізації тоталітарної системи, внесок М. Хрущова у викриття сталінізму, національне питання як інструмент політичної боротьби, роль з'їзду у припиненні масових репресій тощо. Зі вступним словом виступив директор Інституту історії України НАН України академік В. Смолій, який відзначив, що XX з'їзд став поворотним пунктом історії СРСР, хоча не всі покладені на нього надії згодом виправдалися. З'їзд дав поштовх процесові оновлення суспільства, поклав початок розвінченню деяких соціальних міфів сталінізму, вивільнення суспільної свідомості від догм та ідеологічних стереотипів. В обговоренні питань взяли участь О. Бажан, С. Білокінь, В. Даниленко, А. Кондрацький, О. Копиленко, С. Кульчицький, О. Майборода, Р. Офіцинський, І. Романюк, О. Рубльов, Ю. Шаповал, О. Удод [826, с. 236-237].

Серед інших виокремимо праці відомих українських істориків П. Киридона [694, с. 60-70], В. Концура [844], О. Шевчука [857] та ін.

Серед спеціальних праць неабиякий інтерес викликають роботи О. Лук'яненка, присвячені повсякденню колективів педагогічних закладів вищої освіти УРСР в часи десталінізації. Автор проаналізував внутрішню структуру спільнот вищої педагогічної школи, мотиви приєднання до колективів, особливості повсякдення вишів, викладачів та студентів з урахуванням

матеріального, морального, релігійного факторів. Вчений узагальнив інформацію про забезпечення студентів та викладачів житловою площею. У роботах аналізується якість навчальної та наукової роботи; подано практики та кореляція гуманітарної аури вишів з урахуванням вимог політехнізації; здійснено опис структурування робочого часу як науково-педагогічних працівників, так і студентів; розкрито різні типи дозвілля (розважальне, інтерактивне, освітнє, культурне, творче, релігійне, рекреацію, лікувальне дозвілля, туризм). Дослідник визначив способи задоволення базових потреб учасників освітнього процесу (харчування, гроші, одяг) [731-737; 847-848]. Загалом, предметом дослідження О. Лук'яненка є комплекс матеріальних (побут, харчування, заробітки тощо) та ідейних щоденних практик викладачів та студентів педагогічних ЗВО (моральність, ідеали, уподобання тощо). Наше дослідження покликане вивчити освітньо-виховну, науково-дослідну і громадсько-політичну діяльність педагогічних закладів освіти, їх матеріально-технічну базу. Образно кажучи, ми вивчаємо діяльність педвишів «зверху», а О. Лук'яненко – «знизу».

Повсякденному життю науково-педагогічних працівників і студентів закладів вищої освіти республіки присвячені кандидатські дисертації відповідно О. Прохоренко і Н. Хоменко. Перша з цих дослідниць зазначала, що влада проникала у свідомість інтелігенції, використовуючи гасла, доповіді, ЗМІ, насичення політичним змістом педагогічних і наукових текстів, тим самим придушувала індивідуальність, свободу думки, руйнувала духовність, культивувала комуністичний образ життя, поведінку і мислення. Авторка доводить, що науково-педагогічну інтелігенцію цінували не за професіоналізм, компетентність чи освіченість, а за особисту відданість та підлабузництво. Негативно позначилося на становищі професорсько-викладацького складу запровадження зрівнялівки, заміна загальнолюдських цінностей «класовою етикою». Вчена переконує, що урядова політика в системі вищої освіти зруйнувала «професорську культуру» з її усталеними морально-етичними нормами соціальної поведінки [782-783; 851]. Н. Хоменко показала житлові та побутові умови життя, фінансову забезпеченість студентської молоді, з'ясувала її

ставлення до окремих навчальних дисциплін, проаналізувала вплив суспільно-політичних подій в СРСР та світі на життя студентів і їх настрої, виявила ставлення студентської молоді до релігії, проаналізувала соціальні девіації та причини їх появи в студентському середовищі, вивчала форми і якість студентського дозвілля [807-813; 855].

У 2018 р. захистила дисертацію О. Булгакова, присвячену формуванню, становищу та діяльності науково-педагогічної інтелігенції у середині 1950-х – першій половині 1960-х рр. У роботі проаналізовано діяльність науково-педагогічної інтелігенції та виділено її суспільну, пропагандистську та навчально-виховну функцію, охарактеризовано стосунки органів влади та інтелігенції. Авторка дослідила вплив матеріально-побутового компонента на життя професорсько-викладацького складу, розглянула забезпеченість житлом викладачів і зазначила, що надання житла було одним із основних чинників забезпечення ЗВО кадрами найвищої кваліфікації. Дисертантка стверджує, що привабливість професії науково-педагогічного працівника була невисокою [628-632; 835]. Обидві авторки до уваги взяли переважно непедагогічні ЗВО. Педвиші згадувалися фрагментарно.

Важливими є праці науковців, які дослідили окремі аспекти життя ЗВО. Так, К. Трибулькевич вивчила досвід організації студентського самоврядування, показала його роль у вирішенні різноманітних питань життя вишів [854]; В. Бугрій – розкрив організаційні засади та зміст підготовки в аспірантурі ПІ кадрів вищої кваліфікації з історії [627, с. 12-19]; А. Булда – проаналізував практичну підготовку вчителів історії в педвишах [633; 634]; С. Герегова і Т. Марусик – показали зміни у мережі ЗВО західного регіону УРСР (зокрема, передачу Чернівецького ПІ Чернівецькому університету), кадрову політику вишів, проаналізували матеріально-побутові умови життя викладачів і студентів, відзначили значне посилення на них ідеологічного тиску тощо [658, с. 101-108]; О. Марчук – простежив особливості реформування системи підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів та забезпечення загальноосвітніх шкіл учителями [849]; В. Черкасов – з'ясував передумови і процес створення у 1962 р.

музично-педагогічних факультетів III, показав націотворчі і культурологічні процеси, що відбувалися у системі музично-педагогічної освіти [815]. Низку аспектів із досліджуваної нами теми дослідили вінницькі історики З. Вітенко [653-655], А. Долинна, Ю. Зінько, О. Мельничук, І. Романюк [751-752, 789-791].

Відомий український вчений В. Майборода у своїй монографії чітко у хронологічній послідовності розповів про підготовку вчителів з 1917 р. до 1985 р. Щодо досліджуваного нами періоду, то автор досить критично поставився до змін у структурі вишів (безпідставне закриття одних факультетів і відкриття інших), показав зміни у навчальних планах, які враховували завдання політехнічної освіти, навів порівняльні дані про прийом студентів, розподіл студентів за спеціальностями, показав кількісний і якісний ріст професорсько-викладацьких колективів вишів тощо. Значне місце у монографії відведене вивченню питання професійної підготовки студентів, покращенню матеріально-технічної бази вишів і побутових умов учасників освітнього процесу [739, с. 112-144]. І. Ящук у дисертаційному дослідженні, а також у монографії проаналізувала виховний процес у педвишах України у 20-ті – 80-ті рр. XX ст., виокремивши позитивні і негативні сторони розвитку системи виховання студентів у цих закладах. Авторка звернула увагу на запровадження у вишах двопрофільних спеціальностей, діяльність факультетів громадських професій, студентських клубів, роботу колективів художньої самодіяльності тощо [827; 828; 859].

У 2000-ті рр. було захищено низку дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) педагогічних наук, присвячених підготовці вчителів, різним сферам діяльності III. Так, О. Чередник проаналізувала організацію навчально-пізнавальної діяльності студентства [856], а М. Донченко звернула увагу на професійно-педагогічну підготовку студентів у ході позааудиторної роботи (естетична, природоохоронна, науково-дослідна робота) [840]. Д. Кравченко виявив прогресивні чинники професійної підготовки вчителів історії в III у 1934-1958 рр., систематизував нормативно-правові засади. Наріжними для дослідника стали організація педагогічної і виробничої практик, систематизація вимог до виконання та захисту кваліфікаційних робіт, проведення підсумкових і державних

екзаменів, створення системи поширення передового досвіду роботи вчителів історії та використання його в процесі професійної підготовки студентів-істориків [845].

О. Місечко і О. Шендерук подали цілісний, комплексний, системний аналіз процесу професійної підготовки вчителів іноземних мов. Перша з них у докторській дисертації розкрила організаційні, змістові й процесуальні особливості діяльності закладів професійної іншомовної лінгвістичної освіти [850], інша – шляхом вивчення змісту навчання у провідних педагогічних вишах дослідила проблему розвитку професіоналізму майбутніх вчителів іноземної мови [858]. Вчителям-філологам присвячена також робота І. Гайдай. Дисертантка визначила передумови становлення, основні етапи розвитку та основні тенденції підготовки вчителів-філологів подвійного профілю, розкрила зміст, форми, методи та засоби їхньої підготовки [837].

Ю. Кузьменко у статті проаналізував підготовку фахівців з трудової підготовки, визначивши її як джерело формування трудових ресурсів УРСР у 1958-1961 рр. [715, с. 307-314]. С. Васильєва у статті на основі вивчення досвіду підготовки вчителів у 50-60-ті рр. ХХ ст. визначила ідеї, які, на її думку, можна використовувати у нинішніх педагогічних ЗВО: «відбір найкращих до прийняття на навчання; наявність рекомендаційного листа від закладу освіти, з місця роботи чи громади; при вступі у педагогічний виш надавати перевагу тим, хто має практичний педагогічний досвід роботи; при організації навчального процесу перевагу надавати колективній роботі, що надавало вмінь працювати в команді; наблизити навчання до виробництва та життя через організацію педагогічної практики з першого року навчання» [635, с. 5-15]. Ці ідеї шанованої науковиці є дискусійними, однак, насправді, певне раціональне зерно в них все ж є.

Значний фактичний матеріал вміщено у нарисах про окремі педагогічні ЗВО. Одне з перших таких видань вийшло у 1992 р. за авторством Б. Заброварного, В. Кудя, О. Михайлюка і присвячено історичному минулому Луцького ПІ. У книзі характеризується навчально-матеріальна база, показано діяльність факультетів, науково-дослідних лабораторій, дано оцінку науково-дослідній роботі

студентства, наведено дані про наукові конференції, естетичне виховання молоді, спортивно-масову роботу, громадську та профорієнтаційну роботу тощо [676].

У 1995 р. опублікували історичний нарис «Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 1920-1995». Автори, зокрема, зобразили структурні зміни, які відбулися у ІІ у середині 50-х рр., охарактеризували виш як науково-методичний центр республіки (професорсько-викладацький склад виступав авторами, редакторами і рецензентами багатьох програм, шкільних підручників та посібників для вчителів), розповіли про публікування «Наукових записок» [803]. У 2000 і 2005 рр. видані нариси про Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Події, описані у цих виданнях, перекликаються із тими, які були викладені у виданні 1995 року [765; 766]. У 2010 р. за авторством ректора цього закладу В. Андрущенка вийшла книга «Наш університет», яка присвячена переважно сьогоденню НПУ. Автор змістив також невеликий за обсягом нарис, присвячений історичному минулому вишу [598].

Серед інших видань виокремимо праці М. Боровика, присвячені Чернігівському ІІ. У 2017 р. він захистив дисертацію на тему «Чернігівський державний педагогічний інститут в системі підготовки педагогічних кадрів (1954-1998 рр.)», а в 2019 р. спільно з професором А. Боровиком – монографію з такою ж назвою. Автори на основі широкого кола джерел зобразили історичний шлях закладу від учительського до ІІ, процес формування його навчально-матеріальної бази. Показано багатоетапні структурні зміни, шляхи формування професорсько-викладацького складу та студентського контингенту, удосконалення системи освітньої діяльності та внутрішнього контролю, висвітлено організацію навчально-методичної роботи науково-педагогічних працівників та з'ясовано зміни у проведенні педпрактики, охарактеризовано основні напрямки наукової роботи вишу [614; 832].

Декілька ґрунтовних видань опубліковано вченими Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, які присвятили свої праці історії рідного закладу. Так, професор А. Філінюк висвітлив життєвий і трудовий шлях,

організаторську, громадську, педагогічну та науково-дослідницьку діяльність І. Зеленюка, який у 1947-1966 рр. був директором (ректором) Кам'янець-Подільського ПІ. Зображено діяльність ректора щодо формування кадрового потенціалу, вдосконалення освітньо-виховного процесу, поліпшення навчально-матеріальної бази та побутових умов життя студентів та викладачів [804, с. 84-166]. У колективному виданні «Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення» Анатолій Григорович вмістив розділ про ПІ, у якому підняв подібні питання [688, с. 112-121].

У 2023 р. професор О. Комарніцький і доцент В. Федорчук опублікували монографію «Іван Вікторович Івах: людина, вчений-методист, менеджер вищої освіти». І. Івах до 1966 р. працював заступником директора (ректора) Кам'янець-Подільського ПІ. Автори зазначають, що Іван Вікторович багато зробив щодо вдосконалення організаційної структури, збільшення чисельності студентського контингенту і зміцнення кадрового складу, налагодження повноцінного освітньо-виховного процесу, проводив роботу щодо зміцнення навчально-матеріальної бази тощо [706, с. 50-219]. Крім того, О. Комарніцький спільно М. Моштаком видали книгу про роботу студентської профспілкової організації К-ПНУ імені Івана Огієнка, у якій описується і досліджуваний нами період [707, с. 43-54]. Окремі аспекти діяльності закладу у другій половині 1950-х рр. – у першій половині 60-х рр. дослідив вчений у співавторстві з професором О. Завальнюком в історичному нарисі «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка» [677, с. 32-37]. У 2015 р. ці ж автори опублікували об'ємну статтю, предметом дослідження якої стала ідеологічна, фахова і практична складові у підготовці вчителів у ПІ у першій половині 60-х рр. [678, с. 125-162]. Спільно з професором М. Солопчуком Олександр Борисович опублікував ґрунтовний нарис з історії факультету фізичної культури К-ПНУ імені Івана Огієнка, у якому ми почерпнули інформацію про спортивні досягнення студентів [799, с. 19-21]. О. Комарніцький опублікував декілька статей, у яких зобразив різні аспекти життя ПІ [698-705]. Чимало фактичного матеріалу містять три томи видання

«Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах» [686; 687; 689].

На початку 2000-х рр. було видано два видання, присвячені історії ЧНУ імені Богдана Хмельницького [817; 818]. У 2021 р. побачила світ ґрунтовна колективна монографія «Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького: столітня історія». Нашу увагу привернув розділ «Інститут у період середини 1950-х – середини 1960-х рр.», авторами якого є Ю. Присяжнюк, О. Мазур. Вони зазначають, що колектив ІІ докладав чимало зусиль для поліпшення матеріально-технічної бази, велика увага приділялася функціонуванню затребуваного у той час заочного відділення. Вчені доводять, що освітньо-виховний процес був глибоко заідеологізованим. Ректорат і парторганізація вишу жорстко контролювали всі сфери життя молоді, використовуючи для цього комплексне поєднання ідейно-політичного, трудового й морального виховання. Серед позитивів відзначається, що адміністрація інституту дбала аби життя колективу було змістовним, насиченим і творчим, прагнула покращити соціально-побутові умови для студентів [819, с. 153-182].

Ґрунтовною є книга С. Воловника та М. Крилова, у якій викладено історію Мелітопольського ІІ. Автори звернули увагу на структурні зміни і відповідні корекції у навчальних планах, зміцнення викладацького складу, відбудову зруйнованого у роки війни головного навчального корпусу, створення і діяльність загальнонаукового факультету тощо [656, с. 114-142]. У 2012 р. колектив авторів під керівництвом О. Шестопалюка видав ювілейну книгу, присвячену сторіччю Вінницького державного педуніверситету імені Михайла Коцюбинського. На сторінках видання йдеться про зміни у структурі закладу, якісне і кількісне зростання викладацького складу, організацію заочного навчання, випуск наукових збірників, збільшення навчальних площ тощо [652, с. 39-47]. А. Климов і В. Курило, описуючи діяльність Ворошиловградського ІІ, навели факти про керівників закладу, введення в дію навчально-лабораторного корпусу, зміцнення навчально-дослідницької бази факультетів, вжиття заходів щодо покращення житлових умов і побуту професорсько-викладацького складу і студентства,

реорганізації кафедр та їх укрупнення, нарощення кадрового потенціалу тощо [695, с. 28-48]. Декілька книг з історії Ніжинського педуніверситету видали Г. Самойленко і О. Самойленко, які зупинилися на зв'язках вишу зі школами, моральному стимулюванню викладачів, діяльності у виші відомих вчених, проведенні наукових конференцій, зокрема всесоюзного рівня, співпраці з іноземними партнерами, поширенні антирадянських настроїв, діяльності літературної студії, забезпеченні викладачів житлом тощо [793-795]. Л. Корж у книзі, присвяченій Сумському педуніверситету, приділив найбільше уваги діяльності загальнонаукового факультету. Крім того, він розповів також про зміцнення зв'язків вишу зі школою та виробництвом, укрупнення спеціальностей, розширення профілю спеціалістів, позанавчальну роботу [709, с. 48-53].

Певний фактичний матеріал містять видання, присвячені історичному минулому Бердянського [610], Дрогобицького [671], Житомирського [773, с. 3-9; 674], Миколаївського [681; 753], Одеського [775], Полтавського [778], Харківського [780 с. 17-31; 787, с. 101-103], Херсонського ПІ [798; 806].

У 2009-2013 рр. НАПН України, Асоціація ректорів педагогічних університетів Європи, Інститут вищої освіти України у видавництві «Знання України» видали серію книг, присвячених комплексному аналізу вищої педагогічної освіти і науки в областях України. Видання за структурою однотипні. У перших розділах цих книг подається історія розвитку краю, загальна характеристика природно-географічних умов, економіки регіону. У других розділах показано інтелектуально-культурний потенціал регіонів у поєднанні із розвитком науки і культури. Щодо наступних розділах, то в них простежується розвиток педагогічної освіти областей упродовж десятиліть, здійснено аналіз сучасних проблем та визначено подальші перспективи її розвитку [637-649]. Щодо періоду, який ми досліджуємо, то маємо лише епізодичні дані.

У ході пошуку наукової літератури з теми дослідження нам неабияк прислужилися історіографічні праці Н. Брехунець [834], О. Заплотинської [841], Р. Крайніка [712], Ж. Кукурузи [716], О. Сергійчука [796], бібліографічні покажчики, зокрема, «Історія Національного педагогічного університету імені

М. П. Драгоманова» [860], «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» [861], «Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка: з минулого в майбутнє» [869].

Отже, сучасні українські вчені-історики, педагоги створили ряд наукових праць, які мають безпосереднє чи опосередковане відношення до нашої теми. Їхній доробок заслуговує на позитивну оцінку. Водночас, науковці не з'ясували ще чимало питань: формування системи вищої педагогічної освіти упродовж десятиліття хрущовських реформ і структурні зміни безпосередньо у вишах; встановлення динаміки чисельності науково-педагогічних працівників і студентів, характеристика учасників освітнього процесу за основними показниками; організація та результативність навчальної роботи ЗВО і науково-дослідної роботи викладачів та студентів; комплексна характеристика різних форм ідеологічної, ідейно-виховної, суспільно-корисної і культурно-масової роботи, розширення і зміцнення матеріально-технічної бази вишів. Ці питання потребують глибшого опрацювання архівно-джерельної бази.

Окрему групу наукової літератури становлять праці зарубіжних вчених. Однією із найбільш ґрунтовних є праця І. Коляски «Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації», у якій він розкрив політику русифікації у сфері української освіти в радянські часи. Автор різко негативно поставився до нового шкільного закону, прийнятий Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р., який прискорив русифікації. Він показав величезну перевагу учнів у російських школах у містах, де більшість населення була українською. І. Коляска дивувався також і тому факту, що у III для студентів-росіян заняття мали проводитися російською мовою, оскільки вони не володіли українською, а російськомовним викладачам в українських вишах дозволяли викладали російською мовою [697, с. 66]. На ці ж процеси звертав увагу і німецький історик Андреас Каппелер [692]. Змістовним є дослідження українського письменника, публіциста в діаспорі В. Гришка, який у своїй праці «Молода Україна пореволюційного сорокаліття під Советами» гостро критикував політику влади щодо залучення молоді до обробітку цілинних земель у Казахстані, зазначаючи, що «це нова форма

«остарбайтерства». Від німецького «остарбайтерства» часів війни воно відрізнялося тільки тим, що здійснювалося не руками озброєних поліцаїв, а шляхом «мобілізації» за «рознарядками» комсомолу, тобто в обох випадках вивіз був примусовий, але в першому випадку примус був чисто фізичний, а в другому – ще й морально-політичний. Молодь було примушено удавати з себе добровольців та розігрівати ентузіазм» [665, с. 177]. Хрущовська «відлига» ґрунтовно представлена на сторінках праці американського історика Мартіна Маля. Водночас, проаналізувавши економічні реформи Хрущова, вчений повністю проігнорував культурно-освітню сферу [741, с. 357-370].

До вивчення становища ПІ у роки хрущовської «відлиги» долучилася і авторка цієї роботи, яка опублікувала 10 праць [672; 742-749; 829].

Загалом, проблема діяльності педагогічних ЗВО УРСР у роки політичної та економічної лібералізації суспільства викликала певний інтерес радянських, сучасних українських, діаспорних та зарубіжних вчених. Весь історіографічний доробок досить потужний, однак комплексно зазначена тема ще не вивчалася.

1.2. Джерельна база дослідження

У ході підготовки дисертації було опрацьовано низку історичних джерел, зокрема архівних. Використані джерела за родовидовим принципом поділено на чотири групи. До першої з них ввійшли офіційні документи і матеріали (законодавчі і нормативно-правові акти, матеріали компартії та урядів СРСР та УРСР, МНО УРСР, Верховної Ради та РМ УРСР з питань освіти). Наступні групи об'єднали матеріали діловодства закладів освіти, збірники документів і матеріалів, періодичну пресу.

Джерела першої групи представлені, насамперед, у фонді Наркомату освіти УСРР (Ф. 166) ЦДАВО України. Документи, які стосуються нашої теми, вміщені у підрозділі цього фонду під назвою «Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів УРСР», і за змістовим навантаженням поділяються на декілька складових.

Перша з них містить накази Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР з питань роботи педагогічних вишів. Зокрема, ми звернули увагу на акти про введення в дію положень про вищий заклад освіти, факультет вишу, загальнотехнічний факультет, державні екзаменаційні комісії, аспірантуру, науково-дослідну роботу, бібліотеку, курсові екзамени і заліки у вишах, академічні нагрудні знаки випускника, всесоюзний конкурс на кращу наукову роботу студентів, порядок призначення і виплати стипендій, добровільні народні дружини з охорони громадського порядку; інструкції про порядок заміщення посад професорсько-викладацького складу і наукових працівників, переведення кандидатів наук, працюючих у вишах, на посади наукових співробітників для підготовки ними докторських дисертацій. Окремі накази стосувалися затвердження складу рад ПІ, організації кафедр, штатного розпису професорсько-викладацького і навчально-допоміжного персоналу, затвердження спеціальностей ПІ, видання підручників та навчальних посібників, викладання у вишах історії КПРС, політекономії, діалектичного та історичного матеріалізму, стану і засобів покращення роботи з кінофікації освітнього процесу, затвердження правил прийому у виші і аспірантуру, планів прийому і випуску аспірантів, нагородження медалями і грамотами за результатами всесоюзного конкурсу на кращу наукову студентську роботу, участі студентів у збиранні врожаю в районах освоєння цілинних земель, дозволу РМ союзних республік залучати для збирання врожаю на термін до одного місяця студентів, розширення самообслуговування, вивчення і пропаганди матеріалів партійних з'їздів і пленумів, участі у підготовці і проведенні святкування державних і партійних свят тощо.

Аналітичні дані містять доповідні записки, довідки та переписки з РМ УРСР, ЦК КПУ з питань роботи педагогічних вишів. Серед них своєю ґрунтовністю вирізняються аналітичні довідки про навчально-матеріальну базу учительських інститутів УРСР, які у 1954 р. мали бути реорганізовані у ПІ, про хід виконання постанови РМ УРСР і ЦК КПУ від 2 жовтня 1954 р. «Про поліпшення підготовки, розподілу та використання спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою», про розвиток народної освіти в УРСР за період від XVIII до XIX з'їздів

КПУ, про хід виконання постанови ЦК КПУ від 13 липня 1959 р. «Про стан і заходи дальшого розвитку педагогічної науки в Українській РСР», про стан виконання III рішень XX з'їзду КПРС, про хід виконання постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Про подальший розвиток науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах по Міністерству освіти УРСР» від 14 березня 1964 р. Нашу увагу привернули також окремі довідки про роботу Кримського, Львівського, Ніжинського, Полтавського, Вінницького, Сталінського, Черкаського, Станіславського III, Харківського III фізичного виховання, кафедри педагогіки і психології Кременецького III, про недоліки у роботі кафедри педагогіки Ніжинського III. Досить інформативними були доповідні записки про стан підготовки і заходи з покращення підготовки вчительських кадрів, про запровадження у III двопрофільності і підготовку вчителів широкого профілю, стан політико-виховної роботи у Ніжинському III тощо. Низка документів демонструють зміни у мережі педвишів: наприклад, подано інформації про об'єднання Чернівецького та Ізмаїльського III відповідно з Чернівецьким та Одеським державними університетами, об'єднання Львівського і Дрогобицького III, реорганізацію Харківського III у III фізичного виховання, переведення Кременецького III до Тернополя, створення заочних III на базі Дніпропетровського III іноземних мов і Бердичівського III тощо. Низка цих проектів так і не було реалізовано. Своєрідним «рекордсменом» можна вважати Ізмаїльський III, який, практично, щороку закривали, однак він «вижив» (хоча за всіма параметрами – кадровий склад, навчально-матеріальна база тощо мав би бути закритий) і продовжує працювати до цього часу. Прослідковуються також структурні зміни. Зокрема, документи повідомляють про реорганізацію сітки історичних факультетів III і передачу їх державним університетам, об'єднання фізико-математичних факультетів Бердичівського, Глухівського, Ізмаїльського та Мелітопольського III, організацію факультетів фізичного виховання у Дрогобицькому і Миколаївському III, дошкільного виховання – у Запорізькому, Рівненському і Сталінському III, музично-педагогічних факультетів – у Дрогобицькому, Донецькому, Запорізькому, Київському і Кримському III,

загальнонаукових факультетів – при 16 П. Водночас, МНО проявляло принциповість і відмовило у відкритті факультету фізичного виховання у Рівненському П, природничих – у Вінницькому і Луцькому П, філологічного – у Чернігівському. У документах міститься інформація про хід набору студентів і аспірантів, організацію підготовчих курсів для молоді, подано аналіз проведених вступних екзаменів, наводяться статистичні дані про контингент студентів і про їх соціальний склад. Щодо навчальної роботи, то подано перелік питань які розглядала колегія МНО по лінії управління підготовки вчителів, перелік спеціальностей, за якими проводилася підготовка вчителів у тому чи іншому П, характеризуються навчальні плани, стан підготовки вчителів географії, наведено дані про хід конкурсу на виготовлення підручників, переведення на українську мову викладання всіх дисциплін, крім російської мови та літератури, педпрактику студентів, порядок вивчення суспільних наук, навчальні майстерні П та їх обладнання, вміщено наказ про призначення голів ДЕК. Чимало інформації про науково-дослідну роботу професорсько-викладацького складу, забезпечення вишів кадрами вищої кваліфікації і їх підготовку, виконання науково-дослідних і дослідних робіт по найважливішим теоретичним проблемам природничих і гуманітарних наук, стан видання республіканських міжвідомчих науково-медицих збірників, асигнування для зміцнення матеріальної бази науково-дослідних лабораторій, відкриття науково-консультаційних пунктів при заводах для підготовки до складання кандидатських екзаменів і вступу в аспірантуру. Низка джерел повідомляють про стан виховної роботи серед студентів, залучення їх до суспільно-корисної праці, про забезпечення вишів навчальними приміщеннями, а студентів – стипендіями, гуртожитками і їдальнями. МНО отримувало і відповідно реагувало на листи науково-педагогічних працівників інститутів. Так, у 1958 р. старший викладач кафедри зоології Кременецького П С. Молев звернув увагу на недоліки у науково-дослідній роботі вишу, а також висунув ідею про створення замість Кременецького, Станіславського, Рівненського, Луцького і Львівського педвишів одного П у великому місті з

потужною навчально-матеріальною базою і кваліфікованими викладацькими кадрами.

Потужний фактичний матеріал вміщено у зведених статистичних звітах ПІ на початок кожного навчального року: здійснено розподіл студентів по курсам і спеціальностям (вказано кількість вступників і випускників, виробничників, другорічників, стипендіатів, у т.ч. тих, хто отримував господарські стипендії), за соціальним і національним складом, наведено дані про кількісний і якісний склад науково-педагогічних працівників, наявність і використання навчально-лабораторних приміщень і гуртожитків.

Цінні дані містять річні звіти МНО УРСР про роботу ПІ УРСР (наявні звіти за 1953-1954, 1960-1961, 1961-1962, 1962-1963, 1963-1964 н.р.). Структурно звіти поділялися на такі частини: навчально-матеріальна база, науково-педагогічні кадри, мережа ПІ і контингент студентів, стан навчально-виховного процесу на факультетах, самостійна робота студентів, політико-виховна і культурно-масова робота, робота рад ПІ, підсумки навчального року. Таку ж структуру мали і звіти окремих ПІ, які також збергаються у фонді.

У ЦДАВО України міститься Ф. 2 Кабінет Міністрів України. Нашу увагу привернули документи та матеріали про роботу ПІ, листування з міністерствами та центральними установами УРСР про заходи щодо забезпечення загальноосвітніх шкіл України вчительськими кадрами, поліпшення підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів, про недоліки в підготовці, розподілі та використанні молодих спеціалістів, збільшення плану прийому абітурієнтів на заочні відділення, проведення в червні 1961 р. ІХ Республіканської спартакіади студентів ПІ, переміщення Кременецького ПІ до м. Тернополя, реконструкцію зруйнованого приміщення навчального корпусу Кам'янець-Подільського ПІ тощо.

Важливі джерела авторка почерпнула із ЦДАГО України. Нашу увагу привернули документи, вміщені у фонді ЦК КПУ (ф. 1). У них йдеться про мережу педагогічних вишів, загальну кількість викладачів та студентів, соціальний і партійний склад молоді, стан українізації, ідеологічної роботи у вишах, реакції учасників освітнього процесу на важливі питання державної

політики, заходи з покращення матеріального забезпечення. У фонді містяться звіти вишів, обкомів, міськкомів, спеціальних комісій з перевірки перебудови роботи вищої школи у світлі закону про освіту. У Ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України (Молодь за демократичний соціалізм) (ЦК ЛКСМУ (МДС)) наявні доповідні записки ЦК ЛКСМУ, довідки, інформації обкомів комсомолу про роботу комсомольських організацій вишів по ідейному вихованню студентства, про участь комсомольських організацій в прийомі молоді до вишів, у перебудові вищої школи та покращенні навчальної і наукової роботи в закладах республіки, у виконанні «Закону про зміцнення зв'язків школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти». Наявні звіти комсомольських комітетів вишів та обкомів комсомолу про громадсько-корисну роботу студентів, довідки про роботу студентських наукових товариств тощо.

Наступну групу складають матеріали діловодства закладів освіти, які зберігаються в обласних державних архівах. Зокрема, у дисертації використані архівні документи, які містяться у фонді Вінницького ПІ (р. 5050, оп. 1). Держархіву Вінницької області. У фонді присутні плани роботи інституту, ради інституту, деканатів, кафедр, щорічні звіти інституту, деканатів і кафедр, заочного відділу про роботу, протоколи засідань Ради інституту, кафедр, плани прийому і статистичні дані про прийом студентів, статистичні звіти про контингенти студентів, навчальні плани, проекти програм, матеріали екзаменаційних сесій, звіти голів державних екзаменаційних комісій, стенограми лекцій і семінарів викладачів, інструкції про організацію проведення педпрактики, звіти про проходження практики, листування з МВССО і МНО УРСР по навчально-виховним питанням, матеріали і звіти про науково-дослідну роботу інституту і кафедр, матеріали звітних наукових конференцій викладачів і студентів, матеріали про роботу СНТ (програми студентських наукових конференцій, звіти про роботу наукових студентських гуртків, звіти про науково-дослідну роботу студентів), студентські наукові роботи надіслані на республіканський конкурс, штатний розпис і штатний формуляр професорсько-викладацького складу тощо.

Подібні документи містять і фонди Житомирського ПІ (р. 98, оп. 2) Держархіву Житомирської області, Кіровоградського ПІ (р. 5380, оп. 2) Держархіву Кіровоградської області, Кам'янець-Подільського ПІ (р. 302, оп. 7, 8) Держархіву Хмельницької області, Черкаського ПІ (р. 193, оп. 8, 10) Держархіву Черкаської області, Київського ПІ (р. 346, оп. 2) Держархіву міста Києва.

У нашій роботі ми використали також протоколи засідань партійних бюро та зборів осередків КПУ, які містяться у фондах партійних організацій Вінницького (Ф. П. 292, оп. 2) і Кам'янець-Подільського ПІ (Ф. П. 4, оп. 1). Переважно вони містять інформацію про ідеологічну та ідейно-виховну роботу серед викладачів і студентів, прийом у члени партії, навчальну, науково-дослідну роботу, розширення і зміцнення матеріально-технічної бази, громадську роботу поза межами закладів освіти тощо. Водночас, у цих фондах знаходимо дані, яких здебільшого немає в інших джерелах, і які, як правило, були не доступні для дослідників. На засіданнях розглядали питання про антирадянські настрої учасників освітнього процесу, аморальні вчинки (паління у приміщенні, пиятики, подружні зради тощо), хабарництво.

Різноманітні джерела охоплюють збірники документів і матеріалів, які становлять третю групу джерел. У 2012 р. В. Константинова, І. Лиман опублікували п'ятий том серійного видання «Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету», у якому вміщено документи Бердянського (Осипенківського) ПІ за 1953-1991 рр. У виданні вміщено документи про переведення декількох факультетів до інших закладів освіти, реорганізацію та створення нових факультетів, кафедр, відділів та інших структурних підрозділів, зміни, що відбувались у керівництві вишу і в складі кафедр, про розширення мережі навчальних корпусів і гуртожитків. На сторінках збірника подано списки випускників і викладачів вишу тощо [244, с. 19-127]. У 2012 р. працівники наукової бібліотеки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького підготували збірник, що містить прес-релізи матеріалів обласної газети «Черкаська правда» з 1954 до 1991 р., що розповідають про повсякденність Черкаського ПІ [281, с. 8-61].

Серед джерел досить вагомим є довідкове видання О. Завальнюка і О. Комарницького «До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: довідково-статистичні матеріали», у якому показано кількісні та якісні зміни у житті інституту за такими показниками: загальні дані, науково-педагогічні та інші працівники, студенти, матеріальна база, наукова бібліотека, міжнародні зв'язки [326]. У збірнику «Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917–1960 рр.» вміщено закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», який Верховна Рада УРСР прийняла 17 квітня 1959 р. [394, с. 511-530]. Цей акт опубліковано також у серійному виданні «Українська РСР. Закони і постанови» окремою брошурою [563].

Низка документів, якими у повсякденній діяльності мали керуватися заклади вищої освіти, вміщувалися у виданнях, що містили матеріали з'їздів, пленумів і конференцій КПРС і КПУ [270; 293; 294; 377].

Центральне статистичне управління УРСР щорічно випускало статистичні збірники «Народне господарство Української РСР». Нашу увагу привернули дані про стан забезпечення шкіл республіки учителями, а також кількість загальноосвітніх шкіл, про прийом та загальну кількість студентів по галузевих групах вишів і по групах спеціальностей, випуск спеціалістів ПІ, питому вагому жінок серед студентства [431; 432].

У 2005 р. Дрогобицький державний педуніверситет імені Івана Франка опублікував спогади ветеранів про функціонування ПІ. Це видання віднесемо до мемуарної літератури. Зокрема, спогадами поділилися М. Гольберг, Л. Дутко, Ю. Кишакевич, Л. Коцан, О. Коцюба, Н. Павленко, М. Романяк, О. Стара, Р. Шклярчук, Своєю ґрунтовністю виокремлюються спогади С. Стельмашука, який був диригентом студентського хору [564].

Окрему групу джерел складає періодична преса досліджуваного періоду, яка містить документальну, поточно-хронікальну інформацію, матеріали особистого характеру. Цінні матеріали вміщені на сторінках головного освітянського видання

«Радянська освіта». Тут представлено рішення та доповіді на пленумах ЦК КПРС і ЦК КПУ, критичні дописи на адресу МНО за формальне ставлення до планування мережі ПІ, презентовано різні форми профорієнтаційної роботи. Розповідається про запрошення у вищі провідних вчених до читання лекцій, організації екскурсій, у т.ч. за межі України, використання в освітньому процесі технічних засобів, кіно, унаочнення, організацію педагогічної і виробничої практик, роботу агробіостанцій, забезпечення заочників навчальною літературою, роботу наукових співробітників кафедр над різними темами, що мали прикладний характер, проведення читацьких конференцій, поширення студентської преси і радіомовлення, збирання врожаю на цілинних землях Казахстану, діяльність літературних студій, мистецьких колективів, спортивних секцій, організацію лижних, туристичних та альпіністських походів, республіканських спартакіад студентів, відбудову навчальних корпусів, передачу на баланс ПІ приміщень, організацію переходу закладів освіти на повне самообслуговування, забезпечення санаторно-курортним лікуванням.

Важливим джерелом є матеріали багатотиражних газет ПІ. Зважаючи на реалії того часу, на диктат компартійної системи центральне місце серед тем, які виносилися на обговорення на сторінках цих видань, належало питанням ідеологічного виховання. На їхніх сторінках йдеться також про організацію освітньо-виховного процесу та стан навчальної дисципліни в академгрупах й окремих студентів, організацію політико-виховної, культурно-масової та суспільно-корисної роботи, хід педпрактики в сільських школах, виробничої практики, самостійну роботу студентів, роботу з піонерами тощо. Вміщувалися статті вчителів-випускників інституту, які обмінювалися думками про свою підготовку та роботу в школі. Нам вдалося опрацювати матеріали газет «За педагогічні кадри» (спільна назва газет Київського, Луцького, Кременецького і Уманського ПІ), «Радянський педагог» (Дрогобицький ПІ), «Радянський студент» (спільна назва газет Кам'янець-Подільського і Кіровоградського ПІ), «Студентська молодь» (Житомирський ПІ).

Загалом, для дослідження життєдіяльності педагогічних закладів вищої освіти у роки хрущовської «відлиги» наявна досить репрезентативна та інформативно-насичена джерельна база (цінні архівні комплекси, опубліковані джерела, матеріали періодики), достатня для розкриття теми дослідження.

1.3. Методологічні засади роботи

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності, системності, антропоцентризму.

Принцип історизму передбачає додержання конкретно-історичного підходу до питання поступових еволюційних змін у системі педагогічної освіти республіки, організації освітнього процесу і наукової роботи у педагогічних ЗВО, враховуючи умови життя радянського суспільства та можливості педагогічних колективів до підготовки кваліфікованих кадрів вчителів. Завдяки цьому принципу можна з'ясувати зміни, які сталися у діяльності ПІ у досліджуваній нами період. Він важливий також при опрацюванні архівних джерел і матеріалів тогочасної періодики, які є «продуктом свого часу», а відтак необхідно врахувати конкретно-історичні умови їх появи.

При написанні роботи дотримувалися принципу об'єктивності, який спонукав до виваженості оцінки діяльності педвишів, враховуючи суспільно-політичні, культурні та психологічні чинники, які впливали на їх роботу. Цей принцип можна реалізувати лише через залучення низки різнопланових джерел, що забезпечить наукову об'єктивність і обґрунтованість власної позиції. Важливим є принцип всебічності і цілісності, який тісно пов'язаний із попереднім принципом. Аналізуючи джерела, авторка намагалася уникати однобічності та суб'єктивізму в оцінці джерел, оскільки досвід радянських і сучасних українських істориків показує, що у різні періоди нашої історії, вони по різному інтерпретують історичні джерела. Цей принцип спрямовує нас на цілісний аналіз всього документа, а не якусь його частину.

Принцип системності спрямовує на розуміння того, що кожна проблему у житті будь-якого колективу (викладацького чи студентського), необхідно

розглядати як комплекс складників, що взаємодіють між собою у різний спосіб. Завдяки цьому принципу вдалося структурувати джерела і поділити їх на опубліковані та неопубліковані, надати завершеної форми наявній науковій літературі. Окреме місце у переліку принципів посідає принцип антропоцентризму, згідно з яким людина розглядається як центр всього, рушій будь-яких процесів. Для закладів освіти цей принцип є особливо актуальним, оскільки без науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти неможливий освітньо-виховний процес, науково-дослідна діяльність. Він спрямовує також на з'ясування того, які цінності, традиції, погляди, настрої, судження були притаманні учасникам освітнього процесу.

У роботі авторка використала низку загальнонаукових методів (аналіз, синтез, індукція та дедукція). Завдяки методу аналізу вдалося провести аналіз численних джерел, у ході якого вдалося визначити окремі аспекти проблеми, розкласти її на частини, з'ясувати та виділити характерні ознаки певних процесів, подій та явищ, які були притаманні досліджуваному періоду. Щодо методу синтезу, то його використовували для узагальнення розрізнених даних установ про діяльність педагогічних ЗВО для з'ясування повної картини дійсності. Метод індукції дав можливість узагальнити однотипні окремі факти у різних ІІ, регіонах і поширити ці явища на всі заклади вищої освіти України. Метод дедукції дозволяє зробити певні висновки, що ті чи інші риси, притаманні одному вишу, з певною долею умовності можуть бути властиві низці інших закладів.

У дисертації застосовано спеціально-історичні методи історичного дослідження. Ретроспективний та історико-генетичний методи дають можливість через причинно-наслідкові зв'язки показати світоглядні уявлення, суспільні настрої викладачів та студентів, хроніку подій, зміни та процеси, що відбувалися у педагогічних вишах. Історико-порівняльний метод дозволив з'ясувати тотожність та відмінність у діяльності окремих ІІ, зміни у державній політиці щодо забезпечення якості вищої педагогічної освіти.

Завдяки застосуванню історико-типологічного методу вдалося розподілити наявні джерела на типи, провести градацію вишів за рівнем кваліфікації науково-

педагогічних працівників, джерелом поповнення навчальних площ ІІІ, навністю ідалень. Проблемно-хронологічний метод дозволив структурувати роботу, вибудувати фактичний матеріал у хронологічно-логічній послідовності, прослідкувати динаміку деяких змін та показати особливості, які властиві лише предмету дослідження. У роботі послуговувалися і структурно-функціональним методом (опирається на теорію соціальної дії), який дозволив з'ясувати взаємини влади із науково-педагогічними працівниками і студентами, показати суспільно-політичну активність закладів вищої освіти. Метод кліометрики (статистичний метод та метод кількісного аналізу) використано при опрацюванні статистичних даних. Завдяки цьому методу вдалося простежити кількісні і якісні зміни у складі викладачів та студентів, динаміку змін у забезпеченні закладів навчальними і житловими площами, забезпеченні молоді стипендіями, харчуванням. Метод періодизації забезпечив умовний поділ історичного процесу на вузькі хронологічні періоди, що різнилися між собою певними властивостями. Зокрема, враховуючи зміни, що сталися в системі підготовки педагогічних кадрів можна виокремити такі періоди: 1) середина 50-х – початок 60-х рр. – перехід на підготовку вчителів широкого профілю з п'ятирічним терміном навчання; покращення політехнічної підготовки майбутніх вчителів; об'єднання ряду факультетів денних і заочних відділів ІІІ і університетів; впровадження української мови у діяльність вишів; 2) початок 60-х – 1964 р. – згортання освітньої реформи (повернення до підготовки фахівців однієї спеціальності зі скороченим терміном навчання; початок складного відновлення факультетів, які закрили у середині 50-х рр.; переорієнтація із залучення до вишів виробничників на найбільш підготовлену й гідну молодь), усунення від влади М. Хрущова.

Загалом, обрані нами наукові принципи, загальнонаукові та спеціально-історичні методи, що практикується сучасними вченими, дають можливість адекватно оцінити зміст і форму архівних джерел, опублікованих документів та наукової літератури, досягти поставленої мети й вирішити основні завдання дослідження. Використаний у роботі науковий інструментарій зумовив структуру дисертації, логіку викладу почерпнутого матеріалу, дозволив зробити відповідні

аргументовані висновки й чітко викласти положення, що винесені на захист даної роботи.

Висновки до розділу I

Отже, аналіз праць радянських вчених, сучасних українських та зарубіжних дослідників показує, що незважаючи на їх потуги, які ми оцінюємо схвально, комплексного вивчення діяльності педагогічних закладів вищої освіти не проводилося. Вони лише частково досліджували освітньо-виховну, науково-дослідну і громадсько-політичну діяльність цих вишів, їх матеріально-технічну базу, побутове, фінансове становище учасників освітнього процесу. Наявні опубліковані і неопубліковані джерела мають суттєвий інформаційний ресурс і є достатнім для розв'язання поставлених завдань і досягнення сформульованої в дослідженні мети. Методологічну основу роботи становлять принципи, загальнонаукові та спеціально-історичні методи, залучення яких сприяло скрупульозному та глибокому висвітленню подій, фактів і явищ, пов'язаних із діяльністю педагогічних ЗВО у роки політичної та економічної лібералізації суспільства у 1953-1964 рр.

РОЗДІЛ II.
ЗМІНИ У МЕРЕЖІ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ.
ФОРМУВАННЯ ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ТА СТУДЕНТСЬКОГО
КОНТИНГЕНТУ

2.1. Реорганізація, структурування, організація діяльності та управління педагогічних закладів освіти

Середина 50-х – перша половина 60-х рр. позначені численними реорганізаціями у системі вищої педагогічної освіти. На початку 1953-1954 н.р. в УРСР підготовка вчителів проводилася у 32 педагогічних, 10 окремих учительських інститутів (див. додаток А). До структури Ворошиловградського, Кіровоградського, Львівського і Сталінського ПІ входили 4 учительські інститути [11, арк. 7-18; 635, с. 8]. Середню педагогічну освіту надавали 77 педучилищ. Водночас, перехід до політехнічного навчання у середній школі вимагав від органів народної освіти значно підвищити рівень підготовки вчительських кадрів. Система підготовки вчителів зрештою початку 50-х рр. не забезпечувала підготовки учителів нового типу [18, арк. 62]. Зрослі вимоги до вчителів 5-7 класів поставили завдання реорганізувати учительські інститути у педагогічні, які б готували вчителів для цих класів із вищою освітою [13, арк. 5; 18, арк. 63; 850, с. 29]. Крім того, після того як відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР Кримську область зі складу РРФСР передали до складу УРСР [717, с. 146; 866, с. 329], у першому кварталі 1954 р. у ведення МНО УРСР віддали Кримський ПІ [13, арк. 5].

У 1954-1955 н.р. серед педагогічних вишів значилися 38 ПІ, 2 учительські інститути, 2 учительські інститути як відділи при ПІ [17, арк. 8-17; 111, арк. 81-92]. У 1955-1956 н.р. знову сталися суттєві зміни у системі педагогічних ЗВО, які були викликані запровадженням загальної семирічної освіти, що, у свою чергу, вимагало створення більшої кількості педагогічних та учительських інститутів, які відчували брак потрібної навчально-матеріальної бази та висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів. Таке становище спричинило розпорошеність матеріальних засобів та зумовило паралелізм у підготовці кадрів з

низки спеціальностей. Задля зміцнення навчально-матеріальної бази та забезпечення інститутів науково-педагогічними кадрами належної кваліфікації на виконання постанови РМ УРСР від 8 червня 1955 р. №733 МНО приєднали Ужгородський учительський інститут та Чернівецький ПІ відповідно до Ужгородського і Чернівецького державних університетів. Житомирський ПІ іноземних мов злило з Житомирським ПІ імені. З 1 серпня 1955 р. було закрито Коломийський учительський інститут [5, арк. 11; 18, арк. 63, 77-78; 110, арк. 34; 651, с. 26; 655, с. 102]. Як наслідок, кількість педвиші почла зменшуватися. У 1955-1956 н.р. їх було 38 [27, арк. 3-10], а у 1957-1958 н.р. – 36 [44, арк. 2-10].

1 квітня 1957 р. міністр освіти УРСР І. Білодід інформував РМ УРСР, що у республіці першу категорію педвишів становили Київський, Одеський і Харківський ПІ, другу – Кримський, Ворошиловградський, Запорізький, Полтавський, Ніжинський, третю – решта 28 педінститутів. Відповідно до цієї градації вони фінансувалися. Звадаючи на розширення обсягу навчальної і наукової роботи, а також зміцнення навчально-матеріальної бази, МНО УРСР просило РМ УРСР порушити клопотання перед МВССО СРСР і Міністерством фінансів СРСР про перевід Кримського, Львівського, Ніжинського і Полтавського ПІ до першої групи, а Вінницького, Сталінського і Черкаського ПІ до другої категорії ЗВО [3, арк. 75; 35, арк. 1]. 1 липня того ж року це клопотання задовольнили [222, арк. 8; 819, с. 154].

МНО УРСР неодноразово піддавалося критиці зі сторони, зокрема викладацької громадськості, щодо територіального розташування ПІ. В деяких областях поряд з великим ПІ функціонували одно- чи двофакультетні заклади з незначним студентським контингентом. Так, Запорізьку область представляли три педагогічні ЗВО, Донецьку, Житомирську, Сумську, Черкаську і Чернігівську – по два. Наслідком такого становища було нераціональне використання коштів і викладацьких кадрів, що не давало можливості розгорнути результативну НДР [281, с. 34; 349; 548; 739, с. 127].

У 1957 р. обговорювалося питання про створення Дніпропетровського ПІ фізичного виховання. Комітет по фізичній культурі і спорту при РМ УРСР

пропонував ліквідувати факультети фізвиховання Вінницького, Ворошиловградського та Кримського ПІ, а контингенти студентів передати новоствореному ПІ [114, арк. 45-48]. Судячи з усього тоді цей проект не реалізували. Натомість, наступного року ПІ фізичного виховання виник у Харкові. Згідно з постановою РМ УРСР від 6 червня 1958 р. і наказом МНО УРСР від 15 липня 1958 р. задля упорядкування підготовки кадрів учителів було ліквідували багатoproфільний Харківський ПІ ім. Г. С. Сковороди і на його базі організували з 1958-1959 н.р. два нові заклади – Харківський ПІ фізичного виховання імені Г. С. Сковороди і Харківський ПІ іноземних мов [46, арк. 69-70; 62, арк. 1; 71, арк. 97; 115, арк. 123].

У наступні три навчальні роки змін у переліку ПІ не було. До кінця десятиліття їх було 36 [52, арк. 2-9; 63, арк. 3-12; 660, с. 198]. У 1960-1961 н.р. підготовку вчителів здійснювали у 33 ПІ [73, арк. 6]. Зменшення кількості відбулося через приєднання Львівського ПІ до Дрогобицького [4, арк. 54-55; 71, арк. 44; 564, с. 9; 668, с. 25]. Не значилися у переліку Одеський та Харківський ПІ іноземних мов [70, арк. 3-10], які приєднали відповідно до Одеського і Харківського державних університетів [71, арк. 44]. До 1964 р. змін у кількості ПІ не було. Їх залишалося 33 (див. додаток Б) [76, арк. 2-10].

Для порівняння: у 1965 р. загалом в СРСР було 211 ПІ, де студіювали 775 тис. студентів. Серед них 33,2 тис. навчалися на вечірніх і близько 430 тис. – на заочних відділеннях [862, с. 354]. У середині 60-х рр. вчительські кадри в УРСР готували також 8 університетів і 39 педучилищ [660, с. 228]. Водночас, маємо зауважити, що випускники університетів значною мірою не були підготовлені до практичної вчительської роботи. Педагогічні ЗВО забезпечували більш ґрунтовну професійну підготовку вчительських кадрів ніж університети, які озброювали випускників ґрунтовними теоретичними знаннями. Професорка І. Ящук переконує, що чимало випускників університетів, яких направляли у школи не з'являлися за призначенням, або, попрацювавши там кілька місяців, залишали місце роботи [828, с. 206].

Більш детально про реорганізації педвишів йдеться у нашій статті [745, с. 72-78].

Частині ПІ присвоїли імена видатних культурних діячів. Так, у 1954 р. Дрогобицькому ПІ надали ім'я І. Франка [668, с. 25]. 28 березня 1961 р. постановою РМ УРСР Чернігівський ПІ почав йменуватися іменем Т. Шевченка [8, арк. 23; 832, с. 10; 867, с. 22]. Цікаво, що у жовтні 1957 р., спираючись на клопотання колективу ПІ, міськвиконкому та облвиконкому, до РМ УРСР звертався голова виконкому облради Л. Банденко із проханням присвоїти ПІ ім'я М. Коцюбинського [3, арк. 117]. У 1957 р. Сумському ПІ присвоїли ім'я А. Макаренка [709, с. 49].

Присвоювали імена і на честь подій, які, на думку партійних функціонерів, мали вагомим значення для радянської історії. Так, з 1954 р. Черкаський ПІ указом Президії Верховної Ради УРСР став йменуватися «300-річчя воз'єднання України з Росією» [547]. Можемо припустити, що ніхто думки колективу щодо присвоєння імені не запитував.

Значні зміни сталися у структурі інститутів, зокрема створювалися, реорганізовувалися чи закривалися факультети. У своїй діяльності вони керувалися, зокрема, «Положенням про факультет вищого навчального закладу», затвердженого 15 червня 1962 р. наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР (див. додаток В) [78, арк. 4зв.-5].

У республіці було проведено ряд заходів із приведення випуску вчителів у відповідність до потреб у них шкіл республіки, із усунення паралелізму у підготовці педагогічних кадрів. Щодо останнього, то розширювалася підготовка вчителів в університетах шляхом об'єднання факультетів ПІ із відповідними факультетами університетів та інших ПІ, що, на думку владних органів, сприятиме зміцненню не лише навчально-матеріальної, але й кадрової бази [2, арк. 54]. МНО УРСР не було прихильним до цього проекту. 26 січня 1955 р. міністр освіти УРСР Г. Пінчук у своєму листі до ЦК КПУ і РМ УРСР зазначав, що відділ науки ЦК КПУ ставив питання про передачу державним університетам підготовки вчителів-істориків, яка до цього проводилася на історичних

факультетах ІІІ, залишивши підготовку вчителів історії лише у Ніжинському, Сталінському та Кримському ІІІ. Очільник освітнього відомства вважав недоцільним здійснення цього заходу і висловив такі міркування з цього питання. Як показав досвід, педагогічні ЗВО забезпечували кращу підготовку кадрів учителів-істориків, ніж університети. Як ми вже зазначали, ці заклади забезпечували кращу професійну підготовку. Упродовж чотирьох років навчання педвиші забезпечували необхідну для вчителів історії спеціальну кваліфікацію, а тому не було ніякої потреби збільшувати термін підготовки вчителів-істориків до 5 років, як в університетах. Вартість підготовки в інституті одного студента історичного факультету складала 5852 крб на рік, тоді як в університеті – 8678 крб (тобто загальна вартість чотирирічної підготовки вчителя історії ІІІ складала приблизно 23400 крб, а п'ятирічної в університеті – 43890 крб) [18, арк. 3-4].

До думки міністра не дослухалися. На виконання постанови РМ від 20 червня 1956 р. №664, наказом МНО УРСР від 4 липня 1956 р. з 1 вересня 1956 р. було об'єднано ряд факультетів денних і заочних відділів, а саме: історичний і природничо-географічний факультети Київського ІІІ об'єднано із відповідними факультетами Київського державного університету [2, арк. 65; 38, арк. 16; 765, с. 57; 849, с. 101; 803, с. 52]; історичні факультети Дрогобицького і Львівського ІІІ, а також факультет мови і літератури Кременецького ІІІ – із відповідними факультетами Львівського університету [54, арк. 44; 671, с. 25; 801, с. 135]; історичний факультет Вінницького і Кіровоградського ІІІ [54, арк. 44; 151, арк. 13; 153, арк. 94; 628, с. 149], а також філологічний, географічний та історичний факультет Одеського ІІІ, факультет природознавства Бердичівського і факультет мови й літератури Ізмаїльського ІІІ – із відповідними факультетами Одеського університету [4, арк. 24; 123, арк. 27; 364; 775, с. 58, 60, 63; 779, с. 121, 130]; історичний і природничо-географічний факультети Харківського ІІІ, історичний факультет Луцького ІІІ – із відповідними факультетами Харківського університету [54, арк. 44; 645, с. 317; 805, с. 27]. Наприкінці 50-х рр. до Харківського університету перевели історичний факультет Сумського ІІІ [651, с. 53; 709, с. 49].

Відбувалося укрупнення факультетів. У 1956 р. об'єднано історичні факультети ІІІ: Ніжинського і Полтавського, Луганського і Сталінського, Кам'янець-Подільського і Станіславського [54, арк. 44; 659, с. 65; 688, с. 119], Житомирського і Луцького [353].

У 1953 р. факультет іноземних мов Київського ІІІ перевели до Київського ІІІ іноземних мов, який на той час вже значно розширився і мав у своєму складі всі курси на чотирьох факультетах – англійської, французької, німецької та іспанської мов [765, с. 57; 803, с. 52]. У 1955 р. з Мелітопольського ІІІ факультет мови і літератури перебазували у Запорізький ІІІ [656, с. 114-115, 119; 680, с. 47]. У 1956 р. відділення англійської і французької мов Вінницького ІІІ об'єднали з факультетом романо-германських мов Одеського ІІІ іноземних мов [54, арк. 44].

З метою укрупнення факультетів у 1959-1960 н.р. фізико-математичні факультети Бердичівського, Ізмаїльського, Глухівського, Мелітопольського ІІІ були об'єднані з відповідними факультетами Житомирського, Одеського та Сумського ІІІ [71, арк. 44; 364]. У 1955 р. у Мелітопольський ІІІ перевели природничий факультет з Бердянська [244, с. 66].

На початку 60-х рр. визнали поспішність цих заходів і почалося складне відновлення факультетів. У 1962-1963 н.р. у зв'язку із збільшенням потреби в учителях історії, відновлено підготовку вчителів цього профілю у Донецькому, Полтавському та Івано-Франківському [91, арк. 11], а у 1963-1964 н.р. – у Кримському, Луганському і Луцькому ІІІ [101, арк. 11]. У 1964 р. у складі історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського ІІІ відновили історичний відділ [677, с. 34; 706, с. 89].

Створювалися нові факультети. Так, у вересні 1960 р. Ніжинський ІІІ організував підготовку вчителів української мови, літератури та іноземної мови [73, арк. 6; 739, с. 122]. У 1962-1963 н.р. у зв'язку із збільшенням підготовки вчителів іноземних мов у 10 ІІІ наказом МНО УРСР №137 від 3 липня 1962 р. відкрито факультети іноземних мов [91, арк. 11; 220, арк. 7; 353; 354; 361; 535; 542; 576; 779, с. 130; 794, с. 183; 819, с. 160; 850, с. 30]. У 1963 р. почав діяти факультет іноземних мов в Ізмаїльському ІІІ [364].

Зросла кількість факультетів фізичного виховання, які готували кадри вчителів фізичного виховання, анатомії і фізіології людини для середніх шкіл і педагогічних училищ. З вересня 1949 р. такі факультети функціонували у Ворошиловградському, Кам'янець-Подільському, Кримському, Одеському, Харківському і Черкаському ПІ [13, арк. 154; 764, с. 277]. У 1956 р. факультети фізичного виховання було створено у Вінницькому [361] і Кіровоградському [354], а у 1957 р. – у Дрогобицькому і Миколаївському ПІ [3, арк. 18; 35, арк. 21; 671, с. 25; 681, с. 28]. Станом на грудень 1959 р. підготовку вчителів проводили факультети фізичного виховання 9 ПІ, а також у Харківському ПІ фізичного виховання. Близько 100 вчителів фізичного виховання щороку випускали Львівський і Київський інститути фізичної культури [6, арк. 7].

У середині 50-х рр. вперше було створено факультети, які готували вчителів початкових класів. З 1 вересня 1956 р. у порядку експерименту було розпочато підготовку вчителів початкових класів загальноосвітньої школи у 5 ПІ (Бердичівському, Вінницькому, Глухівському, Ізмаїльському та Чернігівському) [54, арк. 11; 136, арк. 61-62; 361; 364; 621, с. 320; 663, с. 198]. У 1957 р. факультет підготовки вчителів початкових класів було створено у Чернігівському ПІ [713, с. 43]. З 1 вересня 1959 р. вчителів початкових класів почали готувати у Бердянському, Кіровоградському, Луцькому, Рівненському, Слов'янському та Станіславському ПІ [54, арк. 11; 352; 354; 359; 362]. У цьому ж році для зменшення дефіциту вчителів при Київському ПІ і Харківському ПІ фізичного виховання було відкрито вечірні відділення з підготовки вчителів початкових класів [3, арк. 116; 54, арк. 32; 805, с. 28]. З 1 вересня 1960 р. на виконання закону про народну освіту збільшено підготовку вчителів 1-4 класів з вищою освітою, у зв'язку з чим відкриті нові факультети ще у 5 ПІ, вечірні відділи цих факультетів у 4 ПІ, заочні відділи у 6 ПІ [73, арк. 6; 201, арк. 76; 321; 322; 535; 647, с. 278; 671, с. 26; 680, с. 57]. Станом на 1961 р. підготовка вчителів молодших класів була організована у 14 ПІ на денних і заочних відділах [71, арк. 17]. У 1963-1964 н.р. вчителів такого профілю готували у 25 ПІ на денних, вечірніх і заочних відділах [101, арк. 57; 822, с. 63; 867, с. 126].

Розпочали підготовку дошкільних працівників. Відповідно до постанови ЦК КПУ і РМ УРСР від 19 червня 1959 р. з 1 вересня 1960 р. було відкрито факультети дошкільної педагогіки у Запорізькому, Рівненському і Донецькому ПІ, а також вечірні відділи факультетів у Запорізькому і Донецькому ПІ [73, арк. 6].

На початку 60-х рр. почали готувати вчителів музики і співів. Спочатку велася підготовка поза межами ПІ. Зокрема, вчителів співів та малювання у 1960 р. навчали на педагогічних факультетах у Київській, Харківській, Львівській, Одеській державних консерваторіях та у Київському художньому інституті [7, арк. 31; 71, арк. 17]. Після цього, починаючи з 1962-1963 н.р., відповідальність за підготовку кадрів такого профілю покладено на ПІ. У Дрогобицькому, Донецькому, Запорізькому, Київському, Кримському і Луганському ПІ наказом МНО УРСР №137 від 7 липня 1962 р. було створено вечірні музично-педагогічні факультети, які готували вчителів музики і співів загальноосвітніх шкіл [79, арк. 49; 91, арк. 11; 535; 623, с. 41; 680, с. 57].

Починаючи з 1959-1960 н.р., у контексті реалізації Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» розпочалася підготовка вчителів виробничого навчання, зокрема у Київському та Львівському ПІ, де було створено відповідно індустріально-педагогічний та інженерно-педагогічний факультети, які мали готувати вчителів технічних дисциплін і трудового навчання [715, с. 310]. З 1 вересня 1960 р. ці факультети передали Київському і Львівському політехнічним інститутам. Крім того, інженерно-педагогічні факультети, відкрито також з 1 вересня 1960 р. у Донецькому і Харківському політехнічних інститутах, а в Уманському і Полтавському сільськогосподарських інститутах запрацювали агропедагогічні факультети [64, арк. 15]. Починаючи з 1961 р., підготовка вчителів і керівників виробничого навчання велася також на шестимісячних курсах при Київському, Донецькому, Луганському і Полтавському ПІ. Раднаргоспи і облвиконкоми направляли на ці курси інженерно-технічних працівників і спеціалістів сільського господарства, що мали вищу освіту [79, арк. 37].

У 1962 р. на пропозицію МВССО УРСР (лист від 6 лютого 1962 р. №15-23) у структурі ПІ створювалися загальнонаукові факультети, які готували фахівців без відриву від виробництва. Передбачалося створити 15 таких факультетів при університетах і 21 – при ПІ [774, с. 43]. Такі факультети створювалися в багатьох закладах для подальшого вдосконалення вищої заочної освіти, наближення місць навчання до виробництва, більш раціонального використання навчально-матеріальної бази й професорсько-викладацького складу стаціонарних закладів освіти [279].

Досвід створення подібних факультетів був не новий. Зокрема, вони працювали при технічних вишах УРСР і організовували навчання студентів-заочників молодших курсів різних технічних спеціальностей за місцем їх проживання з наступним переведенням на старші курси відповідних технічних вишів для продовження навчання [709, с. 49].

У березні 1962 р. було затверджено тимчасове положення загальнонаукових факультетів у закладах вищої освіти УРСР. Фахівців з математичних, агробіологічних, економічних дисциплін мали готувати 18 факультетів; гуманітарних, математичних, агробіологічних – 6; гуманітарних, математичних – 3; гуманітарних – 1; математичних – 1 [774, с. 237]. Однак, не все так було просто, оскільки не всі ПІ мали для розгортання роботи нових факультетів відповідну базу. 3 березня 1962 р. міністр освіти УРСР І. Білодід інформував міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Ю. Даденкова, що факультети з відділами (гуманітарним, математичним, агробіогеографічним), передбаченими у пропозиціях МВССО УРСР, можна було відкрити при Вінницькому, Донецькому, Житомирському, Кам'янець-Подільському, Київському, Київському іноземних мов, Кримському, Луганському, Ніжинському, Одеському, Полтавському, Сумському, Уманському, Херсонському, Черкаському і Чернігівському ПІ. У Горлівському, Запорізькому, Кіровоградському, Криворізькому, Луцькому, Мелітопольському, Миколаївському, Слов'янському та Станіславському ПІ не було можливості створити загальнонаукові факультети з усіма чотирма відділами, оскільки наявні навчальні площі не дозволяли створення там нових лабораторій та

кабінетів. У цих інститутах також не було відповідних кадрів викладачів. У зв'язку з цим у цих інститутах загальнонаукові факультети можна було створити лише з окремими відділами. У Дрогобицькому, Кременецькому і Рівненському ІІІ була деяка можливість відшукати необхідні навчальні площі для нових лабораторій та кабінетів, однак створити своїми силами матеріальну базу для них та забезпечити викладацькими кадрами факультети з усіма відділеннями МНО не мало можливості. Міністерство вважало недоцільним створювати загальнонаукові факультети у Бердичівському, Глухівського та Ізмаїльському ІІІ, які не мали для цього ні відповідної бази, ні кадрів. Ці інститути були спеціалізованими ЗВО для підготовки вчителів 1-4 класів з вищою педагогічною освітою [79, арк. 28-30; 165, арк. 2; 221, арк. 32; 819, с. 159].

Один із найбільших в Україні факультет працював у Вінницькому ІІІ, а серед педвишів він був найбільшим. У 1962 р. він нараховував понад 1800 осіб і охоплював 33 спеціальності [142, арк. 115]. Факультет мав навчально-консультаційні пункти у Вінниці, Гайсині, Могилеві-Подільському, Погребищі, Бершаді та Тульчині [652, с. 47].

Відкриття загальнонаукових факультетів створювало неабиякі труднощі. Наприклад, у 1962 р. було відбудовано триповерховий навчальний корпус Мелітопольського ІІІ. Після цього місцева влада вирішила приміщення, у якому до цього проводив роботу виш, передати культосвітньому училищу, не врахувавши тієї обставини, що в інституті у тому році відкривали загальнонауковий факультет. Після цього в інституті виникли проблеми із навчальними площами [656, с. 122]. Недостатню матеріальну базу мав і Сумський ІІІ, через що не міг проводити роботу зі студентами непедагогічних спеціальностей, зокрема, економічних. Не вистачало навчальної літератури (особливо зі спеціальностей, яких не було на стаціонарі ІІІ) [709, с. 51].

Навчання студентів-заочників більшості спеціальностей складалося з двох етапів: перший – навчання на загальнонауковому факультеті упродовж двох-трьох курсів, другий – на заочних відділеннях вишів відповідного профілю [764, с. 280].

На думку багатьох дослідників загальнонаукові факультети були одними із найперспективніших форм підготовки фахівців у вищій школі. Вони давали змогу студентам свідомо обирати спеціалізацію залежно від напрямів і профілю роботи, а згодом, це особливо стосувалося здібної молоді з провінції, отримати освіту у престижних вишах. Ці факультети не прижилися, оскільки влада акцентувала увагу на наданні переваги вечірній і заочній формам підготовки вчителів. У законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям», зокрема підкреслювалося, що вища освіта мала розвиватися шляхом зміцнення заочних і вечірніх вишів, розвитку мережі вечірніх шкіл і заочної освіти на базі стаціонарних вишів [656, с. 122; 739, с. 134].

Славу і авторитет будь-якому колективу закладу вищої освіти приносять його творчі лідери, вчені, викладачі, здатні розв'язувати найскладніші організаційно-управлінські, навчально-методичні, наукові та виховні завдання. Без сумніву, значна відповідальність за поступ того чи іншого закладу лежить на їх керівниках – директорах (ректорах). Серед них були досвідчені працівники, справжні організатори творчої і цілеспрямованої роботи науково-педагогічних колективів. Вони наполегливо працювали над удосконаленням стилю, системи і методів внутривишівського керівництва, забезпечували органічний зв'язок навчання і виховання з життям, з школою. Такими якостями володіли ректори О. Власенко, О. Ткаченко, В. Костарчук, О. Тканко, І. Зеленюк, М. Повод, М. Шакало та ін. [73, арк. 14]. У додатку Г покажмо персональний склад директорів (ректорів) ПІІ.

Головними колегіальними органами ПІІ були ради. Вони працювали відповідно до планів, що склалися на півріччя. Плани охоплювали найважливіші питання освітньо-виховного процесу і науково-дослідної роботи. Основна увага рад була спрямована на піднесення рівня викладання, ефективності лекційних, семінарських, лабораторних і практичних занять та їх виховного впливу на студентів, поліпшення практичної і професійної підготовки студентів, зміцнення зв'язку навчання з життям, зі школою і виробництвом, підвищення рівня виховної і суспільно-корисної роботи та якості науково-дослідної роботи викладачів і студентів [73, арк. 17-18]. У своїй діяльності вони керувалися

різними нормативними актами, зокрема «Положенням про раду вищого навчального закладу», затвердженого 30 жовтня 1961 р. наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, ради (див. додаток Д).

На засіданнях широко розглядали і питання ідеологічного змісту. Так, у міністерському звіті про роботу ІІ у 1961-1962 н.р. йшлося про те, що у «центрі уваги рад інститутів стояли питання вивчення, роз'яснення і пропаганди історичних рішень ХХІІ з'їзду і програми партії, використання матеріалів ХХІІ з'їзду у навчальному процесі. Найбільш актуальними питаннями, які обговорювалися на радах інститутів були програма КППС про завдання в галузі народної освіти і заходи інститутів у піднесенні професійної підготовки вчителів...» [80, арк. 16].

Деякі ради інститутів ставили, хоч і рідко, однак все ж намагалися вирішити на своїх засіданнях важливі питання, пов'язані із наближенням роботи інститутів до практики середніх шкіл, а, відтак, покращити методичну і освітньо-виховну роботу учителів семирічних і середніх шкіл, впроваджувати в роботу шкіл деякий узагальнений практичний досвід [13, арк. 179-180].

Засідання відбувалися регулярно, 1-2 рази на місяць. Як правило, питання, які обговорювалися радою інституту, попередньо добросовісно готувались. До підготовки питань залучалося широке коло викладачів. Членам рад і запрошеним на засідання особам завчасно повідомляли порядок дня і надавали необхідні матеріали. Рішення рад доводилися до відома всього професорсько-викладацького складу, а їх виконання контролювалися [13, арк. 178; 77, арк. 18].

Щорічно на засіданнях рад розглядалося понад 30 питань. Наприклад, . у Київському ІІ у 1953-1954 нр. відбулося 21 засідання, на яких розглянуто і обговорено понад 40 питань [14, арк. 79], у Бердянському – у 1954 р. – відповідно 12 і 34 [15, арк. 45; 244, с. 44], у Дрогобицькому – у 1962-1963 н.р. – 12 і 36 [93, арк. 43].

Відповідно до згаданого положення рада організовувалася у складі ректора (голови), проректорів, деканів факультетів, завідувачів кафедр суспільних наук та інших провідних кафедр, директора бібліотеки, представників партійної,

профспілкової і комсомольської організацій вишів, а також обраних терміном на три роки відкритим голосуванням радами факультетів представників професорсько-викладацького складу. До складу ради могли бути включені керівники наукових лабораторій, навчально-дослідних господарств, провідні вчені і спеціалісти, що працювали у галузях народного господарства і культури, пов'язаних з роботою вишу. Кількість членів ради із професорсько-викладацького складу, яких обирали ради чи загальні збори факультету, визначалося наказом ректора [73, арк. 243зв.].

Відповідно до усталеної на той час радянською традицією чільне місце в структурі управління закладом освіти належало громадським організаціям. Серед них – місцеві партійна, профспілкова, комсомольська організації, добровільні товариства ДТСААФ, «Червоного Хреста», СДСТ «Буревісник». Однак реальної влади фактично вони не мали.

Таким чином, у 1950-ті – першій половині 1960-х рр. кількість педагогічних ЗВО скоротилася із 47 до 33. Зміни у кількості вишів сталися у зв'язку із закриттям частини учительських інститутів чи реорганізації їх у педінститути, реструктуризації окремих закладів. Частину факультетів ПІ приєднали до факультетів університетів, аргументуючи це тим, що вони мали не значну кількість студентської молоді. Однак, подальші події показали, що це був помилковий крок, оскільки ПІ давали ґрунтовну професійну підготовку, насамперед, її практичну складову. Створювалися нові факультети, зокрема, загальнонаукові, які готували фахівців без відриву від виробництва для подальшого навчання у профільних вишах. Важливою у житті ПІ була роль їх керівників, які спрямовували їх діяльність у правильне русло, дбали про їх поступ. Важливі питання життєдіяльності вишів вирішувалися головними колегіальними органами – радами.

2.2. Формування професорсько-викладацького складу. Організація прийому студентської молоді на навчання та його особливості. Чисельність, соціальний, партійний, національний, віковий і статевий склад, базовий освітній рівень студентів

Пріоритетним напрямком у роботі ПІ було формування кваліфікованого професорсько-викладацького складу. На початку 1953-1954 н.р. у ПІ налічувалося 2779 викладачів, у т.ч. 12 докторів наук, професорів, 521 кандидат наук, доцент (якісний показник становив 19,2%) [11, арк. 1зв.]. За цим показником педагогічні вищі значно поступалися ЗВО, які готували кадри для інших галузей народного господарства. У тому навчальному році у вишах УРСР науковий ступінь доктора і кандидата наук мали 37,7% викладачів [406]. Хоча, і цей показник не був значним. Незважаючи на зростання кількості науково-педагогічних працівників у ЗВО республіки, чисельність осіб з науковими ступенями та вченими званнями не забезпечувала повністю їх потреби [431, с. 445; 432, с. 625; 786, с. 255; 852, с. 8-10].

У 1954-1955 н.р. якісний показник у педагогічних ЗВО дещо зріс і становив 24,4%: тут працювали 3023 викладачі, серед яких 20 докторів наук, професорів, 717 кандидатів наук, доцентів [17, арк. 2зв.]; у 1955-1956 н.р. – відповідно 27%, 2884, 10 і 769 [27, арк. 1зв.]; у 1957-1958 н.р. – 27,6%, 2838, 8 і 765 [44, арк. 1зв.]; у 1958-1959 н.р. – 27,5%, 2906, 10 і 791 [52, арк. 1зв.]. Сповільнення росту кількості осіб із науковими ступенями і вченими званнями було пов'язано з тим, що відповідно до рішення уряду у 1956 р. у ході передачі до університетів окремих факультетів ПІ і об'єднанням з університетами Чернівецького і Ужгородського ПІ, до університетів перевели 320 викладачів, 112 з яких мали наукові ступені і вчені звання. Крім того, у зв'язку з тим, що з 1956-1957 рр. ПІ розпочали підготовку вчителів широкого профілю, де в порядку другого профілю готувалися вчителі співів, музики, іноземної мови та основ виробництва, а також відкрили чотири факультети фізичного виховання і 5 факультетів з підготовки вчителів 1-4 класів МНО УРСР змушене було запросити на роботу у ПІ понад 300

викладачів (особливо у периферійні виші) без наукових ступенів і вчених звань [46, арк. 12].

Наприкінці 50-х рр. якісний показник поліпшився, однак з початку 60-х рр. і до середини цього десятиліття він щороку погіршувався. Це було пов'язано з тим, що кількість викладачів зростала, а загал тих, хто мав наукові ступені і вчені звання, також поповнювався, однак повільнішими темпами. Проілюструємо це твердження статистичними даними. На початку 1959-1960 н.р. у педвишах трудився 2521 науково-педагогічний працівник, у т.ч. 13 докторів наук, професорів, 752 кандидати наук, доценти (якісний показник – 30,3%) [63, арк. 2зв.]; у 1960-1961 н.р. – відповідно 2603, 13 і 746 (29,2%) [70, арк. 2зв.]; у 1961-1962 н.р. – 2841, 16 і 788 (28,3%) [7, арк. 34; 76, арк. 1зв.]; у 1962-1963 н.р. – 3417, 21 і 824 (24,7%) [89, арк. 2зв.]; у 1963-1964 н.р. – 4014, 22 і 913 (23,3%) [98, арк. 1зв.; 100, арк. 44].

19 лютого 1953 р. РМ СРСР видала постанову «Про заходи для покращення підготовки професорсько-викладацьких кадрів для вищих учбових закладів СРСР», відповідно до якого заміщення вакантних посад (завідувача кафедри, професора, доцента, викладача та асистента) відбувалося шляхом конкурсу, що посилювало відповідальність кожного науково-педагогічного працівника за якість освітньо-виховної й наукової роботи. Окремі викладачі, які не забезпечували належного рівня роботи, звільнялись, а їх місця займали науковці з інших ЗВО, науково-дослідних інститутів, випускники аспірантури і кращі вихованці інститутів [632, с. 202; 659, с. 66]. Ця постанова не торкалася ПІ, де конкурсна система почала діяти з 1957 р. [227, арк. 6-7].

Найкраще кадрами були забезпечені кафедри історії, філології та дисциплін ідеологічного спрямування. Так, наприклад, навесні 1958 р. на кафедрах історії наукові ступені і вчені звання мали 62% викладачів, російської літератури – 56%, марксизму-ленінізму, політекономії і філософії – 47,4%, російської мови – 47,4%, української літератури – 45,2%, педагогіки і психології – 38% і т.д. Натомість на кафедрах іноземної мови, фізкультури, музики та співів наукові ступені і вчені

звання мали лише від 2,7% до 12% викладачів [46, арк. 13]. Подібні тенденції мали місце і в наступні роки [80, арк. 12].

Не можна не згадати і того, що не всі ректори, проректори, декани і завідувачі кафедр мали вищу наукову кваліфікацію, про що неодноразово зазначалося у звітах МНО УРСР. Так, у 1960-1961 н.р. у 33 ПІ вчені звання і наукові ступені мали 31 ректор і 26 проректорів з навчально-наукової роботи. Ректор Харківського ПІ В. Повх і Кіровоградського ПІ – Ф. Овчаренко, працювали над кандидатським дисертаціями, однак їх роботи були далекими до завершення [73, арк. 13-14].

Щодо деканів факультетів, то, наприклад, у 1960-1961 н.р. із 92 очільників цих структурних підрозділів ступеня і звання мали лише 54 особи [73, арк. 13]. Відповідно до наказу міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 31 червня 1962 р. в усіх ПІ провели вибори деканів, з яких через вищенаведене близько 30% були затверджені МНО УРСР виконуючими обов'язки [80, арк. 12; 261]. У зв'язку з відсутністю достатньої кількості викладачів вищої кваліфікації у 1960-1961 н.р. обов'язки завідувачів кафедр тимчасово виконували 87 осіб (близько 30% від загальної кількості) без вченого ступеня і звання [73, арк. 12].

Спеціалісти вищої кваліфікації працювали переважно в ЗВО, розташованих у великих містах. Так, у 1953-1954 н.р. у Київському ПІ працювали 8 докторів наук, професорів і 82 кандидати наук, доценти, у Харківському – відповідно 1 і 47, Одеському – 1 і 42 [11, арк. 42-42зв., 59-59зв., 81-81зв.], у 1955-1956 н.р. – відповідно 3 і 88; 1 і 67; 1 і 50 [27, арк. 28-28зв., 47-47зв., 60-60зв.], у 1959-1960 н.р. – 2 і 72; 2 і 28; 1 і 44 [63, арк. 31-31зв., 49-49зв., 68-68зв.], у 1962-1963 н.р. – 5 і 93; 3 і 33; 0 і 34 [89, арк. 37-37зв., 55-55зв., 69-69зв.]. Аналіз динаміки кадрового складу показує, що на «плаву» залишався лише Київський ПІ (із деяким «просіданням» у другій половині 50-х рр.). Щодо інших двох закладів, то у їхньому кадровому складі спостерігаємо значний регрес, що було пов'язано із реформуванням структури вишів, про що йшлося у попередньому підрозділі. На роль «другої сили» претендували Кримський і Львівський ПІ [27, арк. 35-35зв., 40-40зв.; 52, арк. 30-30зв., 34-34зв.; 89, арк. 26-26зв., 43-43зв.]. Порівняно не

поганий кадровий склад мали також Вінницький, Ворошиловградський, Полтавський і Черкаський ІІ. Водночас, були ІІ, де склад науково-педагогічних кадрів потребував значного зміцнення. Так, у 1959 р. у Глухівському ІІ з 32 викладачів лише 5 осіб мали вчене звання і ступінь кандидата наук, у Горлівському – відповідно 39 і 5, Дрогобицькому – 87 і 11, Ізмаїльському – 40 і 2 і т.д. В окремих інститутах були кафедри, де не було жодного доцента, кандидата наук (Глухівський, Ізмаїльський, Уманський, Слов'янський, Криворізький, Кам'янець-Подільський, Чернігівський ІІ, Київський ІІ іноземних мов) [54, арк. 39; 786, с. 255].

Доктори наук, професори працювали у поодиноких закладах. У 1963-1964 н.р. 25 із 33 ІІ не мали таких фахівців. У той же час у багатьох вишах не приділяли належної уваги питанням підготовки наукових кадрів. Так, Уманський та Ізмаїльський ІІ упродовж року не направили у річну або цільову аспірантуру жодного викладача, хоча близько 80% викладачів цих інститутів не мали вченого ступеня чи звання. У цих же інститутах, а також у Кам'янець-Подільському, Луцькому, Мелітопольському, Миколаївському, Сумському, Херсонському та Горлівському інституті іноземних мов, наприклад, у 1963-1964 н.р. не захищено жодної кандидатської дисертації [101, арк. 10]. Власне така тенденція була властива не лише для педагогічних ЗВО. Відома науковка, доктор педагогічних наук І. Регейло зазначає, що спеціалісти вищої кваліфікації працювали переважно у вишах, розташованих у великих містах [786, с. 255].

Щодо основних характеристик викладачів, то за партійним складом переважали безпартійні. Так, у 1953-1954 н.р. їх було 1640, членів і кандидатів у члени КПРС – 1428, членів ВЛКСМ – 164 [13, арк. 10], у 1960-1961 н.р. – відповідно 1389, 1322 і 198 [73, арк. 12]. За статевим складом більшість становили чоловіки: у 1953-1954 н.р. вони становили 59,8% [13, арк. 10], у 1960-1961 н.р. – 64,9% у 1961-1962 н.р. – 65,1% [80, арк. 12]. За національністю домінували українці. У 1953-1954 н.р. їх було 57,3%, росіян – 27,9%, євреїв – 11,9%, інших національностей – 2,9% [13, арк. 11], у 1960-1961 н.р. – відповідно 57,2%, 27,6%, 8,6%, 6,6% [73, арк. 12], у 1961-1962 н.р. – 60,2%, 28,9%, 7,6%, 3,3% [80, арк. 12].

Значна увага у ПІ приділялася профорієнтаційній роботі серед потенційних абітурієнтів, форми якої були різноманітними. Наприкінці серпня 1954 р. заступник міністра освіти УРСР О. Русько доповідав заступнику Голови РМ УРСР М. Гречусі, що ПІ широко і своєчасно розгорнули популяризацію професії вчителя серед випускників шкіл шляхом організації днів відкритих дверей, виступів кращих викладачів і студентів по радіо і в пресі, організації доповідей для випускників середніх шкіл, проведення лабораторних занять з учнями в інститутських лабораторіях [12, арк. 37], лекторіїв та предметних олімпіад [149, арк. 17].

У наступні роки з'явилися нові форми роботи. Так, у 1959 р. ПІ після отримання правил прийому надрукували і розіслали у регіони оголошення про набір з умовами прийому студентів, обладнали вітрини вступника, де розміщували оголошення про правила прийому та програми вступних екзаменів. Керівні працівники та викладачі проводили бесіди на підприємствах і в колгоспах серед працюючої молоді, групові та індивідуальні заняття з молодими робітниками і колгоспникам з метою допомогти їм у підготовці до вступу. До цієї справи залучали студентів, а також учительську громадськість. Проводилися вечори художньої самодіяльності для працюючої молоді. Деякі інститути зверталися до районних і міських комітетів ЛКСМУ з проханням порекомендувати в ПІ кращих комсомольців-виробничників та випускників середніх шкіл [54, арк. 62; 73, арк. 7; 450], контактували із військовими частинами для отримання інформації про демобілізованих військовослужбовців [201, арк. 99-101]. Профорієнтаційну роботу проводили викладачі, що виїжджали на консультпункти та студенти, які перебували на активній педпрактиці [709, с. 52]. У Сумському ПІ відкрили центр роботи з обдарованою молоддю, через який підшуковували вмотивованих абітурієнтів [581].

Однією із найбільш поширених форм була організація курсів для підготовки для вступу у виші. 10 вересня 1958 р. колегія МНО УРСР прийняла рішення, яким зобов'язала директорів інститутів організувати при їхніх вишах і деяких школах інших населених пунктів самооплатні курси з підготовки до вступу у виші молоді,

що працювала на виробництві, у сільському господарстві, а також у різних закладах. Внаслідок проведеної роботи було організовано 6-10-місячні самооплатні курси при 35 ПІ, а також у 82 населених пунктах УРСР [54, арк. 3]. У деяких вишах створювалися філії [680, с. 59; 709, с. 52]. Щодо плати за навчання, то, наприклад, у 1960 р. у Бердянському ПІ вона становила 250 крб [244, с. 105].

У 1958 р. на курсах навчалися 4730 осіб, переважна більшість яких мала виробничий стаж. Найбільше залучили молоді до навчання на курсах у Кримському, Луганському, Київському ПІ та Харківському ПІ фізичного виховання, де навчалися від 250 до 390 осіб. До роботи на курсах, що організовували не в інститутських містах, залучали кращих вчителів середніх шкіл, а на курсах при ПІ – науково-педагогічних працівників цих вишів. Слухачі курсів користувалися бібліотеками і кабінетами інститутів [54, арк. 3-4; 656, с. 142]. Водночас, маємо зауважити, що ефективність роботи цих курсів була невисокою: власне у ПІ подали заяви лише 21,4% слухачів курсів, з яких вступні іспити витримали 52,8% [54, арк. 60]. Подібне мало місце і в наступні роки [201, арк. 99].

У 1959 р. на курсах при ПІ навчалися 5300 осіб [54, арк. 72], у 1960 р. – 7400 [73, арк. 7], у 1961 р. – 6200 [80, арк. 6; 165, арк. 55], у 1964 р. – 7050 [101, арк. 13].

Працювали також і безкоштовні курси. Так, у 1959 р. за завданням МНО облвідділи освіти організували при школах підготовчі курси на 18260 осіб [54, арк. 72]. У 1962-1963 н.р. на курсах та комсомольських робітфаках навчалися 10325 осіб [91, арк. 12, 72; 269]. У 1964 р. лише на робітфаках студіювали 2500 абітурієнтів [101, арк. 13]. У цих закладах, як правило, викладачами працювали студенти [139, арк. 74]. Крім того, старшокурсники проводили групові та індивідуальні заняття на вечірніх і заочних курсах, консультпунктах, організованих на підприємствах, у колгоспах і радгоспах [80, арк. 6].

Працювали курси і безпосередньо на місцях роботи абітури. Наприклад, з ініціативи комітету комсомолу Запорізького ПІ функціонували курси на

Запорізькому електровозоремонтному заводі та на швейній фабриці імені Володарського [680, с. 59].

Перед початком вступної кампанії публікували правила прийому. У додатку Е подамо окремі фрагменти правил 1962 року.

Відповідно до наказів міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР поза конкурсом приймалися «особи корінного населення союзних республік». Так, у 1962 р. у Київський ІІ направлялися по 10 осіб з Казахської і Молдавської РСР [77, арк. 94, 103], у 1964 р. – відповідно 15 і 3 [99, арк. 31, 39].

Під час вступних екзаменів викладачі-екзаменатори могли відступати від правил прийому, проявляючи лібералізм під моральним тиском абітурієнтів. 14 січня 1956 р. на нараді директорів технічних вишів УРСР директор Київського ІІ М. Підтиченко висловила про доцільність прийому вступних екзаменів двома екзаменаторами: «У нас бувають випадки, коли людина розплачеться, почне умовляти [екзаменатора], б'є по його почуттях і той ставить їй 4 або 5, а дві людини забезпечать все ж таки об'єктивну оцінку» [629, с. 207].

Маємо констатувати, що плани прийому студентської молоді досить часто були не обґрунтованими і не продуманими. Ми цілком підтримуємо думку В. Майбороди, який зауважує, що «плани прийому і випуску студентів визначалися не перспективами розвитку того чи іншого регіону, а значною мірою необґрунтованими і часом нестійкими заявками обласних відділів народної освіти без врахування кадрового складу, навчально-матеріальної бази вишів. Надто розгалужена мережа інститутів спричиняла дроблення планів прийому студентів за окремими спеціальностями, що ускладнювало створення повноцінних кафедр, і один викладач мав читати лекції з декількох курсів, що не завжди відповідали його науковим інтересам і потребувало багато часу для їх підготовки» [739, с. 126].

Щодо абсолютної кількості зарахованих новоспечених першокурсників, то у 1953 р. в інститути педагогічного профілю зарахували 10003 осіб, зокрема у ІІ – 8503, учительські – 1500. Загалом того року було подано 26074 заяви, тобто 2,6 заяв на одне місце. Факультети історико-філологічні, природничо-географічні,

педагогічні, англійської і німецької мов були забезпечені значним притоком вступників (3-5 осіб на одне місце і тому комплектувалися по конкурсу). Факультети фізико-математичні, фізичного виховання, французької мови мали недостатній контингент вступників (1,2-1,8 осіб на одне місце). У зв'язку з цим вони частково комплектувалися за рахунок молоді, не прийнятої у результаті конкурсу на інші факультети [13, арк. 5-6].

У 1954 р. конкурс був значно вищим: на 10300 місць надійшло 41256 заяв, тобто пересічно 4 особи на одне місце [1, арк. 214; 12, арк. 37-38]. У 1958 р. до ПІ УРСР зарахували 5225 осіб [54, арк. 60-61], у 1959 р. – 6429 [63, арк. 2], у 1960 р. – 6220 [5, арк. 106; 73, арк. 7], у 1961 р. – 7426 (2,4 заяви на одне місце) [8, арк. 24; 71, арк. 67; 80, арк. 6], у 1962 р. – 9175 [91, арк. 12], у 1963 р. – 9750 (1,8 заяв на одне місце) [98, арк. 1], у 1964 р. – відповідно 7050 і 2,97 [101, арк. 13]. Щодо останніх показників, то найбільшу кількість заяв було подано на історію, дошкільну педагогіку і психологію, дефектологію, педагогіку і методику початкових класів, російську і українську мову. На вечірню форму навчання надійшло 2585 заяв на 1075 планових місць, на заочну і загальнонаукові факультети – відповідно 29572 і 15250 [100, арк. 59].

Зростала кількість абітури, що вступала за цільовим призначенням. Так, у 1958 р. 37,3% новоспечених першокурсників становили особи з дворічним виробничим стажем і демобілізовані [54, арк. 60]. У наступні роки цей показник значно зріс. У 1959 р. він загалом становив 52,2%, у 1960 р. – 75,42% [5, арк. 106; 73, арк. 7], у 1961 р. – 76% [71, арк. 67], у 1962 р. – 80,6% [91, арк. 12]. Гонитва за високим відсотком виробничників призвела до того, що до вишів потрапляло чимало молодих людей з недостатньою загальноосвітньою підготовкою, що згодом призводило до зниження успішності та збільшення відсіву студентів.

Вступні іспити показали низький рівень знань значної частини вступників. Наприклад, у 1958 р. 48% вступників, які склали іспити, дістали незадовільні оцінки. 226 із 785 медалістів і відмінників, які закінчили середні спеціальні навчальні заклади, не склали вступних іспитів [54, арк. 61].

Студенти-першокурсники з радістю сприймали зміну свого статусу. Їхні враження про перші дні навчання вміщували на сторінках газет [308; 340; 491].

Статус студента визначали нормативно-правові акти. Так, у «Положенні про вищі навчальні заклади СРСР», затвердженому постановою РМ СРСР від 21 березня 1961 р., йшлося про те, що на них окрім власне навчальної праці було покладено позанавчальні обов'язки, зокрема, значну частину часу займала підвищення іншого «ідейно-політичного» рівня, пропаганда «марксистсько-ленінської» теорії знань серед трудящих, на яку молодь мобілізували компартійні органи [71, арк. 69].

Наявні документи дають змогу показати динаміку студентського складу, яка була доволі нестабільною. Так, на початку 1953-1954 н.р. у III на денній формі навчання здобували освіту 29587 студентів, в учительських інститутах – 3977 [11, арк. 1-1зв.]; у 1954-1955 н.р. – відповідно 34892 і 628 [17, арк. 2-2зв.]. У 1955-1956 н.р. у III студіювали 33748 студентів [27, арк. 1-1зв.]; у 1957-1958 н.р. – 31064 [44, арк. 1-1зв.]; у 1958-1959 н.р. – 31012 [51, арк. 1]; у 1959-1960 н.р. – 28553 [63, арк. 2-2зв.]; у 1960-1961 н.р. – 26375 [70, арк. 1, 2зв.]; у 1961-1962 н.р. – 27849 [76, арк. 1-1зв.]; у 1962-1963 н.р. – 31706 [89, арк. 1]; у 1963-1964 н.р. – 35426 [98, арк. 1-1зв.]. Загалом, упродовж десятиліття кількість студентів зростає. Однак, наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. мала місце негативна динаміка, що було пов'язано, насамперед із реформуванням системи педвишів (деякі факультети закрили і передали разом зі студентами університетам). Подальші події показали хибність цього кроку, що спричинило відновлення раніше закритих факультетів, а, відтак, збільшення кількості студентської молоді.

Водночас, у колективній монографії «Вища школа Української РСР за 50 років» наводяться завищені дані про кількість студентства, особливо у середині 60-х рр. Так, на сторінках видання зазначається, що у 1959-1960 н.р. у III студіювали 27670 молодих людей, у 1960-1961 н.р. – 27924, у 1961-1962 н.р. – 34468, у 1962-1963 н.р. – 42241, у 1963-1964 н.р. – 43785 [651, с. 197]. За рахунок чого відбулося швидке зростання молоді видання не повідомляє.

Більшість вчителів готували на заочних відділах ПІ. У 1954-1955 н.р. заочні відділи існували при 38 педагогічних та двох учительських інститутах. Крім того, при 17 ПІ були заочні відділи учительських інститутів. У середині десятиліття значно зросла питома вага контингенту заочних відділів ПІ. Якщо у 1952 р. у них навчалися 20 тис. заочників, то у 1954-55 н.р. їх було вже 49,5 тис., а в 1955-1956 н.р. – 57,5 тис. [18, арк. 67], у 1957-1958 н.р. – 52,8 тис. [3, арк. 75]. У 1959 р. студіювали 47,8 тис. заочників, що на 16718 осіб перевищили контингент стаціонару [54, арк. 49], у 1960-1961 н.р. – відповідно 42650 і 16275 [71, арк. 19], у 1961-1962 н.р. – 45165 і 17316 [79, арк. 92], у 1963-1964 н.р. – 64,7 тис. і 35 тис. [843, с. 13]. Абсолютна більшість серед заочників становили вчителі й інші педагогічні працівники (у 1961-1962 н.р. вони становили 92,4%) [623, с. 42].

Охарактеризуємо студентський контингент за основними показниками. Щодо соціального складу, то, серед студентів, до початку 60-х рр. переважали вихідці із службовців, а ближче до середини десятиліття «пальма першості» поступово почала переходити до робітників. Так, у 1960-1961 н.р. робітники становили 31,5%, колгоспники – 29,7%, службовці – 38,8% [70, арк. 2зв.], у 1961-1962 н.р. – відповідно 32,9%, 30,5%, 36,6% [76, арк. 1зв.], у 1962-1963 н.р. – 33,7%, 32,7%, 33,0% [89, арк. 1зв.]. Соціальний склад студентів у різних регіонах республіки був неоднаковий, і залежав від складу населення області, в якій працював заклад. Наприклад, у 1963-1964 н.р. у Донецькому ПІ робітники становили 41,7%, колгоспники – 10,2%, службовці – 48,1%, у Запорізькому – відповідно 31%, 29,5%, 39,5%, Кременецькому – 21,3%, 63,5%, 15,8% [101, арк. 12].

На жаль, нам не вдалося віднайти систематизованих даних про партійний склад. Однак, можемо твердити, що абсолютна більшість студентського складу була партійно-комсомольською. Наприклад, у Київському ПІ у 1953-1954 н.р. 3,5% студентів були членами і кандидатами в члени КПРС, 95,5% – членами ВЛКСМ [223, арк. 8], у 1954-1955 н.р. – відповідно 2,7% і 90,3% [24, арк. 11], у 1955-1956 н.р. – 1,6% і 95,3% [32, арк. 10], у 1956-1957 н.р. – 0,8% і 95,1% [38, арк. 8], у 1957-1958 н.р. – 0,9% і 95,5% [48, арк. 7], у 1958-1959 н.р. – 1,8% і 93,6%

[228, арк. 7], у 1961-1962 н.р. – 4,2% і 92,4% [83, арк. 2], у 1962-1963 н.р. – 4,7% і 91,9% [96, арк. 12], у 1963-1964 н.р. – 5,7% і 92,4% [233, арк. 10].

Склад студентів був багатонаціональним. Наприклад, у 1954-1955 н.р. у III і учительських інститутах навчалися представники 35 національностей (26023 українців, 6522 росіян, 2229 євреїв, 191 білорус, 167 поляків, 72 молдавани, 66 болгар, 59 узбеків, 57 греків, 28 вірмен, 24 казахи, 23 румуни, 19 татар, 15 грузинів, 9 караїмів, 9 латишів, 8 чехів, 6 угорців, по 5 ассирійців, естонців, корейців, по 3 азербайджанці, іспанці, мордовці, башкири, китайці, осетини, по 1 адигейцю, буряту, німцю, таджику, фіну, французу, черкесу, чувашу) [17, арк. 2зв.]. У 1961-1962 н.р. студенти представляли 34 етноси [76, арк. 1зв.].

Найбільш чисельними етнічними групами були українці, які абсолютно переважали, росіяни і євреї. Так, на початку 1953-1954 н.р. перші з них становили 75,6%, росіяни – 15,9%, євреї – 6,3% [11, арк. 1-1зв.]; у 1954-1955 н.р. – 73,2%, 18,3%, 6,2% [17, арк. 2-2зв.]; у 1955-1956 н.р. – 73,4%, 18,7%, 6,0% [27, арк. 1-1зв.]; у 1957-1958 н.р. – 72,5%, 20,1%, 5,6% [44, арк. 1-1зв.]; у 1958-1959 н.р. – 73,1%, 20,0%, 5,2% [52, арк. 1]; у 1959-1960 н.р. – 72,7%, 21,5%, 4,1% [63, арк. 2-2зв.]; у 1960-1961 н.р. – 74,6%, 20,5%, 3,1% [70, арк. 1, 2зв.]; у 1961-1962 н.р. – 76,1%, 19,7%, 2,3% [76, арк. 1-1зв.]; у 1962-1963 н.р. – 77,4%, 19,0%, 1,7% [89, арк. 1]; у 1963-1964 н.р. – 77,7%, 18,8%, 1,5% [98, арк. 1-1зв.]. Ці показники практично співвідносяться із розподілом населення УРСР за національністю. У 1959 р. українці становили 76,8%, росіяни – 16,9% [697, с. 191]. Водночас, у III відсоток українців був значно вищим за середнім показником по вищих республіки. У 1960 р. національний склад студентів закладів вищої освіти був таким: українців було 62,5%, росіян – 30%, усіх інших – 7,5% [697, с. 190].

За статтю у III значно переважали жінки. За словами В. Майборода відбувалася фемінізація учительського складу. У 1960-1961 н.р. в усіх вищих жінки становили 41,7%, натомість у педагогічних їх було 64,7% [739, с. 142]. У попередні роки цей відсоток був ще вищим: у 1953-1954 н.р. – 81,1% [11, арк. 1-1зв.]; у 1954-1955 н.р. – 79,9% [17, арк. 2-2зв.]; у 1955-1956 н.р. – 80,1% [27, арк. 1-1зв.]; у 1957-1958 н.р. – 78,3% [44, арк. 1-1зв.]; у 1959-1960 н.р. – 75,3% [63,

арк. 2-2зв.]. Ближче до середини 60-х рр. частка жінок знову почала зростати [89, арк. 1].

Упродовж навчального року у середовищі вишів відбувалася певна міграція студентів, частина з яких залишили навчання. Так, упродовж 1953-1954 н.р. в інститути прибуло 416 студентів, вибуло у зв'язку з переводом інші виші 280, через неуспішність – 410, по іншим причинам – 503. Загалом відсів студентів становив 2,6%. Значним був відсів студентів фізико-математичних факультетів (4,1%) і факультетів фізичного виховання і спорту (3,9%) [13, арк. 6-7]. Причинами вибуття студентів із ПІ були відсутність гуртожитків, сімейні обставини, неуспішність. У 1960-1961 н.р. прибуло 311 студентів, вибуло 830, у т.ч. з причини неуспішності – 163 [73, арк. 7-8]. У 1962-1963 н.р. фактичне зменшення контингенту студентів денних відділів інститутів становило 1169 осіб (3,6%), у т.ч. через неуспішність – 332 [91, арк. 13], у 1963-1964 н.р. – відповідно 1464 (4,1%) і 360 [101, арк. 14].

З метою збереження контингенту проводилися відповідні заходи із покращення матеріально-побутових умов. Наприклад, у Вінницькому ПІ у 1963-1964 н.р. 12 студентів-виробничників були працевлаштовані в інституті на півставки на посадах лаборантів та інструкторів. Вони мали також пріоритет в отриманні стипендій та гуртожитку. По лінії профкому і ректорату надавалася одноразова грошова допомога студентам, що мали не достатнє матеріальне забезпечення [170, арк. 12а]. Для надання допомоги недостатньо підготовленим студентам, насамперед фізико-математичних факультетів, ПІ організували консультації і додаткові заняття зі спеціальних дисциплін, індивідуальні та групові бесіди [13, арк. 6-7].

У контексті характеристики студентського складу важливо з'ясувати, які спеціальності освоювали майбутні фахівці. Так, у 1953-1954 н.р. вони здобували освіту за 9 спеціальностями (див. додаток Ж).

У середині 50-х рр. у педагогічних ЗВО розпочали підготовку вчителів широкого профілю. Відповідно до постанови РМ СРСР від 18 серпня 1956 р., наказу МНО СРСР від 11 вересня 1956 р., МНО УРСР, починаючи з 1956-1957

н.р., перевело всі факультети ІІ, за винятком факультетів фізичного виховання, на підготовку вчителів широкого профілю з п'ятирічним терміном навчання. Нові профілі передбачали підготовку вчителя не лише для роботи за основною спеціальністю, але й озброювали його для викладання інших, переважно споріднених дисциплін, що створювало, на думку, керівництва МНО УРСР, «кращі можливості для використання вчителя в школі». Так, історичні факультети об'єднувалися з мовно-літературними у історико-філологічні факультети, що мали готувати учителів української мови і літератури, історії та учителів російської мови і літератури, історії. На базі географічних і природничих створювалися природничо-географічні факультети, які випускатимуть учителів за широким профілем географія, біологія, хімія. Випускники фізико-математичних факультетів передбачалося, що зможуть викладати математику, фізику, креслення або фізику, основи виробництва, практикум у 8-10 класах, креслення та вести уроки праці у майстернях 5-7 класів. На філологічних факультетах розгорнуто підготовки вчителів іноземної мови, як додаткової спеціальності до основного профілю учителя рідної або російської мови та літератури, а в 5 інститутах – учителів співів. Створено також у 3 ІІ нові профілі для підготовки вчителів спеціальних предметів для міських і в 5 – для сільських шкіл з виробничим навчанням. У трьох інститутах організували підготовку вихователів для шкіл-інтернатів [35, арк. 38-39; 251; 451; 728, с. 199].

27 серпня 1958 р. МВССО СРСР видало наказ «Про затвердження спеціальностей педагогічних інститутів», який містив перелік 27 спеціальностей [45, арк. 96-97]. Станом на 1960-1961 н.р. у ІІ готували фахівців за 23 спеціальностями (див. додаток Ж).

Зазначена постанова РМ СРСР передбачала також покращення політехнічної підготовки майбутніх вчителів 5-10 класів загальноосвітніх шкіл. Відповідно у навчальні плани інститутів було введено цикл політехнічних дисциплін. У зв'язку з цим Міністерство освіти СРСР своїм наказом від 14 серпня 1957 р. розпорядилося організувати з 1 вересня того ж року кафедри основ виробництва у складі Вінницького, Полтавського, Харківського ІІ; кафедру основ

сільськогосподарського виробництва у Мелітопольському П. Крім того, зважаючи на те, що розпочалася підготовка вчителів співів, передбачалося організувати кафедри співів і музики у Київському, Львівському, Ніжинському, Одеському і Харківському П [34, арк. 41].

Майбутні вчителі, окрім викладання профільних дисциплін, мали, образно кажуч, вміти танцювати, співати, виразно читати, декламувати, малювати, організовувати учнівську художню самодіяльність, грати на одному з музичних інструментів, а також здобути на факультативах навички роботи кіномеханіка, шофера, тракториста, опанувати фотосправу, знати сільськогосподарське виробництво і домоводство (для дівчат) [668, с. 87], що, звісно, призводило до перевантаження навчальних планів П, а, відтак, і самих студентів.

Більш детально про підготовку вчителів широкого профілю йдеться у нашій статті [746].

У 1963 р. цю реформу було згорнуто. У травні 1963 р. ЦК КПРС і РМ СРСР ухвалили постанову «Про заходи по дальшому розвитку вищої і середньої спеціальної освіти, поліпшенню підготовки та використання спеціалістів», у якій, зокрема, відзначалося, що підготовка вчителів для загальноосвітніх шкіл велася повільними темпами. Постанова зобов'язала РМ союзних республік забезпечити впорядкування і прискорення підготовки вчителів у П, зокрема готувати фахівців, як правило, однієї спеціальності зі скороченим терміном навчання [623, с. 41]. На виконання цієї постанови 1 вересня 1963 р. відновили підготовку вчителів за навчальними планами з 4-річним терміном навчання з таких спеціальностей: українська мова і література, російська мова і література, математика, англійська мова, французька мова, німецька мова, дефектологія, музика і співи. Крім того, з п'ятирічного на чотирирічний термін навчання переведено 1990 студентів других курсів, а з другого семестру 1963-1964 н.р. на чотирирічний термін навчання переходили перші і другі курси фізико-математичних спеціальностей [101, арк. 11].

Таким чином, упродовж досліджуваного періоду кількісно зріс професорсько-викладацький склад, щодо якісного показника, то у зв'язку із

частими змінами у системі вищої педагогічної освіти не все так було однозначно. Спочатку він зростав, а ближче, до середини 60-х рр. повернувся до початкового рівня. Поступово, хоч і нестабільно, збільшувалася чисельність студентства. За національним складом, абсолютну більшість становили українці, а за статтю – жінки. Щодо соціального складу, то до початку 60-х рр. переважали вихідці із службовців, а ближче до середини десятиліття – робітники.

Висновки до розділу II

У 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. впорядковувалася мережа педагогічних закладів ЗВО, кількість яких зменшилася із 47 до 33. Зміни, що відбувалися упродовж цього періоду, були продиктовані переходом у середній школі до політехнічного навчання, що, вимагало покращення рівня підготовки вчительства. Задля зміцнення навчально-матеріальної бази педагогічних ЗВО та забезпечення їх висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами існуючі інститути почали укрупнювати. Звернення колективів ІІІ про збереження їхніх закладів до уваги, як правило, не брали. Частину факультетів педагогічних ЗВО приєднали до факультетів університетів. Такий крок аргументувався тим, що вони мали обмежену кількість студентства. Подальші події показали, що це був помилковий крок, оскільки педвиші давали набагато кращу професійну підготовку, зокрема практичну складову. Пізніше влада переглянула свою політику і відновила більшість факультетів. У контексті цього, вважаємо, що не доцільно було руйнувати потужний Харківський ІІІ, на базі якого створили ІІІ фізичного виховання та іноземних мов. Останній педвиш невдовзі приєднали до Харківського університету, а ІІІ фізичного виховання функціонував близько 5 років, після чого знову став ІІІ.

Кількісно зростав викладацький склад. Водночас, зі збільшенням кількості викладачів (з 2779 у 1953 р. до 4014 у 1964 р.) практично не зростав якісний рівень. Гострою проблемою було і те, що не всі ректори, проректори, декани і завідувачі кафедр мали вищу наукову кваліфікацію. Лише у поодиноких закладах працювали доктори наук, професори.

Повільно, але все ж зростав студентський контингент, насамперед, завдяки якісній профорієнтаційній роботі, форми якої були різноманітними (організація підготовчих курсів, робітфаків, відрядження викладачів і лаборантів у регіони тощо). З часом абсолютну більшість абітури почали становити ті, що вступали за цільовим призначенням (т.зв. «виробничники»). Значним недоліком було те, що плани прийому часто визначалися не перспективами розвитку того чи іншого регіону, а значною мірою необґрунтованими і часом нестійкими заявками обласних відділів народної освіти без врахування кадрового складу, навчально-матеріальної бази вишів.

РОЗДІЛ III.

НАВЧАЛЬНА, МЕТОДИЧНА ТА НАУКОВА РОБОТА

3.1. Забезпечення якості підготовки фахівців

У III чимало зусиль докладали для підвищення ефективності та результативності освітнього процесу, спрямованого на підготовку висококваліфікованих фахівців. Його складовими були теоретичне поглиблення навчальних курсів, покращення якості знань, організація семінарських, практичних і лабораторних занять, контролю за самостійною роботою студентів, робота студентів у майстернях, проведення екскурсій на виробництво, вдосконалення педпрактики, формування педагогічних та організаційних умінь і навичок у студентів, прищеплення любові до своєї спеціальності, до праці тощо.

Зміст освітнього процесу визначала державна політика у галузі освіти, яка перебувала під постійним компартійним контролем. Важливе значення у підготовці вчителів мали ряд нормативно-правових актів загальнодержавного і республіканського значення, в яких фіксувалися недоліки в діяльності III та визначалися конкретні заходи для покращення підготовки учительських кадрів. Так, 24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР», який запроваджував з 1960-1961 н.р. загальну обов'язкову восьмирічну освіту, а десятирічки перетворювалися на одинадцятирічні загальноосвітні політехнічні школи з виробничою підготовкою [157, арк. 1; 721, с. 94-95; 727, с. 297]. У законі йшлося про необхідність організації підготовки викладачів політехнічних дисциплін, учителів співів, музики, малювання, фізкультури, іноземних мов, вихователів шкіл-інтернатів, шкіл і груп продовженого дня, поліпшення педпрактики студентів, організації їхньої самостійної роботи, збільшення годин на вивчення педагогічних дисциплін тощо [663, с. 228].

17 квітня 1959 р. Верховна Рада УРСР практично продублювала цей закон із прив'язкою до УРСР під назвою «Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [394, с. 511-530]. Закон вимагав перебудови роботи III і педучилищ, перегляду принципів

підготовки вчителів. Відтак, 25 квітня 1959 р. у постанові РМ УРСР «Про стан підготовки вчительських кадрів у педагогічних інститутах і педагогічних училищах МО УРСР» наголошувалося на необхідності поліпшення професійно-педагогічної і політехнічної майстерності учителів. У постанові зверталася увага на те, що освітній процес у ПІ був недостатньо пов'язаним із життям, а випускники не мали належної політехнічної підготовки, недостатньо були обізнані з роботою промислових підприємств, радгоспів і колгоспів, більшість з них не мала досвіду практичної роботи в загальноосвітніх школах [828, с. 205].

У 1961 р. ЦК КПРС та РМ СРСР прийняли постанову «Про заходи із забезпечення загальноосвітніх шкіл вчительськими кадрами», у якій йшлося про зрослу потребу в кадрах кваліфікованих учителів, оскільки на педагогічну роботу часто відряджали осіб, які не мали достатньої підготовки. Крім того, пропонувалося посилити виховну роботу зі студентами ПІ. Зокрема, науково-педагогічні працівники мали виховувати в них почуття обов'язку, дисципліни та готовності до виконання своїх службових обов'язків після закінчення вишу [828, с. 206]. Планувалося збільшити, відповідно до потреб народного господарства, прийоми у педагогічні заклади освіти, зміцнити їх матеріальну базу, створити всі необхідні умови для підвищення теоретичної і методичної кваліфікації майбутніх учителів [764, с. 277].

4 липня 1962 р. вийшла постанова Верховної Ради УРСР «Про хід виконання закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Вищий законодавчий орган зобов'язав МНО розробити чіткий порядок обов'язкового працевлаштування випускників, зміцнити зв'язки навчальних закладів з виробничими підприємствами [867, с. 93].

Одним із пріоритетів у діяльності вишів була ритмічна організація навчальної роботи, яка полягала у складанні твердих розкладів, у підготовці робочих планів по кожній дисципліні, складанні графіків самостійної роботи студентів, планів роботи кабінетів, лабораторій і майстерень, а також організації контролю за роботою студентів і професорсько-викладацького складу. Всі інститути своєчасно і у відповідності із вказівками МВССО СРСР складали

розклади, як на першій, так і на другій семестри, і доводили їх до відома студентів. Серед недоліків – не уніфікованість у складанні робочих планів, що мало місце не лише в інститутах різних регіонів, але і в розрізі кафедр в межах одного інституту [13, арк. 94]. Серйозні труднощі в організації навчальної роботи були пов'язані також з тим, що обсяги деяких дисциплін були незначними і директори інститутів змушені були включати у навчальне навантаження окремих викладачів значну кількість різнорідних курсів [13, арк. 95].

Проводити навчальну роботу доводилося в умовах недостатньої забезпеченості вишів навчальними приміщеннями, що викликало необхідність проведення занять у дві зміни, а це, у свою чергу, ускладнювало проведення зведених лекцій по потокам, організацію самостійної роботи студентів, а також культурно-масову роботу [54, арк. 25; 73, арк. 16].

Негативно на ритмічність освітнього процесу і на якість навчальної роботи впливало залучення студентів упродовж тривалого часу до сільськогосподарських робіт, що регламентувалося владними органами. Наприклад, 7 вересня 1960 р. РМ УРСР своєю постановою за №1483 дозволила виконкомам обласних рад використовувати працю молоді (крім випускників) на збиранні врожаю сільськогосподарських культур у термін до одного місяця. Ректорам ПІ, студентів яких залучали до робіт, МНО УРСР, відповідно до наказу МВССО УРСР, дозволило зменшити кількість навчальних годин до 10% [39, арк. 6; 201, арк. 6], а також у разі потреби, зменшити тривалість зимових канікул на 7-10 днів та навчальної і виробничої практик на один тиждень. Водночас, ректорів педвишів було зобов'язано при складанні розкладу занять, не допускати перевищення обов'язкових навчальних занять понад 36 год. на тиждень, а також скорочення встановленої навчальним планом тривалості екзаменаційних сесій [73, арк. 16-17]. Таким чином, керівники закладів потрапляли у становище, коли вони не могли перевищити тижневе навчальне навантаження і, водночас, потрібно було виконати навчальний план. Необхідно було переробляти графіки освітнього процесу. Звісно, такі зміни негативно позначалися на якості навчання. Подібну практику застосовували і попередні роки, не чекаючи вказівок МНО [43, арк. 19].

Основою підготовки учителя у вишах були навчальні плани і програми. У зв'язку з тим, що з 1954-1955 н.р. у школах запровадили нові навчальні плани і програми, згідно з якими в 1-4 класах вводилися уроки праці, у 5-7-х – практичні заняття у майстернях і навчально-дослідній ділянці, у 8-10-х – трудові практикуми, було затверджено нові навчальні плани, за якими з 1954-1955 н.р. працювали всі ІІ. Більшість з них були перевантажені теоретичним матеріалом [739, с. 116]. За навчальним планом істфаків на лекції виділялося 2009 год., семінарські і практичні заняття – 839. Значну кількість годин відводили на вивчення ідеологічних дисциплін. Водночас, на студіювання профільних дисциплін відводилося набагато менше годин [36, арк. 9].

З метою наближення школи до життя та поліпшення політехнічної і професійної підготовки вчителів владні органи переглянули систему підготовки вчительських кадрів у ІІ і внесли до неї істотні зміни. Всі факультети за винятком факультетів фізичного виховання і підготовки вчителів початкових класів та дошкільної педагогіки, перевели з 1956-1957 н.р., як вже ми зазначали, на підготовку вчителів широкого профілю з п'ятирічним терміном навчання. У зв'язку з цим не лише змінили номенклатуру спеціальностей, але й відповідно розробили й затвердили нові навчальні плани і програми з усіх спеціальностей широкого профілю. У навчальні плани ввели технологію матеріалів з практикумом у навчальних майстернях, технічну механіку, основи сільського господарства, виробничу практику на промислових підприємствах, у радгоспах і колгоспах, педпрактику у шкільних майстернях, зросла кількість годин на польову практику, збільшили тривалість педпрактики [54, арк. 21; 764, с. 278].

У 1959 р. відповідно до постанови РМ СРСР «Про форми і строки навчання у вищих навчальних закладах і про виробничу практику студентів» розробили нові навчальні плани, які були складені раціональніше, ніж попередні. Зокрема, більше часу відводили на педпрактику (25%), передбачалося факультативне вивчення домоводства, фото- і автосправи, співів і музики [611, с. 153; 739, с. 118-119].

Суттєвим недоліком було те, що МВССО СРСР направляли в III єдині навчальні плани без їх попередньої експериментальної перевірки, при складанні планів не завжди враховували побажання союзних республік [739, с. 126].

Цікавим є досвід щодо розподілу навчального навантаження науково-педагогічних працівників. У 1960-1961 н.р. воно визначалося диференційовано з урахуванням наукової роботи, що проводилася тим або іншим викладачем. Викладачам, які продуктивно проводили наукову роботу, визначалося менше навчальне навантаження, ніж тим, хто її не вів. Значна частина викладачів була переобтяжена навчальною роботою, яка доходила у багатьох випадках до 1200 год. на навчальний рік, у зв'язку з тим, що середня розрахункова норма для визначення штатів викладацького персоналу залишалася високою (12,6 студента на одного викладача) [73, арк. 15].

Щодо тривалості навчального тижня, то відповідно до наказу МНО УРСР від 27 серпня 1963 р. він становив не більше 36 год. на тиждень, на випускних курсах – не більше 30 год. [848, с. 71].

Партійні органи намагалися максимально підпорядкувати систему освіти УРСР власним ідеологічним цілям, зобов'язували виконувати рішення партійних і комсомольських органів. Розпорядження згори не могли бути проігноровані. Науково-педагогічні працівники під час викладання навчальних дисциплін мали враховувати директиви, ухвали партійних з'їздів і пленумів, не могли виходити за межі офіційно проголошеного партійного курсу на побудову комунізму [145, арк. 2; 201, арк. 36].

До навчальних планів у різні роки вводилися дисципліни компартійного ідеологічного змісту: історія КПРС, політекономія, діалектичний та історичний матеріалізм [28, арк. 3-4; 169, арк. 7-9; 285; 866, с. 412], основи наукового комунізму, «марксистсько-ленінська філософія» [90, арк. 183-183зв.; 447]. Студіюючи ці дисципліни, студенти конспектували величезну кількість першоджерел, здебільшого твори Карла Маркса, Фрідріха Енгельса, В. Леніна, постанови і резолюції партійних з'їздів і конференцій. Після XX з'їзду КПРС від викладачів почали вимагати роз'яснення учням шкідливих наслідків культу особи

Сталіна і переконання їх у правильності нової «генеральної лінії партії» [640, с. 157].

Певну роботу проводили щодо українізації освітнього процесу, що, звісно, ми позитивно оцінюємо. Інша справа, наскільки ефективною була ця політика.

Про необхідність активізації впровадження української мови у діяльність вишів неодноразово йшлося на зібраннях різного рівня. Наприклад, у вересні 1956 р. відбулася нарада директорів та партторгів інститутів, на якій зверталася увага, що мовою викладання у ЗВО України має бути українська. Вся навчальна робота, документація, збори, наради, засідання повинні проводитися українською мовою. Викладачам, які тривалий час жили в Україні, але читали лекції російською мовою, необхідно було оволодіти українською [153, арк. 104]. Це питання було складно вирішити, оскільки у багатьох закладах викладання велося російською мовою, особливо на сході і на півдні України. Наприклад, у Ворошиловградському й Сталінському ПІ навіть на українських відділеннях усі дисципліни, крім української мови і літератури, викладалися російською мовою [797, с. 4].

У червні 1958 р. міністр освіти УРСР І. Білодід інформував заступника голови РМ УРСР М. Гречуху, що очолюване ним МНО неодноразово давало вказівки ПІ про необхідність викладання українською мовою всіх дисциплін, крім російської мови та літератури. Для реалізації цих вказівок у деяких ПІ організовані консультації та гуртки з вивчення української мови науково-педагогічними працівниками, які нею не володіли. Кожному викладачеві, який вів свою роботу російською мовою, встановили конкретні терміни переходу на викладання українською [46, арк. 37; 153, арк. 104].

Унаслідок вжитих заходів стан з переходом на українську мову викладання поліпшився. У 1956-1957 н.р. на українську мову викладання перейшли в Одеському ПІ іноземних мов 45 викладачів, у Київському ПІ іноземних мов – 43, у Криворізькому ПІ – 19, в Одеському – 18, у Полтавському – 11 і т.д. Мала місце позитивна динаміка і в інших ЗВО [46, арк. 38].

Щодо Кримського ПІ (єдиний заклад, де викладовою була російська), то на історико-філологічному факультеті (відділення російської мови і літератури) було запроваджено вивчення української мови і літератури, створено відділення української мови і літератури у складі однієї академічної групи (25 осіб). У наступні роки щорічно приймали по 50 осіб, приблизно таку саму кількість і випускали [27, арк. 6; 44, арк. 5; 110, арк. 49-55]. Звісно, всі кримські школи, де мали вивчати українську мову і літературу важко було забезпечити такою кількістю вчителів.

Багато чого із задуманого залишилося на папері. Наприклад, у 1963 р. у Мелітопольському ПІ викладачів, які не володіли українською мовою, зобов'язали до 1 вересня наступного року освоїти її. Однак реальних мір для досягнення результату не приймали і все залишилося без змін. Періодично, за вказівкою МНО, перевірялася грамотність студентів, яка досить часто була на низькому рівні [656, с. 125-126]. Причина цього криється у тогочасній освітній політиці Центру. Згадаймо тези ЦК КПРС (листопад 1958 р.) про реформу освіти, у яких містилося положення про те, що батьки самі мають обирати, якою мовою мають вчитися їхні діти. Батьки з метою полегшити дітям майбутню кар'єру, обирали в школах великих міст російську мову навчання [609, с. 118, 132; 669, с. 12; 721, с. 94-95].

Про труднощі у процесі українізації ПІ йдеться на сторінках книги зарубіжного дослідника українського походження І. Коляски, який зазначав таке: «Педагогічні інститути в Україні теж мають студентів-росіян: для них лекції мають відбуватися російською мовою, «бо вони не розуміють української»; російські викладачі та професори викладають російською мовою, «бо вони не знають української мови» [697, с. 66]. Ці проблеми загострювалися, коли російськомовні студенти потрапляли на практику до шкіл з українською мовою навчання [750, с. 15].

Складно було забезпечити навчальні курси україномовними підручниками і посібниками. Певна робота у цьому напрямку проводилася. Так, починаючи з 1947 і до 1958 р., для інститутів видано 210 назв україномовних підручників і

посібників [46, арк. 37]. У 1962 р. опубліковано 14 назв підручників українською мовою, у 1963 р. – 19, у 1964 р. – 19 [100, арк. 71].

Задля реалізації проектів створювалися авторські групи з написання підручників з порівняльної граматики російської і української мов, дитячої української літератури, психології, педагогіки для педвишів, виконані авторськими колективами ПІ [12, арк. 3; 13, арк. 165; 46, арк. 25]. Підручники і посібники видавали і в наступні роки: навчальні видання О. Астряба, І. Шиманського, О. Руська, Т. Бугайко, А. Медушевського, М. Жовтобрюха, М. Даденкова, С. Литвинова, Г. Костюка (Київський ПІ) [477; 765, с. 58; 788, с. 147], С. Білосорьова, А. Москаленко, С. Збандуто (Одеський ПІ) [358; 738, с. 375; 775, с. 61], Х. Гончарук, О. Безпалька (Луганський ПІ) [695, с. 39], Л. Венгерова (Житомирський ПІ) [46, арк. 23], Г. Бугаєнка (Черкаський ПІ) [220, арк. 11], В. Костарчука (Чернігівський ПІ), Б. Хацета (Житомирський ПІ), Г. Захар'їна (Кременецький ПІ), О. Бородіна (Донецький ПІ) [73, арк. 123; 764, с. 279] та ін.

Важливим напрямком роботи вишів була їхня навчально-методична складова, яка спрямовувалася на подальше удосконалення методів навчання і виховання студентів, зміцнення зв'язку навчання з життям, школою, піднесення рівня навчання і виховання. Інститути проводили навчально-методичну роботу у таких напрямках: підвищення науково-методичної кваліфікації викладацького складу, особливо молодих викладачів, контроль за якістю лекцій та інших видів навчальних занять, надання допомоги школі і учителям.

Щодо підвищення науково-методичної кваліфікації викладацького складу, то, зокрема, в ПІ організували роботу наукових семінарів. Наприклад, у Херсонському ПІ при кафедрі фізики працював семінар, який вивчав питання найновіших наукових досягнень в галузі фізики. У Київському ПІ при кафедрах природничо-географічного факультету проводили семінари з вивчення вчень І. Павлова, І. Мічуріна, О. Лепешинської, а в Мелітопольському – семінар з вивченням оптичних приладів (при кафедрі фізики) [13, арк. 130; 14, арк. 14]. У

1960-1961 н.р. у Черкаському ІІІ функціонував міжкафедральний педагогічний семінар [73, арк. 20].

Велику увагу приділяли методичним питанням. Зокрема, вони розглядалися на засіданнях вчених рад, кафедр, де обговорювали питання методики вишівської лекції (Київський ІІІ), методики семінарських і лабораторно-практичних занять, проведення колоквіумів (Ніжинський, Черкаський, Мелітопольський ІІІ), набуття студентами практичних навичок на лабораторних заняттях з фізики. Питаннями методики проведення екзаменів, підготовки екзаменаційної документації займалися Київський і Херсонський ІІІ, що підвищувало об'єктивність перевірки знань студентів. У ряді інститутів проводився глибокий аналіз результатів екзаменаційних сесій, після чого робилися висновки щодо викладання окремих дисциплін. Підняття якості викладання сприяло проведення пленумів кафедр окремих факультетів, на яких обговорювалися питання методики [13, арк. 131].

В інститутах велася певна робота із впровадження нових форм і методів в освітньо-виховному процесі, наприклад, читання лекцій і проведення практичних занять безпосередньо на виробництві, залучення до проведення занять кращих працівників виробничих підприємств, переведення студентів, здібних до наукової діяльності, на індивідуальний графік навчання [80, арк. 17; 91, арк. 16].

Починаючи, з 1962-1963 н.р. викладачі ІІІ розпочали роботу із упровадження в освітній процес елементів програмованого навчання. Київський ІІІ спільно з НДІ педагогіки АН УРСР організував курси з вивчення теоретичних основ програмування [91, арк. 17]. У 6 ІІІ створили спеціалізовані групи з розробки та конструювання експериментальних зразків контролюючих і навчаючих машин для програмованого навчання та написання для них програмованих посібників. У 5 вишах обладнали автоматизовані класи для програмованого навчання, у Бердянському – науково-дослідну лабораторію ТЗН, у Миколаївському – студентське конструкторське бюро зі створення машин для програмованого навчання [193, арк. 176; 208, арк. 3-4; 508; 651, с. 234]. Створювалися спеціалізовані лабораторії і класи з вивчення програмованого навчання [651,

с. 235], експериментальні класи програмованих методів навчання [220, арк. 5; 819, с. 167].

У навчально-методичній роботі інститутів значне місце займала допомога молодим спеціалістам. Практикувалися різноманітні форми допомоги викладачам: допомога у складанні робочих планів, попередня перевірка і допомога у підготовці до лекцій і семінарських занять, підготовка лабораторно-практичних занять досвідченими і молодими асистентами, щотижневі зустрічі молодих викладачів із завідувачем кафедру. У результаті багато молодих викладачів швидко зростали і ставали кваліфікованими викладачами [13, арк. 132-133; 223, арк. 52].

З метою підняття якості навчальної роботи дирекції, деканати і кафедри інститутів здійснювали над нею контроль. Форми контролю були різноманітними: відвідування навчальних занять викладачів ректором, профільним проректором, деканами, завідувачами кафедр з аналізом їх і записом висновків у журналах; звітні доповіді деканів і завідувачів кафедр про навчальну роботу. Контролюючи освітній процес, дирекції і деканати ставили перед собою завдання усунути недоліки і накреслити шляхи піднесення якості лекційних і семінарських занять [32, арк. 25; 73, арк. 21; 97, арк. 114; 149, арк. 24, 26; 158, арк. 46; 161, арк. 81; 165, арк. 72].

В інститутах широко практикували відкриті лекції і практичні заняття, а також попереднє обговорення на кафедрах текстів і конспектів лекцій та планів практичних занять. До попереднього обговорення текстів лекції залучалися не лише члени відповідної кафедри, але й члени суміжних, що працювали над подібними курсами. У тих інститутах, де була можливість здійснювалося стенографування занять, після чого проводилося обговорення стенограм на кафедрах. Широко практикували взаємовідвідування лекцій, які виявилися ефективною формою обміну досвідом та підвищення кваліфікації викладачів. Після кожного відвідування лекцій чи практичного заняття відбувалося обговорення, викладачеві робилися зауваження, вносилися пропозиції [39, арк. 6; 67, арк. 19; 73, арк. 21; 85, арк. 119; 157, арк. 24-25; 158, арк. 28]. Типовими

недоліками у проведенні занять були переказ викладачами змісту підручників (замість прилучення студентів до самостійної роботи над літературою), не завжди розглядалася історія розвитку проблеми, недостатньо приділялася увага виробленню умінь студентів самостійно готувати доповідь (бесіду) і виступати в якості лектора, розвитку правильної, літературно грамотної мови [709, с. 53].

Викладацький склад забезпечував в основному якісне виконання навчального плану. Переважна частина викладачів добре знали свої курси, володіли методикою викладання, на належному теоретичному і методичному рівні проводили академічні заняття, пов'язуючи їх із завданням підготовки вчительських кадрів, давали студентам необхідні теоретичні знання і практичні навички [67, арк. 19; 229, арк. 19; 134, арк. 171; 151, арк. 17-18].

Однак, окремі науково-педагогічні працівники не завжди серйозно ставилися до своїх обов'язків, приходили на заняття без потрібної підготовки, в результаті чого заняття читалися на низькому рівні. Тих викладачів, які «не забезпечували читання курсів на належному теоретичному рівні, не працювали над підвищенням своєї наукової кваліфікації та ідейно-політичного рівня», звільняли з роботи [67, арк. 20; 124, арк. 89; 133, арк. 119; 145, арк. 9; 156, арк. 96-104].

Значну увагу приділяли обміну досвідом організації освітньо-виховної і наукової роботи. Наприклад, у 1960-1961 н.р. за результатами перевірки Вінницького ПІ провели нараду ректорів ПІ. З доповіддю про підсумки перебудови роботи і завдання ПІ УРСР виступив заступника міністра освіти С. Завало. Ректор Вінницького ПІ О. Ткаченко виступив із доповіддю «Досвід перебудови роботи ПІ відповідно до вимог закону про народну освіту». Учасники наради ознайомилися з організацією освітнього процесу, науково-дослідної і виховної роботи, науковими роботами викладачів і студентів інституту. З метою обміну досвідом перебудови роботи вишів управління підготовки вчителів організувало виїзди працівників 18 ПІ до інших педвишів УРСР і союзних республік. Наприкінці червня 1961 р. у Києві була проведена триденна нарада завідувачів кафедр педагогіки і психології ПІ. На раді було зроблено доповіді С. Завала, директора НДІ педагогіки О. Руська, 35 доповідей з питань досвіду

роботи кафедр [73, арк. 4-6]. У 1961-1962 н.р. у Запорізькому ПІ провели нараду завідувачів кафедр мови і літератури ПІ, у Вінницькому – нараду голів предметно-методичних комісій та завідувачів кафедр співів і музики [80, арк. 3]. У тому ж році з метою організації вивчення кращого досвіду роботи інститутів інших республік було організовано виїзд працівників Горлівського ПІ іноземних мов до Горьківського ПІ і Запорізького – до Московського ПІ [80, арк. 4].

Проводили роботу з вивчення організації освітньо-виховного процесу в низці ЗВО окремими викладачами [804, с. 139-140], після чого вони ділилися почерпнутим досвідом з усім колективом [165, арк. 13]. Практикували запрошення провідних вчених до читання лекцій [80, арк. 4-5; 343; 434; 557; 558; 577; 596].

Особливу увагу у ПІ приділяли наближенню діяльності науково-педагогічних працівників до практики роботи школи. У ЗВО намагалися так організувати лекції, проводити практичні, семінарські й лабораторні заняття, щоб кожне з них було не лише ланкою в набутті студентами теоретичних і практичних знань та умінь із певної дисципліни, але також було сходинкою в зростанні їхніх професійних, педагогічних знань і умінь [188, арк. 46]. Переслідуючи мету наближення викладання до життя, ряд кафедр Київського ПІ запланували і провели заняття з окремих дисциплін безпосередньо на виробництві, в школах, в садках, лікувальних закладах, на виставці досягнень народного господарства [96, арк. 15-16].

ПІ були тісно пов'язані з життям середньої школи. Про цей напрямок роботи детально йдеться у нашій статті [748]. Окреслимо лише основні її напрямки.

Зв'язок зі школою здійснювався у формі систематичної участі кафедр педагогічних ЗВО у роботі методичних об'єднань, педагогічних рад шкіл, у пленарних і секційних засіданнях учительських конференцій [13, арк. 136; 32, арк. 30; 108, арк. 75; 151, арк. 38-39; 225, арк. 30]. Ефективною формою допомоги вчителям було проведення виїзних засідань кафедр безпосередньо в школах [625, с. 90], днів і тижнів учителя [713, с. 46]. Викладачі надавали допомогу багатьом вчителям при підготовці доповідей на наукові конференції, у написанні статей, а

також при виборі тем кандидатських дисертацій [108, арк. 81; 625, с. 90]. Ряд кафедр організували постійнодіючі семінари й методичні конференції для вчителів шкіл [13, арк. 136; 66, арк. 6], надавали систематичну допомогу обласним та інститутам удосконалення кваліфікації учителів в організації курсів перепідготовки і підвищення кваліфікації вчителів [5, арк. 33-34; 108, арк. 80; 625, с. 91], допомагали в організації роботи народних університетів педагогічного профілю [237; 625, с. 89], батьківських університетів [85, арк. 115], спрямовували діяльність різних учнівських наукових об'єднань, організовували у школах турніри та олімпіади з різних дисциплін [35, арк. 46], тематичні вечори [244, с. 76]. Деякі ПІ вивчали досвід роботи кращих вчителів, узагальнювали його і висвітлювали у лекціях з педагогіки, методики. На основі вивчення, узагальнення та поширення передового досвіду шкіл готувалися наукові і навчально-методичні видання [35, арк. 3; 43, арк. 61; 46, арк. 24; 792, с. 70]. Вийшли з друку ряд науково-методичних робіт, виконаних викладачами ПІ, які використовувалися вчителями шкіл як посібники і підручники [46, арк. 25; 96, арк. 18; 198, арк. 2; 199, арк. 2].

ПІ своїми силами допомагали школам покращити їх навчально-матеріальну базу, надавали свої лабораторії, кабінети і навчальні майстерні для проведення занять з учнями [13, арк. 136; 35, арк. 46; 49, арк. 51; 66, арк. 8; 83, арк. 49; 179, арк. 51; 231, арк. 49; 244, с. 34].

У свою чергу, вчителі шкіл брали участь у роботі кафедр ПІ при обговоренні науково-методичних питань [13, арк. 135; 108, арк. 81], їх залучали до реалізації наукових проектів кафедр [13, арк. 135]. Деяких вчителів запрошували до викладання в інститутах факультативних курсів [143, арк. 61].

Члени педагогічних кафедр брали участь у педагогічній пропаганді серед батьків і населення, читали лекції для вчителів, брали активну участь у підготовці і проведенні педагогічних читань на обласних науково-методичних конференціях, організовували батьківські конференції з обміну досвідом, залучали до участі в педагогічній пропаганді аспірантів і студентів старших курсів під час проведення педпрактики [29, арк. 23].

У III певну вагу приділяли моральному стимулюванню працівників, ряд яких нагородили державними і відомчими відзнаками [367; 427; 659, с. 70; 680, с. 56], їх портрети розміщували на «Дошці пошани інституту» [140, арк. 75]. Відзначали і колективи вишів. Так, 6 січня 1964 р. Миколаївський III нагородили грамотою Верховної Ради УРСР [681, с. 29].

Морально і матеріально стимулювали працю студентів. Зокрема, кращим з них виплачували іменні сталінські, а згодом ленінські стипендії [12, арк. 36; 72, арк. 251]. Поряд з цим, з боку студентів мало місце порушення трудової дисципліни і етичних норм: не тактовно поводити себе із викладачами, використовували шпаргалки тощо [124, арк. 18; 35, арк. 45-46; 43, арк. 16; 244, с. 48, 60, 90-91; 401]. Для покращення дисципліни застосовували моральний колективний вплив і погрози, наприклад, відправити на роботу на завод чи фабрику [124, арк. 9].

Порушували трудову дисципліну й науково-педагогічні працівники, методисти й лаборанти [200, арк. 36; 209, арк. 66-67].

Для урізноманітнення освітнього процесу, ознайомлення студентів із найновішими проблемами науки і техніки, для вироблення в них практичних навичок, потрібних їм як майбутнім учителям, кафедри впроваджували спеціальні факультативні курси: методики виховної роботи в школі-інтернаті, співи, домоводство, авто-, кіно- і фотосправа, спортивне удосконалення, підготовка медсестер, «Основи марксистсько-ленінської етики і естетики тощо. Крім того, на кожному факультеті введено факультативи з окремих спеціальностей [66, арк. 336; 91, арк. 16; 158, арк. 10; 165, арк. 71; 244, с. 108; 863, с. 460]. Крім того, запроваджувалися також факультативні практикуми, семінари, лабораторні заняття тощо [73, арк. 18; 203, арк. 17; 205, арк. 23; 189, арк. 60]. Більшість студентів-фізиків оволодівали токарною і слюсарною справами, складали екзамени на права водіїв автомашин [54, арк. 23; 193, арк. 176; 564, с. 14; 713, с. 53], кінодемонстратора [188, арк. 47; 615, с. 182; 693, с. 17]. У 60-ті рр. при III організували курси медсестер [169, арк. 76].

У педагогічних ЗВО окремі викладачі у ході підготовки до семінарських занять організовували екскурсії, що сприяло більш глибокому засвоєнню тем, які виносилося на обговорення [101, арк. 84; 158, арк. 10; 310]. Побували студенти і на екскурсіях і за межами республіки, зокрема, у Москві і Ленінграді [32, арк. 36; 243; 309; 402; 411; 526], а також у Польщі, Чехословаччині, Болгарії, НДР, Франції [487].

У навчальній роботі кафедр стали ширше використовувати технічні засоби, кіно, різноманітне унаочнення освітнього процесу [73, арк. 21; 91, арк. 18; 344; 651, с. 238]. В окремих ІІІ організовано студентські кіностудії, які власними силами створили кінофільми (Київський, Донецький, Станіславський, Одеський, Ніжинський, Кримський) [73, арк. 21; 94, арк. 79; 107, арк. 13; 593].

В інститутах неабияку увагу приділяли вдосконаленню форм і методів самостійної роботи студентів, зокрема у плані вироблення раціональних прийомів опрацювання літератури, уміння постійно поповнювати свої знання для майбутньої практичної учительської діяльності. Організація самостійної роботи студентів здійснювалося різними засобами, зокрема, шляхом чіткого планування всієї роботи інституту в цілому, у тому числі бібліотек, читального залу, занять наукових гуртків, лекторіїв, індивідуальних консультацій. Приділялася також увага створенню відповідних умов для самостійної роботи: забезпечення робочим місцем, підбір необхідної літератури. Важливими складовими в організації цієї роботи були: 1) чітке фіксування в робочих планах науково-педагогічних працівників матеріалу, який студенти повинні були самостійно опрацювати, і поступове формулювання завдань для опрацювання цього матеріалу; 2) визначення основної та додаткової літератури до відповідних тем навчальних курсів і попереднє ознайомлення з нею в кабінетах; 3) проведення колоквиумів із основних наукових проблем курсів, контрольних підсумкових занять, перевірки конспектів; 4) організація групових та індивідуальних консультацій; 5) обговорення питань організації самостійної роботи студентів на засіданнях кафедр [13, арк. 106; 40, арк. 47; 73, арк. 25; 101, арк. 84; 145, арк. 44; 149, арк. 41; 201, арк. 31-32].

Особлива увага приділялася випускникам середніх шкіл, які приходили в інститути, як правило, не вміли працювати самостійно [13, арк. 103; 14, арк. 21; 123, арк. 24; 43, арк. 36; 84, арк. 29; 88, арк. 61; 91, арк. 121; 108, арк. 90; 134, арк. 174; 143, арк. 63; 177, арк. 24; 223, арк. 21; 383]. Для студентів-виробничників та демобілізованих з армії і флоту кафедрами інститутів були організовані додаткові заняття, консультації, методичні поради [67, арк. 24; 73, арк. 23; 80, арк. 20; 91, арк. 12; 189, арк. 61; 229, арк. 24].

Велику допомогу у самостійній роботі надавали студентам кабінети, лабораторії, бібліотеки й читальні зали. У перші дні навчання студенти перших курсів були ознайомлені з порядком та планом роботи кабінетів, їх обладнанням, графіком консультацій, правилами користування алфавітними і систематичними каталогами, тематичними довідниками, статистичними збірниками, іншою довідковою літературою [59, арк. 193; 66, арк. 317; 82, арк. 23; 88, арк. 98; 91, арк. 121; 101, арк. 83; 106, арк. 58; 145, арк. 45; 175, арк. 23; 233, арк. 58].

Форми самостійної роботи студентів були різноманітними, однак вони зводилися переважно до виконання певних управ, завдань і т.д., передбачених робочими планами, вивчення і конспектування рекомендованої літератури, виконання експериментальних робіт, підготовки до семінарських занять [73, арк. 24; 101, арк. 82]. Однак бували випадки, коли окремі викладачі перевантажували студентів обов'язковою літературою [13, арк. 104; 134, арк. 174], що вело не до підвищення, а до зниження якості семінарських і практичних занять, до поверхневого засвоєння матеріалу [13, арк. 108].

Студентів широко залучали до самостійного виготовлення наочних посібників. Окремі наочні посібники створювалися колективом студентів, іноді навіть різних факультетів [158, арк. 11-13]. Цілий ряд оригінальних наочних посібників використовувалися у процесі викладання в інституті [158, арк. 28].

Важливу роль у виробленні навичок самостійної роботи й професійної підготовки студентів відігравали курсові роботи. У ряді випадків вони виконувалися з наукових проблем, які розроблялися кафедрами. На третій курс тематика курсових робіт сприяла поглибленню знань студентів і набуттю навичок

самостійної роботи з різними джерелами. Студенти IV-V курсів виконували курсові роботи, що вимагали творчого підходу до розв'язання завдань, самостійних спостережень, узагальнення досвіду роботи тощо [43, арк. 38; 88, арк. 63; 108, арк. 75; 145, арк. 48; 158, арк. 12; 201, арк. 34-35]. Кращі з них були представлені на міжвузівських оглядах студентських робіт. Окремі роботи мали чимале практичне і теоретичне значення [80, арк. 20].

В інститутах проводилися передбачені навчальними планами семестрові заліки і екзамени. Створювалися необхідні умови для підготовки студентів до екзаменів: продовжувалася тривалість роботи кабінетів, лабораторій і читалень, виділялися додаткові приміщення, які закріплювалися за окремими групами, впорядковувалася справа з використанням дефіцитної літератури, проводилися консультації до семестрових і державних екзаменів [73, арк. 17]. 26 березня 1958 р. вийшов наказ міністра вищої освіти СРСР про затвердження положення «Про курсові екзамени і заліки у вищих навчальних закладах». Кількість екзаменів, що виносилося на кожну екзаменаційну сесію не мала перевищувати 4-5, а кількість заліків за семестр не більше 6. Перерва між екзаменами по кожній дисципліні повинна бути не менше 3-4 дні [45, арк. 57-58].

Наскільки результативними були потуги адміністрацій інститутів, деканатів, кафедр стосовно поліпшення навчальної роботи демонстрували показники успішності студентів. У 1954-1955 н.р. абсолютна успішність студентів ПІ становила 94,7%, якісна – 69,5% [18, арк. 66]; у 1959-1960 н.р. – 93,3% і 57,1% [71, арк. 29]; у 1960-1961 н.р. – 92,5% і 54,1% [80, арк. 115-116]; у 1961-1962 н.р. – 91,7% і 47,1%; у 1962-1963 н.р. – 91,3% і 47,3% [91, арк. 131]; у 1963-1964 н.р. – 92,5% і 48,2% [101, арк. 108]. Як правило кращою була успішність студентів-компартійців [165, арк. 60; 212, арк. 68; 819, с. 164]. Такі показники мали продемонструвати, що члени партії були активні і успішні не лише у громадській, але й і в навчальній роботі, а, відтак, показати «провідну роль» КППС в державі й суспільстві.

Частина студентів через неуспішність вибули (про що йшлося у попередньому розділі) або їх залишили на повторний курс. Так, у 1953-1954 н.р.

на повторному курсі навчалося 209 студентів [11, арк. 1], у 1954-1955 н.р. – 249 [17, арк. 2], у 1957-1958 н.р. – 219 [44, арк. 1], у 1959-1960 н.р. – 280 [63, арк. 2], у 1960-1961 н.р. – 261 [70, арк. 2], у 1963-1964 н.р. – 361 [98, арк. 1].

Таким чином, у добу хрущовської «відлиги» сталися суттєві зміни у навчальній роботі ІІІ республіки. Складно було забезпечити ритмічну організацію навчальної роботи, зважаючи на те, що студентів мобілізували на сільськогосподарські роботи. На її організацію негативно впливала і недостатня забезпеченість вишів навчальними приміщеннями, що змушувало їх працювати у дві зміни. Вдосконалювалися навчальні плани і програми. Навчальні плани часто були перевантажені дисциплінами компартійного ідеологічного змісту. Натомість на профільні дисципліни виділялося менше годин. Як позитив відзначаємо процеси, пов'язані із українізацією навчальної роботи, однак ці плани не завжди були ефективними і залишилися бути лише на папері. Велику увагу було приділено в інститутах методичним питанням, зв'язкам зі школою, самостійній роботі молоді.

3.2. Організація та проведення практичної підготовки, випуски студентів

Чільне місце у формуванні майбутніх вчителів займала педагогічна практика, яку студенти проходили в загальноосвітніх школах та інших навчально-виховних закладах. У середині 50-х рр. на І-ІІІ курсах вони практикувалися без відриву від навчання упродовж 7 тижнів, а на ІV-V курсах – працювали безпосередньо на виробництві (тривалість практики – 31-33 тижні). П'ятикурсники переважно трудилися у сільських школах. Після закінчення ІІІ курсу студенти 4-6 тижнів працювали на посадах піонервожатих, фізруків або вихователів в літніх таборах, учнівських бригадах [13, арк. 109-111; 14, арк. 25; 22, арк. 43; 64, арк. 50; 223, арк. 25; 635, с. 8; 849, с. 100].

З кінця 1950-х рр. у навчальних планах ІІІ для педагогічної і виробничої практик почали відводити більше часу (від 34 тижнів на факультетах з чотирирічним терміном навчання до 37,5-44 тижнів з п'ятирічним). На V курсі

практику проводили на робочому місці вчителя і класного керівника сільської школи упродовж першого семестру, починаючи з участі у серпневих нарадах [739, с. 119]. На відміну від попередніх років, педпрактика проводилася не лише в загальноосвітніх школах, але й в школах-інтернатах, школах робітничої і сільської молоді, в школах і групах продовженого дня, учнівських виробничих бригадах та позашкільних установах.

Щодо педпрактики без відриву від навчальних занять, то студенти перших курсів проходили практику у другому півріччі (по 6 год. на тиждень), других-третьох курсів – протягом усього навчального року (по 4 год. на тиждень) [73, арк. 49]. Студенти перших курсів практикувалися в 1-4 класах, других – переважно у 5-8 класах і третьох – у 5-11 класах. До класу, як правило прикріплювали двох студентів, з яких один працював вожатим піонерського загону чи групи жовтенят, або ж відповідав за роботу комсомольської групи, інший виконував функції помічника класного керівника [80, арк. 47].

На кожному курсі практика мала свою специфіку. Так, першокурсники під керівництвом викладача психології поглиблено засвоювали курс психології, складали психолого-педагогічні характеристики на кожного учня, відвідували уроки у різних класах з метою аналізу процесів сприймання, уваги, пам'яті, мови, умінь і навичок на уроках, вчилися давати психологічний аналіз уроку. Студенти спостерігали і вивчали особливості всебічного розвитку учнів усіх вікових періодів, починаючи з молодшого шкільного віку і закінчуючи учнями старших класів [91, арк. 45]. Вони проводили виховну роботу із жовтенятськими «зірочками» і загонами, організовували екскурсії, культпоходи, читали з учнями цікаві статті і книжки, проводили тематичні збори груп жовтенят та піонерських загонів. Студенти-практиканти поступово засвоювали роботу вихователя, привчалися до спілкування з учнями, набували педагогічних умінь, необхідних для роботи з учнями. Зокрема, вони вчилися аналізувати різноманітні педагогічні явища, пояснювати їх причини, педагогічно передбачати результати навчально-виховної роботи [80, арк. 47; 96, арк. 44].

Практика студентів-другокурсників тісно пов'язана з вивченням курсу педагогіки. Студенти, як правило, працювали або вожатими піонерських загонів, або помічниками класних керівників. Вони відвідували уроки вчителів, проводили піонерські збори, політінформації, читали газети, книги і організовували їх обговорення, допомагали випускати класні і загальношкільні стінгазети, проводили екскурсії та походи, виготовляли з учнями альбоми і вели календарі природи, організовували самопідготовку учнів до занять в школах-інтернатах, проводили додаткові заняття з учнями груп продовженого дня, допомагали в обладнанні класних учнівських куточків та піонерських дошок [67, арк. 29; 73, арк. 51; 157, арк. 13; 158, арк. 14; 229, арк. 29], керували гуртками [80, арк. 47].

Студентів третіх курсів залучали до керівництва комсомольськими групами, організації клубів вихідного дня, цікавих тематичних вечорів, диспутів на молодіжні теми, учнівських гуртків художньої самодіяльності, проведення туристичних походів тощо [73, арк. 51].

Після практики кожний студент подавав на кафедру докладний звіт про свою роботу, щоденник спостережень за учнями [73, арк. 50].

Щодо педпрактики студентів з відривом від навчання в інституті, то третьокурсники уперше її проходили у 1961-1962 н.р. упродовж 3-4 тижнів у 5-8 класах міських загальноосвітніх шкіл, шкіл-інтернатів, де студенти давали уроки за основною та додатковою спеціальностями, навчалися складати робочі плани за фахом, виготовляти наочні прилади, складати конспекти і плани уроків, підбирати літературу, використовувати різноманітні методи і прийоми роботи, активізувати клас, правильно оцінювати знання учнів, працювати з відстаючими, складати звіт про роботу, оформляти шкільну документацію. У ході практики кожний практикант давав не менше 8-10 уроків. Крім того, студенти виконували обов'язки класних керівників, проводили виховну роботу з учнями, значну позакласну і позашкільну роботу (організовували піонерські збори, вечори у школах, на фабриках і заводах) [80, арк. 48; 85, арк. 48; 88, арк.75; 91, арк. 47; 232, арк. 34].

Студенти четвертих курсів проходили річну педагогічну практику на робочому місці вчителя, як правило, у 5-8 класах шкіл сільської місцевості і тривала півроку [91, арк. 47-48]. Частина студентів проходила практику у школах-інтернатах та вечірніх школах працюючої молоді [73, арк. 53].

Практика розпочиналися з їх участі у серпневих учительських нарадах. Це дало можливість п'ятикурсникам ще до початку навчальних занять у школі ознайомитися з класами, до яких вони були прикріплені, і одразу ж приступити до роботи. У перші дні студенти відвідували уроки вчителів за своїм фахом, складали індивідуальні плани роботи, планували та погоджували роботу з класними керівниками, ознайомлювалися з роботою гуртків, предметних комісій. Упродовж наступних двох тижнів студенти давали пробні уроки: з основної спеціальності – по три пробних уроки, із другої – по 2-3. Після цього вони, працюючи на місці вчителів-предметників і помічників класного керівника, давали самостійні уроки з обох спеціальностей та проводили виховні заходи в своєму класі і школі. У середньому четвертокурсники давали по 15-20 уроків з першої спеціальності, по 8-10 – з другої, а окремі з них проводили уроків значно більше. Практикували проведення екскурсій на промислові підприємства, колгоспи і радгоспи [67, арк. 39-40; 73, арк. 53; 124, арк. 2; 151, арк. 26; 158, арк. 10]. Як помічники класних керівників, вихователів усі студенти проводили піонерські збори та бесіди на різні теми [80, арк. 49; 83, арк. 31]. У своїй роботі практиканти використовували методичну та допоміжну літературу, кінодемонстраційну апаратуру, залучали учнів до виготовлення наочних посібників, приладів, діючих моделей тощо [91, арк. 48].

У 1962-1963 н.р., зважаючи на те що нестача вчительських кадрів у республіці становила понад 10 тис. осіб, на робочі місця було направлено 4208 студентів четвертих курсів [9, арк. 95]. Подібне мало місце і в попередні роки [73, арк. 53]. За відсутністю вчителів на місцях директори шкіл перевантажували окремих студентів навчальними годинами та іноді доручали викладати непрофільні дисципліни [94, арк. 40; 254; 305; 327; 478; 515].

Уроки більшості студентів характеризувалися різноманітністю форм і методів їх проведення. Більшість з них виявляли глибокі знання фактичного матеріалу, уміння поєднувати викладання спеціальних дисциплін з виробничого навчання із досягненнями сучасної науки і техніки [73, арк. 54]. Практиканти організовували учнів і самі виготовляли наочні посібники, ефективно використовували на уроках демонстрацію кінофільмів, діафільмів тощо [80, арк. 50; 231, арк. 33].

У позаурочний час практиканти проводили заняття предметних гуртків, брали участь у роботі методоб'єднань, проводили відкриті уроки, виступали перед педагогічними колективами з доповідями на методичні теми. Як класні керівники, щотижня проводили політінформації, години класного керівника, збори піонерських загонів, екскурсії на підприємства, батьківські збори, редагували шкільні і колгоспні стінгазети, разом з учнями брали участь у збиранні врожаю, металолому тощо [80, арк. 50].

У звітах інститутів про навчально-виховну роботу зазначалося, що студенти випускних курсів мали високий рівень теоретичної та методичної підготовки, вміли проводити різноманітні уроки, використовували активні методи, активізовували увагу учнів і зацікавлювали матеріалом. Враження методистів, відгуки шкіл, громадськості й характеристики на студентів з місця роботи свідчили, що до самостійної роботи в школі студенти в переважній більшості були готовими, належно володіли фактичним матеріалом і фаховими методиками, вдало проводили найрізноманітнішу позакласну та позашкільну роботу, брали активну участь у громадському житті. Багато характеристик студентів закінчувалися проханням після закінчення інституту направити цих практикантів на роботу в школи, де вони проходили педпрактику [201, арк. 52].

Для підведення підсумків на факультетах організовували підсумкові науково-методичні конференції, на яких студенти виступали з доповідями з тем, які вони отримали перед початком практики [66, арк. 234].

У звітах МНО зазначалися низка недоліків, які були властиві для всіх видів практик. Зокрема, мав місце розрив у викладанні курсу методики з проходженням

педпрактики. Не достатнім був склад методистів, більшість з яких не мали спеціальної підготовки. Висококваліфіковані викладачі, як правило, ухилялися від участі в практиці і дирекції інститутів примирялася з цим [13, арк. 112]. Суттєвою проблемою було і те, що практиканти були розкидані по різних областях у віддалені райони, а тому безпосередньо дуже складно ними було керувати [254; 478; 511]. Низьким був рівень методики проведення аналізу уроків і виховних заходів [13, арк. 113]. Слабко організовано керівництво виховною практикою, оскільки методисти перекладали виховну роботу на прикріплених до груп викладачів кафедр педагогіки, які бували у школах періодично, оскільки були прикріплені до декількох груп студентів і тому фізично не встигали вести системної роботи зі студентами [13, арк. 114; 54, арк. 95]. Суттєва проблема в організації практики – у багатьох школах навчання проводилося російською мовою, а вчителів готували для українських шкіл [153, арк. 4].

Згідно з навчальним планом студенти проходили літню чотиритижневу піонерську практику. Більшість студентів-практикантів обіймали посади штатних піонервожатих і вихователів у піонерських таборах [88, арк. 82; 165, арк. 35]. Ця практика була корисна тим, що вона давала змогу студентам глибоко вивчити індивідуальні особливості дітей у процесі постійного спілкування з ними, правильно вирішувати заходи педагогічного впливу на дітей. Вони проводили збори загонів і дружин, вогнищ, організовували походи, екскурсії, у ході яких ознайомлювали дітей з краєзнавчим матеріалом, з місцевим виробництвом, систематично залучали їх до праці у колгоспах, у садках і квітниках [150, арк. 53-56].

Складовою практичної підготовки була виробнича практика, якій передувала політехнічна підготовка студентів. До початку практики студенти проходили практичну підготовку у навчальних майстернях інститутів, а також одержували необхідні технічні знання під час вивчення курсу технології матеріалів та інших матеріалів, технічної механіки, автотракторної справи, креслення і деяких інших дисциплін [73, арк. 89; 149, арк. 38]. Для них організовували і проводили екскурсії на місцеві заводи, де вони знайомилися з виробництвом, глибоко вивчали

виробничі процеси [14, арк. 17; 32, арк. 14; 13, арк. 113; 48, арк. 16; 106, арк. 50; 149, арк. 37-38, 41; 227, арк. 17; 244, с. 20].

Виробничу практику студенти III-V курсів фізико-математичних факультетів проходили на закріплених за ними передових промислових підприємствах республіки. Її метою було не лише закріпити теоретичні знання, набуті в інституті, але й залучити молодь до праці, у процесі якої вона знайомила з технологічними процесами, устаткуванням підприємств, організацією праці і життям робітничого колективу [73, арк. 89-91].

Перед початком виробничої практики кафедри фізики, основ виробництва і загальнотехнічних дисциплін проводили настановчі конференції, на яких практиканти ознайолювалися із програмою практики. Безпосередньо на підприємствах відбувалися наради керівників практики, де обговорювали відповідні питання. Процес практики було організовано так, що спочатку студенти знайомилися з виробництвом в цілому, а потім працювали на робочих місцях, виконуючи функції робітників. Керівництво кожною групою студентів здійснювали один із майстрів заводу і викладач кафедри. Це забезпечувало належну увагу, теоретичну і методичну підготовку студентів [73, арк. 91].

Під час проходження практики студенти періодично змінювали свої місця, знайомлячись з різними виробничими процесами [43, арк. 54; 201, арк. 67; 203, арк. 73]. Наприклад, у грудні 1959 р. 27 студентів III курсу фізмату Кам'янець-Подільського ПІ перебували на верстатобудівному заводі й працювали під керівництвом майстрів у ливарному, механічному й складальному цехах. Вони ознайомилися з роботою формувальника, ливарника, слюсаря, електрика, токаря, фрезерувальника та робітників інших спеціальностей [318]. Одночасно на підприємствах студентів готували до здачі на кваліфікаційні розряди столяра, слюсаря, токаря [93, арк. 91-93; 94, арк. 14; 101, арк. 23; 564, с. 14]. Так, у 1957-1958 н.р. розряди слюсарів, слюсарів-збиральників, токарів здобули 28 студентів Київського ПІ [48, арк. 16].

Під час виробничої практики студентам доручали виготовлення простих деталей та інструментів, а також складання окремих вузлів машин і приладів.

Окремі студенти не лише оволоділи технікою виготовлення тих чи інших деталей, але й виявляли елементи винахідливості, конструкторської творчості [80, арк. 73].

Як правило, практика проводилася на підприємствах, обладнаних сучасним промисловим устаткуванням з досить високою організацією виробничих процесів, укомплектовані висококваліфікованими інженерно-технічними кадрами [5, арк. 128; 43, арк. 54; 67, арк. 54-55; 74, арк. 73; 83, арк. 34; 96, арк. 55; 101, арк. 23; 161, арк. 34; 229, арк. 54; 232, арк. 44; 266; 351; 379]. У результаті практики на підприємствах з високим рівнем технології студенти набували певних умінь і навичок, що підвищувало їх загальну технічну підготовку та сприяло закріпленню і поглибленню знань з фізики, технології матеріалів, технічної механіки, електротехніки та інших курсів.

Практиканти брали активну участь у громадській роботі: проводили роботу з підготовки молодих робітників підприємств до вступу у виші, читали лекції в колгоспних бригадах, клубах і на підприємствах, працювали агітаторами у цехах і бригадах, випускали стінгазети, брали участь у художній самодіяльності [73, арк. 92; 101, арк. 24; 106, арк. 51; 158, арк. 26; 203, арк. 73; 233, арк. 51].

Студенти вели щоденники, у яких записували виконану роботу, послідовність технологічних процесів, оформляли технологічні картки, використовували ескізи та креслення деталей, інструментів, кінематичні схеми верстатів. Після практики за матеріалами щоденників вони склали звіт [157, арк. 23].

Провідне місце у підготовці вчителів широкого профілю, керівників виробничого навчання, займала польова практика, під час якої особлива увага скеровувалася на вивчення закономірностей розвитку природи, пізнання єдності організму і середовища, на прищеплення вмій і навичок у вирощуванні різних сільськогосподарських культур [73, арк. 98].

Охарактеризуємо деякі види польової практики.

Навчально-польова практика із зоології безхребетних і хребетних проводилася у виробничих умовах. У ході практики студенти навчалися збирати, визначати і препарувати необхідний для занять матеріал, виготовляти

демонстраційні препарати, систематичні і біологічні колекції, проводити спостереження за способом життя, поведінкою, розмноженням, розвитком тварин у природному оточенні і в лабораторії. Особлива увага приділялася тваринам, які мали народногосподарське значення. Студенти навчалися організовувати куточок живої природи та проводити спостереження на шкільних навчально-дослідних ділянках, ознайомилися з основними методами науково-дослідної роботи, набували досвіду в організації екскурсій в поле, ліс, на водойми тощо. У період практики студенти навчилися самостійно визначати види тварин, виготовляти колекції, чучела і скелети тварин [13, арк. 119; 66, арк. 291; 73, арк. 99].

Молодь проходила також практику з хімії. Так, у 1960-1961 н.р. вона була проведена на заводах – вітамінному (Уманський ПП), «Хімреактив» (Черкаський інститут), хімфармзаводі (Кременецький інститут), бромзаводах (Кримський ПП) тощо. Під час практики студентство працювало на робочих місцях на хімічних заводах [73, арк. 100]. У звіті МНО за 1963-1964 н.р. зверталася увага на недоліки в організації практики: оскільки керівництво практикою здійснювали працівники хімічних підприємств студентам важко було пов'язати матеріал практики зі своєї майбутньою вчительською роботою [101, арк. 38].

Практика з геології проводилися у районах розміщення інститутів. Студенти збирали колекції мінералів і гірських порід, вивчали корисні копалини, проводили фізико-географічні та геологічні дослідження будови місцевості, проводили розкопки, ґрунтові дослідження, виконували та виготовляли моноліт, описували ґрунтові розрізи, складали карти, схеми, звіти [91, арк. 86]. Практику проходили і за межами республіки. Так, студенти-географи Київського ПП практикувалися на Закавказзі [14, арк. 40; 225, арк. 20].

При проведенні практики з ботаніки студенти навчалися робити правильні визначення рослин, визначали вплив умов існування на їх зміни і пристосування до умов навколишнього середовища. При вивченні рослин зверталася особлива увага на культурні рослини, їх зміни відповідно до застосування агротехнічних заходів [13, арк. 119; 66, арк. 294]. За період практики студенти збирали і оформляли гербарій обсягом 150-200 видів [13, арк. 119; 91, арк. 86].

У період проходження польової практики з фізіології рослин з основами мікробіології, основ сільського господарства і методики природознавства третьокурсники знайомилися з постановкою польових дослідів, прийомами підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, оволодівали технікою щеплень, знайомилися з організацією роботи на парниковому господарстві і з постановкою науково-дослідної роботи на дослідних станціях [13, арк. 121]. Під час практики студенти проводили боротьбу зі шкідниками плодоовочевих, декоративних і польових культур [73, арк. 99], допомагали колгоспникам у прополці, пасинкуванні та знищенні бур'янів, шкідників саду, городу і поля тощо [101, арк. 34].

Під час польової практики студенти оволодівали методикою проведення екскурсій у природу, самі організовували і проводили такі екскурсії з учнями середніх шкіл [73, арк. 99], виготовляли саморобні посібники (графічні і об'ємні), моделі, сухі і мокрі препарати, гербарії, муляжі, моноліти ґрунту тощо, частину з яких передали школам [101, арк. 35].

Із сільськогосподарським виробництвом тісно пов'язувалася польова практика з основ сільського господарства. Перед проходженням практики студентів випускних курсів ознайомлювали зі спецкурсом «Основи сільського господарства» [100, арк. 68; 149, арк. 39]. Вона планувалася інститутами у такий спосіб, щоб студенти мали самостійно виконувати всі роботи, передбачені програмою з курсів ґрунтознавства, загального землеробства з агрохімією, тваринництва, механізації сільського господарства, захисту рослин, організації та економіки сільськогосподарського виробництва. Основною виробничою базою для проведення практики були приінститутські дослідні ділянки і ботанічні сади. При виконанні завдань студенти вели журнал фенологічних спостережень, у яких фіксували біологічну характеристику культури, умови вирощування і район поширення. Упродовж періоду вирощування цих культур вони складали гербарій [13, арк. 120].

Частина студентів проходили практику у колгоспах і радгоспах, науково-дослідних станціях, МТС, на промислових підприємствах з переробки

сільськогосподарської сировини [13, арк. 121; 244, с. 32]. У процесі практики студенти набували умінь та навичок з різних галузей сільськогосподарського виробництва, одержували професії причіплювача, сівальщика, помічника тракториста і комбайнера, ланкових, бригадирів, спеціалістів по догляду за худобою тощо [91, арк. 85; 101, арк. 37; 656, с. 124; 779, с. 131].

Практику організовували також в учнівських виробничих бригадах, де студенти керували роботою учнів і організували учнівські колективи. За період практики вони виконували весь комплекс робіт із вирощування сільськогосподарських культур [73, арк. 100].

З 1963 р. щоліта студенти історичних факультетів відповідно до навчального плану проходили двотижневу виробничу практику з археології [263; 264; 275; 311; 577; 652, с. 43].

Теоретичне і практичне навчання підсумовувало складання випускниками державних екзаменів з історії КПРС, російської мови і літератури, історії СРСР, педагогіки з методикою викладання профільної дисципліни [739, с. 118].

Ректорати, деканати, кафедри інститутів забезпечували добру й своєчасну підготовку студентів до державних екзаменів. Із програмами державних екзаменів студентів ознайомлювали на початку навчального року. Для них читали оглядові лекції, проводили групові та індивідуальні консультації, семінари. Для самостійної роботи студентів кожної спеціальності було виділено окремі приміщення, вони мали доступ до фондів бібліотеки й кабінетів упродовж дня з 9.00 до 23.00 год. У кабінетах розміщували списки літератури, яку студенти мали використовувати під час підготовки до державних екзаменів [201, арк. 96].

Часто ДЕК очолювали представники інших ЗВО [79, арк. 61-66], що забезпечувало об'єктивність оцінювання знань випускників.

Результати державних екзаменів на всіх факультети засвідчили, що випускники достатньо оволоділи програмним матеріалом, здобули необхідні теоретичні знання й практичні вміння для організації освітньо-виховного процесу в школі. Водночас, чимало студентів не могли скласти екзаменів. Члени комісії до своїх обов'язків ставилися професійно і при оцінці відповідей випускників були

принциповими. Так, у 1955 р. із 7658 студентів випускних курсів не склав державні екзамени 141 студент [18, арк. 66], у 1962 р. – відповідно 4467 і 64 [80, арк. 7; 89, арк. 1], у 1963 р. – 4354 і 60 [91, арк. 13], у 1964 р. – 5519 і 84 [101, арк. 15]. Відповідно до зведених звітів у 1953-1964 рр. педагогічні ЗВО за нашими підрахунками випустили 72725 молодих учителів (без 1956 р. – Авт.), що навчалися на денній формі навчання [5, арк. 117; 11, арк. 1; 17, арк. 1; 27, арк. 1; 44, арк. 1; 52, арк. 1; 63, арк. 2; 70, арк. 1; 76, арк. 1; 80, арк. 7; 89, арк. 1; 91, арк. 13; 98, арк. 1; 101, арк. 15 (підр. наші)].

Випуски перетворювалися на загальноінститутське свято, яке, звісно, зважаючи на реалії того часу, мало ідеологічний підтекст [281, с. 14-15; 473]. Традиційно випускники залишали відгуки на сторінках багатотиражок вишів про своє навчання. Вони щиро дякували інституту за знання й уміння, які вони набули [235; 404].

Випускників ПІ розподіляли у школи республіки. Всі випускники повинні були три роки відпрацювати за направленням у сільських школах. Молодих вчителів забезпечували житлом, комунальними послугами, своєчасною зарплатою. У 1953 р. ЦК КПРС і РМ СРСР прийняли постанову, за якою диплом про вищу освіту вручали лише через рік після роботи випускника на місці призначення. До того часу випускник отримував тимчасове посвідчення [656, с. 126]. З метою максимального доїжджання випускників до сільських шкіл, наприклад, ректор Кіровоградського ПІ Ф. Овчаренко ініціював вручення дипломів молодим спеціалістам безпосередньо на місці роботи через рік після випуску [779, с. 132].

Такі заходи не завжди були ефективними. У 1954 р. не прибув на місце призначення 501 випускник (183 – із університетів, 251 – ПІ, 67 – учительських інститутів) із наявних 15746 [1, арк. 219], у 1959 р. – відповідно 538 і 9158 [5, арк. 13]. У 1962 р. не з'явилися на місця призначення 346 випускників інститутів (8,3% від загальної кількості випускників) [80, арк. 110]. Особливо молодь не хотіла їхати за розподілом у села [129, арк. 121].

Частина випускників працювали за межами республіки, насамперед, у школах Казахської, Узбецької [234; 713, с. 53] та Таджикицької РСР [265]. Після 1963 р. їх кількість зросла, коли інститути почали здійснювати цілеспрямовану підготовку вчителів російської мови і літератури для шкіл Узбекистану і Казахстану, а згодом Молдови і Таджикистану [652, с. 46].

Більшість вчителів готували на заочних відділах ПІ, про що ми зазначали у підрозділі 2.2. У липні 1961 р. на всесоюзній нараді працівників вищої школи в Кремлі відзначалося, що найбільш вдало завдання заочної освіти розв'язано в Україні [272, с. 42].

З часом підвищувалася якість освітньо-виховної роботи заочних відділів, поліпшувалося планування і проведення сесій; бібліотеки і кабінети закладів освіти виділяли спеціальні фонди літератури для використання їх заочникам упродовж усього навчання. Особлива увага зверталася на міжсесійну роботу студентів-заочників. Вона покращилася у 1956 р., після того як МВССО СРСР затвердило положення про філії заочних вишів і про навчально-консультаційні пункти заочних відділень, завдяки чому студенти-заочники отримували необхідну їм у навчанні допомогу [767, с. 16]. Кожний заклад освіти створював широку мережу територіально близьких від місця проживання студентів консультпунктів. Тут читали лекції, проводили групові та індивідуальні консультації, приймали екзамени і заліки, захищали курсові роботи, а також планували практичні і лабораторні роботи з фізики, математики, природничих наук тощо [764, с. 279]. Основна робота проводилася на сесіях, коли заочники приїжджали до вишу на 1-1,5 місяці. 12 квітня 1961 р. у газеті «Радянська освіта» заочників змалювали як невтомних трудівників, які по 10-12 год. просиджували у кабінетах, аби здобути необхідні знання. Працювали вони і в гуртожитку, де навіть в години відпочинку продовжували трудитися [420].

Радянська вчена Т. Кобзарєва вважає, що негативно вплинуло на якість освіти, покладене на заочне відділення ПІ завдання з підготовки вчителів з осіб, що не працювали у системі наросвіти. Реалізувати це завдання повинні були загальнонаукові факультети. Ця спроба розширити підготовку вчителів з вищою

освітою себе не виправдала, зокрема, негативно позначилася на рівні підготовки студентів. Якщо у 1961-1962 н.р. абсолютна успішність заочників в III становила 74%, то у 1964-1965 н.р. – 59,6% [843, с. 14].

РМ УРСР у 1955 р. зобов'язала також державні університети, зокрема, їх історичні, філологічні, біологічні, хімічні, фізико-математичні і географічні факультети готувати кваліфікованих учителів для старших класів середньої школи. У 1955-1956 н.р. вони направили у школи понад 1,4 тис. випускників. Все ж їхня психолого-педагогічна підготовка студентів не була адекватною вимогам часу. Багато випускників університетів у школи за призначенням не з'являлися або, попрацювавши там кілька місяців, залишали їх [721, с. 95; 739, с. 116]. Вони заходили до класів, за словами учителів-практиків, часто силуючи себе. Так, у жовтні 1957 р. зі Сталінської області повідомляли, що об'єктно довго «терпіло» у себе «учителів проти волі», після чого почали звертатися до МНО з проханням направляти на роботу випускників лише педагогічних ЗВО [683, с. 323; 734, с. 164].

Щоб забезпечити школи й органи народної освіти республіки відповідними кадрами упродовж усього післявоєнного періоду проводилися значна робота: працювали короткотермінові курси підготовки вчителів, на роботу у школі було повернуто частину вчителів, які працювали не за спеціальністю, щороку збільшувалися контингенти прийому і випусків педагогічних закладів освіти, поширювалася мережа відділів заочного навчання при університетах, III, педучилищах, працювали курси перепідготовки і підвищення кваліфікації вчителів. Щорічно кількість учителів зростала. Якщо у 1953-1954 н.р. у школах республіки працювали 317,5 тис. учителів, то у 1962-1963 н.р. їх вже було 441,0 тис. [663, с. 195, 226]. Все ж такої кількості було не достатньо, щоб повністю забезпечити школи. Додаткова потреба у педагогічних кадрах на 1962-1970 рр. по республіці складала 183,6 тис. осіб (не враховано потреби в учителях праці і виробничого навчання), у т.ч. для молодших класів – 57060, для 5-11 класів – 126570 учителів [79, арк. 29].

Такий дефіцит кадрів складно було ліквідувати, зважаючи на те, що з розвитком мережі восьмирічних і середніх шкіл темпи зростання потреб вчителів були нижчими за темпи їх випуску. До того ж, починаючи з 1963 року, у республіці відмовилися готувати вчителів широкого профілю, «бо незначна частина випускників (3-5%) працювали в школі за фахом» [739, с. 129].

Багато інститутів проявляли інтерес до подальшої долі своїх вихованців і організовували переписку з районними і обласними відділами народної освіти, з інститутами удосконалення вчителів, з директорами шкіл, де працювали випускники, а також із самими випускниками [32, арк. 22-23]. З метою налагодження систематичного планомірного зв'язку із ними інститути практикувати різноманітні форми роботи: методичні наради і зустрічі з випускниками, знайомство викладачів з роботою випускників на місцях і надання їм при цьому практичної допомоги, збирання відгуків про їх роботу, пропозицій і побажань, залучення окремими кафедрами випускників до проведення різних заходів тощо [13, арк. 124; 152, арк. 26; 203, арк. 100; 302]. Було налагоджено листування з випускниками. У своїх листах вони пропонували ширше висвітлювати специфіку роботи сільської школи, більше уваги приділяти прищепленню організаторських навичок майбутнім вчителям, ознайомлювати їх із гуртковою роботою у школі, прищеплювати навички і вміння виготовляти наочні посібники [13, арк. 125; 23, арк. 26; 107, арк. 120; 13, арк. 125; 23, арк. 26; 107, арк. 120; 177, арк. 26; 223, арк. 43].

У III практикували зустрічі із випускниками, під час яких вони ділилися досвідом своєї роботи, розповідали про труднощі, з якими вони зустрічалися, висловлювали свої побажання щодо покращення підготовки майбутніх вчителів [32, арк. 23; 49, арк. 31; 83, арк. 51; 91, арк. 18; 94, арк. 72; 107, арк. 119; 108, арк. 83; 165, арк. 54; 179, арк. 31; 348; 680, с. 56; 805, с. 27-28].

Водночас, у міністерських звітах йшлося і про те, що більшість III недооцінювали цю важливу ділянку роботи, не приділяли їй достатньої уваги і зв'язок із випускниками не носив планомірного і систематичного характеру, у результаті чого ці інститути не мали дуже важливого джерела перевірки якості

своєї роботи і виявлення суттєвих недоліків у справі підготовки педкадрів. Лише окремі викладачі цих інститутів підтримували письмовий зв'язок із випускниками. Останні епізодично зверталися до них за консультаціями, інколи ділилися враженнями про свої успіхи і труднощі у роботі [13, арк. 128].

Таким чином, у педагогічних ЗВО певну увагу приділяли проходженню студентами педагогічної і виробничої практик, якісній підготовці студентів-випускників. Щодо педпрактики (однією із форм була робота у піонерських таборах), то переважно молодь успішно виконувала покладені на неї завдання, добросовісно ставилася до своїх обов'язків, мала високий рівень теоретичної та методичної підготовки. Складовою практичної підготовки була виробнича практика, якій передувала політехнічна підготовка студентів (молодь набувала виробничого досвіду у майстернях, лабораторіях, кабінетах своїх вишів чи використовувала матеріальну базу місцевих навчальних закладів). На другому етапі студенти практикували безпосередньо на промислових підприємствах, демонструючи вміння застосувати здобуті знання на практиці. Студентство проходило також і польову практику, пов'язану із вирощуванням різних сільськогосподарських культур. Здобуті теоретичні і практичні знання молодь демонструвала на державних екзаменах, показуючи переважно високий рівень знань. Щорічно кількість підготовлених молодих фахівців зростала, однак повністю забезпечити школи кадрами вчителів наявні педвищі не змогли.

3.3. Участь науково-педагогічних працівників та студентів у науково-дослідній роботі

Важливою складовою діяльності педагогічних ЗВО була науково-дослідна робота, яка велася за такими напрямками: розробка теоретичних проблем, вирішення найбільш актуальних завдань у галузях народного господарства, вивчення і узагальнення досвіду «комуністичного будівництва», створення підручників і навчальних посібників, виконання дослідницьких робіт науково-методичного характеру [78, арк. 27зв.].

Щорічно обсяги держбюджетних асигнувань на наукову роботу у ПІ зростав: у 1959 р. він становив 45,4 тис. крб, у 1960 р. – 55,3 тис., у 1961 р. – 44 тис., у 1962 р. – 58,5 тис., у 1963 р. – 78,5 тис. [100, арк. 47].

Збільшувалася кількість тем, які розроблялися у ПІ. Так, у 1954 р. у ПІ республіки розроблялися 1784 теми (для порівняння: у 1953 р. – 1403), у т.ч. 139 докторських дисертацій, 812 кандидатських, 54 монографії, 210 підручників, посібників для шкіл і вишів тощо [13, арк. 160; 18, арк. 68]. У 1955 р. вивчали 1985 тем [18, арк. 19], у 1964 р. – 2151 [109, арк. 4]. Водночас, виконання цих тем бажало бути кращим. У 1955 р. з 988 тем, які підлягали закінченню у тому році, повністю було виконано лише 682. Значна частина запланованих тем не виконана у зв'язку з вибуттям із інститутів виконавців [46, арк. 13], у 1956 р. – відповідно 975 і 687 (у тому році загалом розробляли 1915 наукових тем) [46, арк. 14]. На жаль, нам не вдалося з'ясувати питання щодо кількості НДР у наступні роки, оскільки систематизовані дані відсутні. У ЦДАВО України, обласних архівах містяться розрізнені статистика лише по окремих закладах освіти.

Збільшувалися обсяги дослідницьких договірних робіт: у 1959 р він становив 16,4 тис. крб, у 1960 р. – 25,91 тис., у 1961 р. – 51 тис. (виконувалося 24 теми), у 1962 р. – 55 тис. (28 тем), у 1963 р. – 64 тис. (32 теми) [100, арк. 45]. Серед цих робіт виокремлюються дослідження електричних теплових та теплоелектричних властивостей тугоплавких з'єднань рідких і рідкоземельних металів (Херсонський ПІ), розробки технології металізації поверхні електричних опорів в умовах вакууму (Одеський ПІ). Окремі госпдоговірні роботи виконувалися також на кафедрах Харківського, Кримського, Дрогобицького, Полтавського, Черкаського, Сумського і Криворізького ПІ [74, арк. 79; 100, арк. 46; 109, арк. 11].

Щорічно збільшувалася кількість тем, присвячених педагогічним і методичним проблемам. Якщо у 1952 р. по педагогічних науках розроблялася 291 тема, то у 1953 р. їх кількість зросла до 365, у 1954 р. – до 421 [13, арк. 161], у 1955 р. – до 590 [18, арк. 68]. У липні 1959 р. вийшла постанова ЦК КПУ «Про стан і заходи дальшого розвитку педагогічної науки в Українській РСР», у якій вказувалося на відставання і розробку найважливіших проблем педагогічної

науки в республіці і ставилося завдання перед науково-дослідними інститутами педагогіки і психології, педагогічними закладами освіти та вченими посилити практичну допомогу вчителям у підвищенні якості знань учнів, поліпшити розробку навчальних планів і програм, підручників і посібників для шкіл, училищ і ПІ, вироблення й узагальнення передового педагогічного досвіду тощо. НДІ педагогіки і психології та МНО УРСР у жовтні 1959 р. організували республіканську наукову сесію з питань розвитку педагогічної науки в Україні, де ці питання широко обговорювалися [623, с. 39].

Тематика кафедр, насамперед, педагогіки і психології, охоплювала ряд важливих питань поліпшення навчально-виховної роботи в школі, удосконалення методів навчання, вивчення і узагальнення кращого досвіду навчально-виховної роботи середньої трудової політехнічної школи із виробничим навчанням, у школах-інтернатах, у вечірніх школах працюючої молоді. Науково-педагогічні працівники досліджували питання навчання і виховання учнів початкових класів (Бердичівський, Глухівський, Донецький, Вінницький, Дрогобицький, Запорізький, Ізмаїльський, Кам'янець-Подільський, Київський, Кримський, Луганський, Одеський, Слов'янський, Уманський, Харківський, Черкаський, Чернігівський ПІ) [73, арк. 47-48, 121; 100, арк. 51; 143, арк. 65; 148, арк. 2-3; 164, арк. 10; 192, арк. 128; 198, арк. 2; 199, арк. 2; 529; 651, с. 299, 410; 722, с. 109-110]. У 1959-1964 рр. викладачами ПІ видано ряд підручників і посібників для шкіл, опубліковано монографії, брошури і статті по найважливішим питанням теорії і практики педагогічної науки і школи. Окремими виданнями у 1959 р. було опубліковано 135 праць, у 1960 р. – 111, у 1961 р. – 98, у 1962 р. – 115, у 1963 р. – 125 [100, арк. 52].

Розпочато розробку технічного супроводу програмованого навчання, яке почали впроваджувати в освітній процес: у 1963-1964 н.р. виготовлено експериментальні зразки навчаючих машин (Бердянський, Миколаївський ПІ), розроблялися схеми і проекти обладнання класів (Бердянський, Одеський ПІ), програмовані посібники (Київський, Вінницький, Одеський, Миколаївський ПІ) [100, арк. 79].

Ряд кафедр і лабораторій ІІІ брали участь у комплексних розробках наукових проблем з природничих наук у тісному зв'язку і під керівництвом академічних науково-дослідних інститутів. Так, кафедра фізики Київського ІІІ у співпраці з Ленінградським фізико-технологічним інститутом АН СРСР проводила роботу на тему «Отримання і дослідження нових багатокомплектних напівпровідникових з'єднань твердих розчинів з алмазоподібними структурами». Під керівництвом Інституту ботаніки АН СРСР кафедра ботаніки Херсонського ІІІ проводила дослідження на тему «Фізіолого-морфологічні основи онтогенезу рослин». Галузева гельмінтологічна лабораторія кафедри зоології Кримського ІІІ проводила дослідження морфології, систематики, екології і зоогеографії гельмінтів промислових та інших морських ссавців. Роботи координувалися гельмінтологічною лабораторією АН СРСР і використовувалися Північним НДІ рибного господарства і океанографії [100, арк. 51; 109, арк. 80].

Значні досягнення мали вчені-математики, насамперед Київського (С. Зуховицький, С. Феценко, М. Шкіль, М. Ляшенко) і Одеського ІІІ (С. Бродський) [100, арк. 80; 586].

Ряд тем мали практичне значення для народного господарства. Важливими і актуальними були наукові дослідження викладачів кафедр фізики, загальнотехнічних дисциплін, ботаніки, хімії, основ сільськогосподарського виробництва, направлені на дальший розвиток промисловості і сільського господарства. Так, кафедра фізики Одеського ІІІ спільно із інженерно-технічним персоналом заводу електричних опорів успішно вела наукову роботу з удосконалення технології виготовлення опорів із застосуванням вакууму. Вчені-фізики Криворізького ІІІ працювали над поліпшення умов роботи гірників і підвищення продуктивності праці в шахтах Кривбасу [73, арк. 124]. Важливими були дослідження вчених Вінницького [162, арк. 26], Кримського [71, арк. 21], Черкаського [220, арк. 1; 281, с. 47-49; 529; 819, с. 171]. Актуальні наукові проблеми розробляли кафедри хімії Харківського, Луганського, Кременецького, Вінницького, Полтавського [100, арк. 19] і Сумського ІІІ [71, арк. 21].

Наукові працівники кафедр працювали над підвищенням продуктивності праці в колгоспах і піднесення врожаїв сільськогосподарських культур. Зокрема, доцент Черкаського ІІ М.Петруня, працюючи в галузі селекції високопродуктивних форм кормових буряків, одержала гібридні сорти, які передані для впровадження у використання у колгоспи і радгоспи області. Цей сорт буряків прийнято для державного сортовипробування Київською, Чернігівською, Житомирською та Черкаською дослідними станціями [73, арк. 124]. У Мелітопольському ІІ розробляли методику удобрення черешні на піщаному ґрунті, яка була взята на озброєння на півдні України [595]. У Кримському ІІ проводили дослідження, які сприяли покращенню урожайності винограду [122, арк. 121]. Важливі дослідження проводили також викладачі Вінницького [71, арк. 21; 162, арк. 26], Львівського [253], Полтавського і Сумського ІІ [101, арк. 37-38].

Окремі теми вносилися до республіканського плану розвитку народного господарства. Наприклад, у 1963 р. було подано 15 тем, завершено виконання 5 тем: «Експериментальне дослідження фотоопору для реєстрації рентгенівських випромінювань слабкої інтенсивності» (Одеський ІІ), «Вивчення поширення магнітопружних хвиль» (Донецький ІІ), «Слідові процеси тормозіння у корі великих півкуль» (Черкаський ІІ), «Співставлення реакції кров'яного тиску при подразненні лівої і правої півкуль головного мозку кролів» (Мелітопольський ІІ), «Вивчення формування біоценологічних груп комах-шкідників на Криворіжжі» (Криворізький ІІ) [100, арк. 49]. У загальнодержавний план розвитку народного господарства по МНО УРСР не ввійшло жодної теми [100, арк. 47].

З метою подальшого розвитку науково-дослідної роботи на фізико-математичних і природничих факультетах у 1961 р. створені 4 галузеві лабораторії (див. додаток З). Станом на 1964 р. таких лабораторій налічувалося 11 (див. додаток И). Проблемних лабораторій в інститутах не було.

У деяких ЗВО створювалися бюро з винахідництва і раціоналізації, наприклад, у 1964 р. у Бердянському ІІ [244, арк. 123-124].

Серед відомих науковців виокремимо М. Підтиченко і О. Мазуркевича [651, с. 491], П. Волинського [578; 590], О. Бабенка, А. Медушевського, М. Жовтобрюха, Г. Костюка [765, с. 58; 788, с. 147], П. Чамату (всі – Київський ПІ) [580]; О. Германовича, В. Мігірина [651, с. 138], Я. Козіна [375], С. Делямуре [297] (Кримський ПІ); П. Зінченка [341], М. Кованцова, С. Самійленка (Запорізький ПІ) [680, с. 56]; Є. Василевську, Г. Гасовського, С. Мулярчук, К. Клименка (Ніжинський ПІ) [794, с. 182, 185, 187-188] та ін.

В інститутах проводили роботу щодо підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників. Чи не найбільша увага приділялася підготовці викладачів до складання кандидатського мінімуму (іспити складали з філософії та іноземної мови) і написання текстів дисертаційних робіт [786, с. 258]. У 1953 р. при Київському, Одеському, Харківському ПІ і Харківському ПІ іноземних мов організували консультпункти, до яких прикріпляли викладачів вишів для надання їм допомоги у здачі кандидатського мінімуму і написання дисертацій [13, арк. 11; 26, арк. 18; 43, арк. 11; 108, арк. 18; 805, с. 26]. У 1955 р. допомогу отримували 450 викладачів [18, арк. 20]. У наступні роки такі пункти створювалися в інших ЗВО, наприклад, у 1961-1962 н.р. у Житомирському ПІ [88, арк. 13].

Консультпункти виникали також на виробництві з підготовки інженерних кадрів заводів для складання кандидатських екзаменів і вступу в аспірантуру. Зокрема, у вересні 1963 р. викладачі Бердянського ПІ надавали допомогу інженерам місцевого заводу «Азовкабель». Планувалося відкрити консультпункти ще 6 у педвишах [100, арк. 24-25].

З часом зросла кількість тих, хто працював над дисертаційними дослідженнями. Так, у 1956 р. докторські дисертації готував 21 науково-педагогічний працівник, кандидатські – 106, у 1959 р. – відповідно 110 і 420 [54, арк. 17], у 1960-1961 н.р. – 90 і 340 [73, арк. 12, 125].

Для завершення роботи над дисертаціями викладачам надавались наукові відрядження, творчі відпустки. Відповідно до Постанови ЦК КПРС и РМ СРСР «Про заходи з покращення підготовки наукових и науково-педагогічних кадрів» від 13 червня 1961 р. за №536 педінститутам надали право відряджати науково-

педагогічних працівників в інші виші, науково-дослідні установи та організації для виконання наукових досліджень, узагальнення передового досвіду і впровадження результатів виконаних робіт із збереженням зарплатні, оплатою за проїзд, проживання і добових [786, с. 259]. У 1962-1963 н.р. у наукових відрядженнях побували понад 100 викладачів [91, арк. 9; 206, арк. 42].

Науково-педагогічним працівникам, які успішно працювали над дисертаціями, насамперед докторськими, надавали творчі відпустки. 27 березня 1962 р. наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР було затверджено інструкцію про порядок перевodu кандидатів наук, що працювали у закладах вищої освіти, на посади наукових співробітників для підготовки ними докторських дисертацій [77, арк. 48-48зв.]. У 1961-1962 н.р. переведено на ставки наукових працівників для завершення роботи над докторськими дисертаціями 14 осіб [80, арк. 11; 206, арк. 42]. Творчі відпустки надавалися і раніше (Київський [14, арк. 5], Харківський [26, арк. 12], Кіровоградський [49, арк. 8], Вінницький ПІ [159, арк. 28]). Контроль за виконанням дисертаційних робіт здійснювався шляхом періодичних заслуховувань на раді інститутів звітів про виконання планів дисертацій, заслуховуванням і обговоренням на засіданнях кафедр написаних їх розділів [244, с. 22].

Частину науково-педагогічних працівників відряджали на річні курси підвищення кваліфікації, під час яких вони могли активізувати роботу над дисертаціями [18, арк. 19]. Дирекції ПІ надавали допомогу викладачам, які вели наукову роботу шляхом зменшення академічного навантаження, вивільнення від навчальної роботи 1-2 днів на тиждень для наукової роботи, організації робочих місць у бібліотеках інститутів та кабінетах [46, арк. 9].

Все ж, незважаючи на ці заходи, понад 30% викладачів не закінчували у термін написання дисертацій [13, арк. 12].

Основною формою підготовки науково-педагогічних працівників були докторантура і аспірантура (очну, заочну, цільову, річну) [496]. У 1953-1954 н.р. підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру проводилася у 6 ПІ республіки (Київському, Кримському, Харківському, Одеському ПІ,

Харківському і Одеському ІІ іноземних мов) [13, арк. 170]. З наступного року підготовку кадрів для ІІ проводили також аспірантури науково-дослідних інститутів педагогіки і психології [46, арк. 14]. З 1961-1962 н.р. аспірантура функціонувала у 8 ІІ та НДІ педагогіки і психології УРСР [80, арк. 12].

Чисельний склад аспірантів не був сталим. У 1953 р. в аспірантуру було прийнято 76 осіб, у 1954 р. – 132 [46, арк. 67]. У ті роки набір до неї проводився з врахуванням потреби підготовки педагогічних кадрів: першочергово по таким спеціальностям як суспільні науки, мовознавство, фізика і математика [13, арк. 170].

У наступні роки план набору до аспірантури значно зменшився. У 1955 р. він становив 107, у 1956 р. – 48, у 1957 р. – 24. Це пояснювалося тим, що науково-педагогічні кадри інститутів із суспільних та філологічних наук значно зміцнили, що значною мірою викликало утруднення у розподілі аспірантів-випускників з цих спеціальностей на роботу [46, арк. 14]. Натомість, наявною була потреба у кадрах викладачів фізико-математичного циклу та іноземних мов. Однак збільшити план набору по цих профілях не було можливості у зв'язку із відсутністю достатньої кількості наукових керівників вищої кваліфікації (докторів наук, професорів), яким можна було б доручити підготовку аспірантів, оскільки відповідно до положення про аспірантуру 1957 року залучати до керівництва аспірантами кандидатів наук не дозволялося. Через це доктори наук і професори із фізики та математики, які працювали у ІІ, вимушені керувати роботою 4-5 аспірантів [46, арк. 15].

З часом кадрове питання було вирішене, оскільки кандидатам наук дозволили здійснювати наукове керівництво [123, арк. 26]. У зв'язку з цим почав збільшуватися план набору аспірантів. У 1958 р. він ще складав 18 осіб, у 1959 р. – 26 [54, арк. 91], а в 1962 р. – вже 78 [80, арк. 12], у 1964 р. – 91 [100, арк. 64].

Такий стан речей прямо позначався і на чисельності аспірантів. У 1953-1954 н.р. в аспірантурі навчалися 194 осіб [13, арк. 170]. У 1961-1962 н.р. студіювали 142 аспіранти, у т.ч. 118 з відривом від виробництва [80, арк. 12], на 1 січня 1963 р. – відповідно 141 і 117 [91, арк. 9], на 1 січня 1964 р. – 122 і 109 [100, арк. 75].

Ефективність роботи аспірантури була не високою. У звіті МНО за 1953-1954 н.р. зазначалося, що із 56 аспірантів, які закінчили аспірантський стаж у тому навчальному році, захистили дисертацію лише 4 особи, подали роботи до захисту 16 [13, арк. 173]. У 1955 р. закінчили аспірантуру 78 осіб, у т.ч. захистили дисертації під час перебування в аспірантурі 5, упродовж трьох років після закінчення навчання 17, у 1956 р. – відповідно 80, 1 і 2 [46, арк. 16].

У 1957 р. із 114 аспірантів ніхто не захистив дисертацію вчасно у зв'язку з опублікуванням нового положення, яке передбачало опублікування матеріалів дисертаційної роботи [34, арк. 13-13зв.; 46, арк. 16]. Станом на грудень 1959 р. через цю причину 212 викладачів, які закінчили дисертаційні роботи (у тому числі три докторських), не могли подати їх до захисту [5, арк. 24].

Загалом, у 1955-1958 роках закінчили аспірантуру з відривом від виробництва 362 особи, з них захистили дисертацію на ступінь кандидата наук лише 31 [54, арк. 40]. Подібне мало місце і в наступні роки [73, арк. 126].

Результативнішою була робота річної аспірантури. У 1953-1957 рр. до неї прикомандирували 113 науково-педагогічних працівників: у 1953 р. – 31, з яких захистили дисертації 21, у 1954 р. – відповідно 27 і 12, у 1955 р. – 26 і 12. У 1956 р. в аспірантурі навчалися 16 аспірантів, у 1957 р. – 18. Однак, у зв'язку із затвердження нового положення про аспірантуру зменшилася кількість бажаючих викладачів навчатися в річній аспірантурі [34, арк. 14; 46, арк. 16].

Щодо захистів дисертацій, то серед усіх ПІ республіки лише Київському ПІ надано право розгляду дисертаційних робіт [18, арк. 8; 34, арк. 3-4, 55-56, 73; 78, арк. 77-80; 226, арк. 59-61]. У 1953-1954 н.р. у раді було захищено 13 дисертацій [223, арк. 81], у 1954-1955 н.р. – 17 [24, арк. 99], у 1955-1956 н.р. – 24 [225, арк. 50], у 1957-1958 н.р. – 8 [48, арк. 43], у 1958-1959 н.р. – 16 [57, арк. 45-47]; у 1959-1960 н.р. – 18 [67, арк. 96]. Захисти відбувалися не формально. У 1954-1955 н.р. були відхилені три дисертації [224, арк. 100], у 1955-1956 н.р. – 1 [32, арк. 52].

Наявні джерела дають змогу встановити динаміку захисту дисертацій. У 1954 р. докторські дисертації захистили 4 особи [18, арк. 69], у 1955 р. – 1, у 1956 р. – 1 [24, арк. 8; 38, арк. 6; 46, арк. 14; 224, арк. 8], у 1957-1958 рр. – 5 [54, арк. 17-18;

64, арк. 42; 680, с. 52; 805, с. 28], у 1959 р. – 2, у 1960 р. – 7 [71, арк. 20; 74, арк. 12; 671, с. 35], у 1960-1961 н.р. – 5 [73, арк. 12; 680, с. 52], у 1961-1962 н.р. – 4 [80, арк. 11; 85, арк. 8; 175, арк. 29], у 1962-1963 н.р. – 4 [91, арк. 9; 96, арк. 6; 97, арк. 8; 788, с. 146; 805, с. 29], у 1964 р. – 3 [109, арк. 16]. У 1953 р. кандидатом наук став 91 викладач, у 1954 р. – 136 [14, арк. 5; 18, арк. 69; 22, арк. 11; 23, арк. 10; 26, арк. 12-13; 134, арк. 167; 146, арк. 67; 147, арк. 56; 177, арк. 10; 213, арк. 39; 223, арк. 5; 244, с. 21; 819, с. 168], у 1955 р. – 128, у 1956 р. – 48 [24, арк. 8; 32, арк. 7; 40, арк. 13; 46, арк. 14; 149, арк. 12; 224, арк. 8; 225, арк. 7; 616, с. 162], у 1957-1958 р. – 55 [54, арк. 17-18; 48, арк. 5; 51, арк. 8; 62, арк. 10; 64, арк. 42; 227, арк. 5], у 1959 р. – 43, у 1960 р. – близько 40 [56, арк. 4; 59, арк. 11; 67, арк. 6; 71, арк. 20; 157, арк. 3; 198, арк. 81; 229, арк. 6], у 1960-1961 н.р. – 31 [73, арк. 12, 125; 161, арк. 10], у 1961-1962 н.р. – 47 [80, арк. 11; 85, арк. 8; 88, арк. 12; 165, арк. 8; 189, арк. 44; 201, арк. 79; 202, арк. 9; 204, арк. 62; 250; 370], у 1963 р. – 48 [95, арк. 21; 100, арк. 76; 143, арк. 67; 171, арк. 11, 54; 176, арк. 21; 192, арк. 129; 208, арк. 29; 332; 391; 509], у 1964 р. – 57 [106, арк. 7; 108, арк. 17; 109, арк. 16; 233, арк. 7]. Таким чином, із середини 50-х рр. кількість захистів кандидатських дисертацій різко зменшилася.

Внесок ЗВО у ці показники був не рівномірним. У звіті МНО УРСР за 1953-1954 н.р. акцентувалася увага на тому, що найбільших успіхів у напрямку підготовки кандидатських дисертацій добилися Київський ПІ – 9 осіб захистили дисертації, Харківський і Одеський – по 7 [13, арк. 163]. У наступні роки лідери не змінилися [91, арк. 10]. Тобто, більшість дисертацій виконували науково-педагогічні працівники, які представляли великі міста. 1 грудня 1963 р. на сторінках газети «Радянська освіта» з'явився допис, де представник Глухівського ПІ заявив, що «написати роботу та ще й захистити її можна лише у центрі» [373]. На власній беспорядності на науковій ниві наголошували і викладачі Полтавського ПІ [469].

Науково-педагогічні працівники мали можливість апробувати свої наукові здобутки на наукових конференціях різного рівня. З 1957 р. МНО УРСР почало проводити міжінститутські конференції з окремих наук. У тому році проведено

такі конференції: з історичних наук – у Полтавському ПІ, з філологічних – в Одеському і літературознавчих наук – у Львівському [46, арк. 25], біологічних, хімічних і сільськогосподарських – у Кримському [40, арк. 185], фізико-математичних – у Київському ПІ [226, арк. 7]. Подібні конференції відбувалися і в наступні роки [48, арк. 6; 109, арк. 2-3].

У ПІ організували всесоюзні і республіканські наукові конференції. Наприклад, у 1959 р. у Ніжинському ПІ відбулася всесоюзна наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження М. Гоголя [794, с. 185]. У 1956 р. у Дрогобицькому ПІ було проведено наукову конференцію до 100-річчя від дня народження І. Франка, що започаткувала франкознавчі дослідження [671, с. 23]. У 1964 р. в Чернігівському ПІ організували республіканські наукові конференції, присвячені 150-річчю з дня смерті Т. Шевченка, 100-річчю М. Коцюбинського [109, арк. 3].

Щорічно у ЗВО проводилися звітні наукові сесії (конференції) науково-педагогічних працівників (Вінницький [133, арк. 143; 146, арк. 58-60; 159, арк. 17], Донецький [94, арк. 116-123], Дрогобицький [462], Кам'янець-Подільський [188, арк. 50; 189, арк. 64; 201, арк. 81; 336; 346; 347; 504], Київський [38, арк. 7; 48, арк. 5; 226, арк. 7; 436], Кіровоградський [250; 338], Кримський [40, арк. 187], Черкаський [281, с. 24; 437] та інші ПІ).

Викладачі друкували свої наукові праці. Так, у 1953 р. вони опублікували 565 наукових робіт. З цієї кількості надруковано окремими виданнями 13 робіт, 76 статей вміщено у збірниках «Наукові записки», про які розповімо нижче, всі інші – газетні публікації. Загалом, кількість праць була незначною (0,20 публікації на одного викладача) [13, арк. 163]. У 1954 р. вийшло 695 наукових праць (0,23 публікації на одного викладача) [18, арк. 69]. На жаль, нам не вдалося з'ясувати кількість праць у наступні роки, оскільки систематизовані дані відсутні. Відомо лише, що у 1958 р. було опубліковано 34 монографії [792, с. 70], а у 1963-1964 рр. викладачі ПІ написали 154 підручники і посібники для педвищі, 98 – для шкіл, 106 монографії, 343 науково-методичні праці, 203 теоретичних праці і виконали 135 експериментальних робіт [109, арк. 4; 623, с. 44]. Однак, навіть розрізнені дані

по окремих ЗВО дають зрозуміти, що їх кількість залишалася бути незначною [35, арк. 2; 79, арк. 2; 138, арк. 51; 146, арк. 52-57; 148, арк. 27-30; 154, арк. 16-22; 159, арк. 30-42; 168, арк. 52-53; 171, арк. 55-61; 222, арк. 93; 326, с. 62-63; 529; 614, с. 158, 160; 713, с. 51; 819, с. 170; 823, с. 51]. У процесі оцінювання кількості опублікованих праць, варто враховувати різні чинники: незначний видавничий потенціал республіки, черги на опублікування праць, обмежена кількість періодичних видань.

Слід відзначити монографічні видання П. Волинського, І. Пільгука [109, арк. 7; 651, с. 136-137], П. Бакуменка (Київський ПІ); М. Ющенко (Київський ПІ іноземних мов); Ю. Ступака (Сумський ПІ) [46, арк. 23; 651, с. 136-137, 394, 396, 412, 413]; П. Яременка (Дрогобицький ПІ) [651, с. 413]; М. Гончаренка, І. Білогуба, П. Луцького (Луганський ПІ) [695, с. 38]; І. Чаплі, О. Білана, Г. Аврахова, Д. Наливайка (Ніжинський ПІ) [794, с. 184]; М. Штепи, В. Шморгуна, І. Матюші, О. Мешкової (Чернігівський ПІ) [713, с. 50]; І. Зеленюка, В. Тищенко, П. Свідера [201, арк. 81], Л. Коваленка, І. Винокура, М. Брицина (Кам'янець-Подільський ПІ) [209, арк. 13]; О. Кузнецова (Херсонський ПІ) [651, с. 402]; І. Стебуна (Житомирський ПІ) [651, с. 137, 413], З. Грузмана, А. Коржупової (Вінницький ПІ) [163, арк. 90-100; 171, арк. 55-61] та ін.

Наукова продукція викладачів педвишів республіки друкувалася у «Наукових записках». МНО щорічно планувало видавати 15 збірників ПІ. Однак, у 1953 р. опублікували лише 6 томів. Найбільш якісні роботи надали Полтавський, Луцький, Запорізький, Житомирський ПІ. Одночасно МНО визнало, що ряд інститутів розміщували у «Наукових записках» роботи, написані на низькому науковому рівні, через що видавництво «Радянська школа» повертало збірники на виправлення і дооформлення [13, арк. 166; 184, арк. 70]. У 1954 р. матеріали надали якісніші і було видруковано 15 томів. Харківський, Черкаський, Київський і Ніжинський ПІ спромоглися опублікувати по два томи записок [18, арк. 69].

Зазначені ЗВО продовжували випускати збірки у наступні роки. Так, Київський ІІ до 1958 р. встиг опублікувати 20 томів (розпочали виходити з 1948 р.) [765, с. 58]. Полтавський ІІ станом на 1956-1957 н.р. видав 8 томів, Черкаський – 5, Ніжинський – 4 [35, арк. 3-4; 281, с. 11-12; 438; 659, с. 68]. Виходили збірники і в Харківському ІІ [74, арк. 79]. Станом на лютий 1962 р. вийшов 21 том Вінницького ІІ [134, арк. 258; 136, арк. 92; 138, арк. 54; 148, арк. 5; 150, арк. 15; 151, арк. 10; 156, арк. 6, 68, 75; 161, арк. 4, 61; 164, арк. 13, 15, 5]. У цьому ж виші з 1954 р. публікувався збірник під назвою «Доповіді та повідомлення» (до 1958 р. вийшло 9 випусків) [154, арк. 1].

Видавалися також «Наукові записки» Дрогобицького [671, с. 25], Житомирського [56, арк. 4], Кам'янець-Подільського [188, арк. 50; 189, арк. 44; 199, арк. 3; 202, арк. 9; 204, арк. 62; 691, с. 25; 861], Кіровоградського [179, арк. 7; 296; 519], Кременецького [46, арк. 8], Кримського [35, арк. 2], Луганського [695, с. 40], Львівського [35, арк. 2], Мелітопольського [656, с. 118], Миколаївського [681, с. 29], Сталінського [35, арк. 4], Чернігівського ІІ [713, с. 50]. Кафедри ІІ рецензували наукові праці, збірники свої колег із інших вишів [91, арк. 21; 150, арк. 15].

Частина викладачів не виконували з року в рік заплановану наукову тематику, а частина несерйозно ставилася до питання підвищення наукової кваліфікації і зовсім не планували наукової роботи. Наприклад, у 1960-1961 н.р. зовсім не планували і не вели науково-дослідної роботи понад 700 викладачів ІІ. У Дрогобицькому інституті їх було 46, у Вінницькому – 50, Луганському – 33, Слов'янському – 30 і т.д. [73, арк. 128]. Значна частина викладачів, кандидатів наук, працюючи тривалий час у вишах не надрукували жодної ґрунтової наукової праці, писали переважно газетні чи журнальні статті, що носили компілятивний характер і були сирим матеріалом [13, арк. 165]. Суттєвим недоліком була відсутність координації наукових досліджень із боку центральних органів (МНО УРСР та його науково-дослідних закладів). Це призводило до розпорошення сил науковців, вибору випадкових тем для досліджень, дублювання [199, арк. 25-26].

Недостатньо чітким було планування науковцями досліджень із обраної теми, насамперед через відсутність кваліфікованої допомоги на місцях, а також через неможливість отримати кваліфіковану консультацію й допомогу з боку науково-дослідних закладів та вчених. Недостатнім в інститутах було обладнання лабораторій для проведення експериментальних робіт.

Науковою діяльністю займалася частина студентства педагогічних закладів освіти. У «Положенні про науково-дослідну роботу студентів», затвердженому наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 8 червня 1961 р., зазначалося, що науково-дослідна робота тісно пов'язувалася із навчальною роботою, була її розвитком і поглибленням [72, арк. 145зв.].

НДРС організувалася у різних формах, найважливішим із яких були: робота у студентських наукових гуртках; участь студентів групами і в індивідуальному порядку у виконанні кафедрами, проблемними і галузевими лабораторіями держбюджетних і господооговірних науково-дослідних робіт; робота у студентських конструкторських, проектних і технологічних бюро; виконання лабораторних, курсових і дипломних робіт по науковій і виробничій тематиці, а також навчально-дослідних робіт відповідно до навчального плану; виконання конкретних завдань науково-дослідного характеру у період виробничої практики і виробничої роботи, у наукових експедиціях, участь на виробництві в конструкторській роботі, раціоналізації і винахідництві [72, арк. 145зв.-146].

Гуртки організовувалися при загальнонаукових і спеціальних кафедрах і працювали під керівництвом науково-педагогічних працівників. Для виконання організаційної роботи і обліку діяльності гуртка на допомогу науковому керівнику загальними зборами гуртка обирався староста. У наукових гуртках студенти складали реферати і анотацію до вітчизняної та іноземної спеціальної літератури, проводили дослідницьку роботу з питань, пов'язаних з тематикою наукової роботи кафедр, оволодівали навиками експериментування, виступали з науковим повідомленнями на засіданнях гуртка [13, арк. 167; 26, арк. 114; 38, арк. 40; 91, арк. 123; 97, арк. 93; 108, арк. 94-95; 109, арк. 23; 124, арк. 16; 159, арк. 19; 160, арк. 2-3; 161, арк. 62; 168, арк. 48; 192, арк. 129; 198, арк. 23-25; 204,

арк. 41; 208, арк. 36; 226, арк. 40; 255; 326, с. 32]. У 1957-1958 н.р. працювало 427 гуртків, які охоплювали 6669 студентів [387], у 1962-1963 н.р. – відповідно 492 і 9346 [91, арк. 123; 159, арк. 19], у 1964 р. – 448 і понад 10 тис. [109, арк. 22].

При плануванні роботи гуртків зверталася увага на актуальність тематики, їх наукову цінність, близькість до майбутньої професії. Більшість з них опрацьовувала тематику, пов'язану з науковою роботою кафедр і окремих викладачів. Особливо це стосувалося методичних тем та експериментальних досліджень [38, арк. 41; 39, арк. 46-48; 73, арк. 127; 88, арк. 126-127; 94, арк. 87; 95, арк. 151-152; 107, арк. 123; 143, арк. 35; 176, арк. 151; 206, арк. 44-45; 226, арк. 41; 301; 453].

В інститутах створювалися студентські проектно-конструкторські і технологічні бюро (секції) задля підвищення конструкторської і наукової підготовки студентів, надання допомоги кафедрам і лабораторіям вишу, підприємствам, науково-дослідним і господарськими організаціями у виконанні дослідницьких і проектно-конструкторських робіт [72, арк. 146; 108, арк. 91]. Гуртківці працювали над експериментальними роботами, які пов'язані з народним господарством. Так, наприклад, студенти Мелітопольського ПІ розробляли теми «Проблеми зрошення Півдня України», «Підземні води району Мелітополя» [109, арк. 23]. Молодь Чернігівського ПІ під керівництвом І. Євдокименка розробляли конструкції нових сільськогосподарських машин і механізмів [91, арк. 123-124]. Групою студентів Криворізького ПІ було виконано наукову роботу на тему «Живлення овочів у закритому ґрунті» [64, арк. 51].

Студенти, що вели науково-дослідну роботу об'єднувалися у вишах у студентські наукові товариства. Основними завданнями СНТ були: надання допомоги керівництву вишу, професорам і викладачам щодо ширшого залучення студентів до безпосередньої участі у НДР; сприяння розвитку всіх форм НДРС, поширення позитивного досвіду організації роботи; активна участь у проведенні наукових конференцій, оглядів і конкурсів науково-дослідницьких робіт, пропаганда досягнень науки і техніки, передового виробничого досвіду; сприяння

публікації і впровадженню результатів кращих студентських наукових робіт [72, арк. 147-148].

Члени СНТ налагоджували контакти з колегами з інших вишів не лише УРСР, але й інших республік, країн «народної демократії». Так, СНТ Київського ПІ встановило зв'язки із колегами 25 ПІ [67, арк. 90]. Студенти Харківського ПІ встановили зв'язки із СНТ Лієпальського ПІ (Латвія) [26, арк. 115].

З метою розвитку НДРС, стимулювання студентів-авторів кращих наукових робіт, сприяння впровадженню результатів студентських досліджень і розробок, в інститутах організовували конкурси на кращу наукову роботу молоді, огляди студентських робіт, студентські наукові конференції, участь студентів у наукових конференціях викладачів і наукових працівників, міжвузівських студентських наукових конференціях і семінарах, конкурсах і оглядах кращих наукових робіт студентів, публікацію кращих наукових робіт студентів у наукових виданнях вишу, спеціальних журналах, тематичних збірниках [72, арк. 146зв.].

Кращі роботи направлялися на міжвишівські огляди. Так, у 1953-1954 н.р. розробки 35 студентів Київського, Кам'янець-Подільського, Львівського, Одеського, Миколаївського, Вінницького ПІ, Одеського ПІ іноземних мов брали участь в огляді наукових робіт студентів ЗВО. Їх оцінили грамотами МВССО СРСР [13, арк. 168]. У 1958 р. на республіканському огляді студентських наукових робіт вишів України відзначили грамотами МВССО УРСР і нагороджено грошовими преміями 33 наукові роботи студентів ПІ України [64, арк. 51; 387]. 21 травня 1962 р. міністр вищої і середньої спеціальної освіти СРСР нагородив грамотою студента Кам'янець-Подільського ПІ Кравчука за роботу «Більшовики Поділля у період підготовки і проведення Великої Жовтневої Соціалістичної революції (березень 1917 – лютий 1918 р.)», яка виявилася єдиною відзначеною зі всіх ПІ УРСР [77, арк. 126; 192, арк. 129; 206, арк. 45; 255].

Щороку проводилися підсумкові студентські науково-практичні конференції, що підбивали підсумки роботи гуртків (Вінницький [133, арк. 146; 139, арк. 73; 161, арк. 67], Донецький [94, арк. 92], Дрогобицький [283], Житомирський [95, арк. 156], Кам'янець-Подільський [189, арк. 65; 201, арк. 83; 207, арк. 70; 328; 335;

378; 591], Київський [57, арк. 38; 67, арк. 90; 106, арк. 62-63; 228, арк. 38; 472], Кіровоградський [459], Кримський [40, арк. 187; 107, арк. 128], Харківський [26, арк. 115; 43, арк. 75; 62, арк. 94; 74, арк. 85], Черкаський [281, с. 45, 47; 369; 435], Чернігівський ПІ [713, с. 52], Київський ПІ іноземних мов [39, арк. 46-48]). СНТ проводило низку інших внутрішніх студентських наукових конференцій [82, арк. 130; 96, арк. 66; 97, арк. 71; 150, арк. 4; 160, арк. 8; 162, арк. 30; 175, арк. 130; 199, арк. 24; 204, арк. 42-43; 214, арк. 98; 218, арк. 3; 465; 538; 819, с. 169].

На період хрущовської «відлиги» припадають перші спроби організувати міжінститутські студентські наукові конференції. Так, 15-16 квітня 1959 р. у Київському ПІ відбулася конференція, учасниками якої окрім київських студентів, була молодь Мінського, Ніжинського і Одеського ПІ [57, арк. 38]. У 1961-1962 н.р. у цьому виші відбулася міжінститутська наукова конференція із дефектології [232, арк. 83].

Поодинокі студенти брали участь у всесоюзних і республіканських наукових конференціях [101, арк. 88; 109, арк. 24].

Окремі матеріали студентів публікувалися у фахових журналах. У 1963-1964 н.р. робота студента мовознавчого гуртка Херсонського ПІ В. Іванченка і доцента Я. Нагіна опублікована у журналі АН Білоруської РСР «Весці» [101, арк. 88]. Більшість статей вміщувалися у виданнях наукових гуртків (друковані збірники, бюлетені, рукописні журнали) (Вінницький [138, арк. 51, 57], Донецький [94, арк. 92], Житомирський [56, арк. 14], Кримський [22, арк. 100], Луганський [695, с. 40; 710, с. 150], Луцький [109, арк. 24], Черкаський ПІ [281, с. 55-56; 589], Київський ПІ іноземних мов [39, арк. 46]).

Таким чином, важливим напрямком діяльності ПІ була науково-дослідна робота науково-педагогічних працівників і студентів. У ПІ розробляли індивідуальні та комплексні науково-дослідні теми, більшість з яких були присвячені педагогічним і методичним проблемам. Деякі теми мали практичне значення для народного господарства, частину з яких внесли до республіканського плану розвитку народного господарства. Певна увага у вишах приділялася підготовці докторів і кандидатів наук. Останніх готували в

аспірантурі. Низка науково-педагогічних працівників були учасниками міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференцій. Викладачі видавали монографії, навчально-методичні посібники і методичні поради, статті, частина з яких була опублікована у збірниках ПІ «Наукові записки», а також у престижних наукових збірниках та журналах. Однак, загалом наукової продукції видавалося обмаль. До науково-дослідної роботи залучали і обдаровану студентів, яка працювали у наукових гуртках та студентських проектно-конструкторських і технологічних бюро.

Висновки до розділу III

У роки хрущовської «відлиги» пріоритетним напрямком у житті педагогічних ЗВО були навчальна та науково-дослідна робота. Щодо навчальної роботи, то її зміст визначала державна політика у галузі освіти, яка перебувала під постійним компартійним контролем, що не могло не позначитися на змістовому наповненні навчальних планів і програм. Тогочасні нормативні акти спрямовували ПІ на подолання відриву навчання від життя, від школи, забезпечення належної політехнічної підготовки здобувачів вищої освіти. Власне через це збільшилася кількість годин на педагогічну та виробничу практику, факультативні заняття, вносилися суттєві зміни до системи підготовки вчительських кадрів, коли практично всі факультети переводилися на підготовку вчителів широкого профілю. У контексті цих змін модернізувалася навчально-методична робота, яка спрямовувалася на подальше удосконалення методів навчання і виховання студентів, підвищення науково-методичної кваліфікації викладацького складу, наближення діяльності науково-педагогічних працівників до практики роботи школи. Водночас, знизилася успішність, як абсолютна, так і якісна, що пояснювалося частим залученням молоді до сільськогосподарських робіт, що змушувало виші переробляти графіки освітнього процесу. Катастрофічно не вистачало навчальних площ, що також негативно позначалося на якості навчання.

Щороку збільшувалася кількість викладачів, які займалися НДР, відповідно зростали обсяги держбюджетних асигнувань на наукову роботу. Науково-педагогічні працівники досліджували актуальні наукові проблеми науки і культури, узагальнювали кращий досвід роботи шкіл, писали підручники і посібники. Ряд тем мали практичне значення для народного господарства і були направлені на дальший розвиток промисловості і сільського господарства. Значну увагу приділяли підвищенню кваліфікації науково-педагогічних працівників: складанню кандидатського мінімуму, навчанню в аспірантурі, виконанню дисертаційних робіт, динаміка захисту яких була негативною. Свої здобутки викладачі апробували на наукових конференціях різного рівня, щорічно друкували наукові праці, кількість яких була не значною. До наукової роботи залучали і обдаровану студентську молодь.

РОЗДІЛ IV.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ТА СТУДЕНТІВ

4.1. Ідейно-політичне виховання

Пріоритетним напрямком у діяльності ПІ була організація громадсько-політичної роботи, яку повсякчас контролювали компартійні й радянські органи влади.

Під компартійним впливом була ідеологічна та ідейно-виховна робота, пронизана ідеологемами й риторикою компартійно-радянської влади про будівництво комунізму, виховання молоді в комуністичному дусі. Вона передбачала ідейно-політичне, інтернаціональне, професійно-педагогічне, трудове, етичне, естетичне, військово-патріотичне та фізичне виховання студентів. Про це, зокрема, йшлося у постанові ЦК КПУ «Про стан і заходи поліпшення ідейно-виховної роботи серед студентів вузів Української РСР», прийнятої у квітні 1962 р. [651, с. 282].

Виховний вплив на молодь здійснювався під час читання лекцій, проведення семінарських і практичних занять, а в позанавчальний час застосовувалися різноманітні форми політико-виховної і культурно-масової роботи, студентів залучали до суспільно-корисної праці [73, арк. 129].

Політико-виховна та культурно-масова робота реалізовувалася через лекційну пропаганду політичних і наукових знань серед студентів і масове залучення студентів старших курсів до пропагандистської роботи серед населення і особливо серед батьків та учнів; організацію факультетів громадських професій, екскурсії на підприємства та зв'язки з молоддю підприємств і колгоспів; організацію університетів культури, у яких читалися цикли лекцій з питань мистецтва та літератури; організацію гуртків художньої самодіяльності, які не лише сприяли розвитку творчих здібностей студентів, але й готували їх до виховної роботи в школі; масове залучення студентів до спортивної роботи і здачі норм ГПО; проведення внутрішньоінститутських традиційних олімпіад і змагань, участь у міських, республіканських і всесоюзних олімпіадах та спортивних

змаганнях тощо. Іншими словами в інститутах студентів готували як майбутніх громадських працівників, які повинні вміти здобути авторитет не лише в учнівській, але й серед дорослої аудиторії [765, с. 59].

Ідейно-політичну роботу у ПІ контролювали партійні організації [124, арк. 20, 92; 134, арк. 156; 135, арк. 113; 139, арк. 149; 143, арк. 81; 184, арк. 51; 186, арк. 66; 187, арк. 115; 217, арк. 11; 713, с. 42; 819, с. 174]. Періодично компартійці збиралися на збори. Так, у Вінницькому ПІ з вересня 1953 – по вересень 1954 р. проведено 10 партійних зборів [134, арк. 161], у вересні 1954 р. – жовтні 1955 р. – 11 [135, арк. 114], у 1959 р. – 14 [139, арк. 153], у 1963 р. – 9 [143, арк. 82].

На зборах обговорювали низку документів, які мали значний вплив на суспільно-політичне життя. Наприклад, розглядали питання, пов'язані з приходом до влади М. Хрущова і засудженням «культу особи». Зокрема, у липні 1953 р. учасники закритих зборів парторганізацій заслухали доповіді про постанову пленуму ЦК КПРС «Про злочинні антипартійні і антидержавні дії Берії». У Кам'янець-Подільському ПІ одноголосно, що було властиво для того часу, «повністю підтримали своєчасні і рішучі заходи, прийняті пленумом ЦК КПРС для ліквідації злочинних антипартійних і антидержавних дій Берії» [184, арк. 52]. Викладач Полтавського ПІ Ю. Койкін звинувачував Берію в тому, що претендуючи на пост вождя, використовував підлі методи: «здійснив арешти на Кавказі, зняв Ігнат'єва і Рюміна, знайшов «помилки» у національній політиці» [626, с. 50; 732, с. 111]. У такому ж дусі виступали викладачі і студентська молодь Вінницького [133, арк. 111-114; 117-118], Київського, Уманського і Черкаського ПІ, Чернівецького учительського інституту [626, с. 54; 848, с. 147]. 21 травня 1954 р. група учителів, що побували на виставці у кабінеті мови і літератури Кримського ПІ, інформували МНО УРСР, що одна із студентських робіт, яка була представлена на виставці, містила інформацію про «ворога народу» Берію, що характеризувався як «найближчий учень і соратник Леніна і Сталіна», що було розцінено як «крамола» [111, арк. 117-119].

У березні 1954 р. учасники партійних зборів, наприклад, Херсонського ПІ із «великим задоволенням» підтримали рішення січневого Пленуму ЦК КПРС про звільнення Г. Маленкова з посади голови РМ СРСР і призначення головою уряду М. Булганіна [112, арк. 61].

У липні 1956 р. на партійних зборах ознайомили присутніх із постановою ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків» від 30 червня того ж року [186, арк. 45-49; 669, с. 9; 720, с. 109]. Засудження «культу особи» Й. Сталіна в багатьох радянських громадян викликало віру в те, що можна буде повернутися до «ленінських норм і принципів партійного й державного життя». Зокрема, викладач Станіславського ПІ Мартиненко на нараді викладачів суспільно-економічних наук міста, покликаючись на вчення Карла Маркса й В. Леніна, іронічно ставився до висновків XX з'їзду КПРС про можливість «мирного розвитку революції та форми переходу різних країн до соціалізму». Він засудив культ особи, і заявив, що період «сталінщини» був найжахливішою добою в історії СРСР [626, с. 85-86]. Викладач Київського ПІ Марченко на партзборах заявив, що з 1917 р. і до 1956 р. «ми пішли недалеко, бо ці роки були зв'язані з культом особи». Він вважав, що «українська культура за роки радянської влади розвивалася менше, ніж в дореволюційні роки, що зараз немає майже українських шкіл і ми маємо факти, коли в школах діти не можуть навчатися українською мовою». На його думку, цензурні утиски у радянських видавництвах були більш суворими, ніж це було при імперській владі [835, с. 12].

У вишах по різному розуміли поняття «культ особи». Наприклад, у Полтавському і Сумському ПІ частими були випадки звинувачення колег у плеканні власних культів. Часто об'єктом обвинувачень ставали ті, хто критикував певні недоліки в освітньо-виховному процесі, після чого з ними розпочиналося зведення рахунків. Як правило, після озвучування критики на когось із колег одразу у міськкомі та у парткомі вишу з'являлися анонімки на критикованих осіб. У 1954 р. МНО УРСР у своєму листі звернуло увагу на не допустимість практики анонімок, оскільки вони отримували масу таких листів [848, с. 130-131]. Цей процес було дещо загальмовано, однак і в наступні роки

були випадки, коли викладачі писали на своїх колег анонімки [71, арк. 30]. У Кам'янець-Подільському ІІ жорстко критикували науково-педагогічних працівників, багатьом із яких властиве владолюбство, капризність, самовладдя [186, арк. 48]. 11 вересня 1956 р. на зборах Вінницького ІІ йшлося про те, що потрібно розширювати демократію у відносинах між дирекцією, деканатами, завідувачами кафедр і викладачами. Доповідачу Волкову не сподобалося, що на випускному вечері студенти підкидали голову державної комісії. Особливу увагу він звертав на те, що на вченій раді адміністрація дозволяла кричати на викладачів, «як на хлопчиків, які провинилися» [136, арк. 64-65].

Об'єктами обвинувачень були і керівники закладів. Так, у вересні 1956 р. на звітно-виборних зборах парторганізації Полтавського ІІ йшлося про те, що у виші мав місце культ директора, який діяв одноосібно, у роботі з кадрами керувався принципом особистої симпатії, йому були властиві зверхність, зведення рахунків із незгодними [737, с. 191-192]. У Херсонському ІІ директора Г. Катренка звинуватили у плагіаторстві, у безпідставних звільненнях викладачів, адмініструванні, влаштуванні пиятик тощо (врешті у 1958 р. МНО звільнило його з посади) [116, арк. 25-148]. У Харківському ІІ невдоволеним викладачам кафедри російської мови після регулярної критики вдалося усунути з посади завідувача кафедри [848, с. 137]. Власне, подібні приклади мали місце і в наступні роки [142, арк. 14-15].

На зборах парторганізацій у січні 1957 р. обговорили лист ЦК КПРС «Про посилення політичної роботи партійних організаціях в масах і припинення вилазок антирадянських, ворожих елементів» [187, арк. 5], у липні 1957 р. – закритий лист ЦК КПРС «Про антипартійну групу Г. М. Маленкова, Л. М. Кагановича, В. М. Молотова», які в червні 1957 р. спробували усунути М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС [43, арк. 64; 137, арк. 61-66; 187, арк. 20-22; 694, с. 66], у листопаді того ж року – постанову Жовтневого пленуму ЦК КПРС «Про поліпшення партійно-політичної роботи в Радянській армії і флоті» про рішення пленуму ЦК КПРС про звільнення Г. Жукова від

обов'язків міністра оборони СРСР, виведення його зі складу членів Президії ЦК КПРС і членів ЦК КПРС [137, арк. 92-93].

Засідання виснажували науково-педагогічних працівників як морально, так і фізично. Не потрібно забувати, що викладачі окрім навчального навантаження, повинні були контролювати самостійну роботу, брати участь у громадсько-політичній роботі (проводити лекції на ідеологічну тематику у колективах студентів, серед населення регіону, активізувати суспільно-корисну роботу, художню самодіяльність, спортивно-масову роботу тощо). Про проведену роботу викладачів зобов'язували звітуватися [848, с. 133-135]. Власне, ці пережитки радянщини ми спостерігаємо і в нинішніх ЗВО.

В інститутах працювали комсомольські організації, які були «справжніми помічниками партійних організацій». Вони проводили роботу з ідеологічного виховання студентів, підвищення успішності і зміцнення дисципліни, проведення масової роботи. На комсомольських зборах в групах, на курсах і факультетах значну увагу приділяли питанням успішності і дисципліни, обговорювали питання побуту тощо. Всі комсомольці виконували громадські доручення [26, арк. 97]. В інститутах працювали школи комсомольського активу, які готували керівні комсомольські кадри. Зі слухачами крім партійців інститутів, проводили заняття працівники райкомів і міськкомів ЛКСМУ, зокрема, з методики організації комсомольської і піонерської роботи. Для піонервожатих проводили тижневі семінари з практики піонерської роботи [14, арк. 64; 224, арк. 72].

Профспілкові організації інститутів свою роботу направляли на забезпечення успішної роботи студентів, підвищення їх культурного рівня, розгортання спортивно-масової роботи, покращення побутових умов і культурного відпочинку молоді. Водночас, профкоми, які мали б відстоювали думку студентського колективу, часто виходили з інтересів адміністрації вишів і партійних організацій. Значну увагу вони приділяли підвищенню успішності і трудової дисципліни, політичному вихованню та ідеологічній роботі, мобілізували молодь на участь у всіх ідеологічних кампаніях. Спільно з комсомольськими організаціями

проводили загальноінститутські вечора, культпоходи в театри, кіно та музеї [26, арк. 100-101]. Працювали школи профспілкового активу [24, арк. 72].

Центрами виховної роботи у ІІІ були академічні групи, у яких щотижня проводилися політінформації, політгодини, тематичні комсомольські збори, диспути на різні теми, бесіди з питань поточної політики компартії, розвитку народного господарства, про події за кордоном. Партбюро інститутів готували для цієї роботи прикріплених вихователів-агітаторів [13, арк. 140; 14, арк. 57; 23, арк. 47; 38, арк. 38; 48, арк. 29; 62, арк. 76-77; 67, арк. 71; 97, арк. 69; 124, арк. 2; 134, арк. 126; 177, арк. 47; 223, арк. 29; 685, с. 105]. Вони систематично проводили наради (семінари) агітаторів, на яких вивчалися інструктивні доповіді, а також проводився обмін досвідом роботи в академгруп. На засіданнях партбюро заслуховували звіти про роботу агітаторів у групах [22, арк. 99; 24, арк. 70; 40, арк. 109; 74, арк. 89; 82, арк. 128; 124, арк. 16; 149, арк. 78; 224, арк. 70]. У деяких групах заняття проводили попередньо підготовлені й проінструктовані студенти [189, арк. 57]. Тематика занять намічалася і затверджувалася партбюро. Вона спрямовувалася на «прищеплення студентам любові і поваги до комуністичного виховання, ідеології, моралі» [39, арк. 52; 56, арк. 24; 57, арк. 31; 62, арк. 77; 73, арк. 151; 91, арк. 108; 107, арк. 131; 226, арк. 39; 228, арк. 31].

Однак траплялося, коли політзаняття «проводилися формально, зводилися до читки матеріалів з газет, без достатньої і потрібної активності самих студентів» [193, арк. 161]. 5-6 травня 1960 р. на республіканській нараді з питань перебудови роботи вишів у світлі нових вимог Закону про народну освіту секретар ЦК КПУ А. Скаба зазначав: «Взяти, наприклад, політінформації, які в деяких вузах вважаються «провідною» формою ідейно-політичного виховання студентів. У багатьох випадках вони проводяться примітивно, по-школярськи, внаслідок чого не тільки не сприяють політичному зростанню студентів, а навпаки породжують у них байдужість до питань політики» [685, с. 106].

В академгрупах проводилися бесіди, консультації, лекції і семінари з питань, пов'язаних з вивченням матеріалів компартійних з'їздів і пленумів (Станіславський [124, арк. 9], Київський [442], Кримський [85, арк. 86],

Харківський [88, арк. 89], Донецький, Рівненський, Херсонський, Кременецький, Луцький, Полтавський [80, арк. 107] та деякі інші ПІ). Напередодні партійних з'їздів колективи ПІ брали на себе «соціалістичні зобов'язання» і включалися у «соціалістичне змагання» [236; 530]. В інститутах проводилися внутрішні змагання, які спрямовувалися на покращення академічної успішності, трудової дисципліни, культурно-масової і громадсько-політичної діяльності молоді [80, арк. 107; 288; 334; 466; 493].

В усіх академгрупах обговорювали принципи «Морального кодексу будівника комунізму» (наприклад, у Луганському, Кам'янець-Подільському, Харківському ПІ) [84, арк. 95; 95, арк. 125; 167, арк. 82; 176, арк. 125; 203, арк. 86; 550]. У Донецькому, Вінницькому, Житомирському, Київському, Кременецькому, Луцькому, Уманського та деяких інших ПІ студенти вивчали відкритий лист передовиці Н. Заглади «Дорожити честю хлібороба», ланка якої однією з перших почала успішно вирощувати кукурудзу [91, арк. 109].

Проводилися диспути по окремих статтях, що були опубліковані у періодичній пресі. Так, наприклад у Вінницькому ПІ проведено диспути по матеріалах таких статей: «Учитель і дитячий колектив» (газета «Учительская газета»), «Плесень» («Комсомольская правда»), «Разговор после суда» («Огонек»), «Так виростає пустоцвет», «Тема, волнующая всех» («Учительская газета») і т.д. [145, арк. 75].

Практикувалося проведення занять і зборів на вільні теми. Наприклад, у у Дрогобицькому ПІ студенти обговорити такі питання: «Чому я люблю професію вчителя», «Мої любимі письменники та їх твори», «Який день в житті мені найбільше сподобався?» [91, арк. 109], Кіровоградському – «Про дівочу гордість і чоловічу гідність» [73, арк. 151], Київському – «Моя улюблена професія», «Педагогічна майстерність учителя», «Прийшла весна», «Цікава хімія» [225, арк. 36]. Популярними серед студентської молоді були вечори на побутові теми [131, арк. 27]. Водночас, на партійних зборах критикували зовнішній вигляд частини студентів. Наприклад, у лютому 1959 р. у Мелітопольському ПІ йшлося про те, що «студенти ходять в інститути і на вечора, наслідуючи в одязі і манерах

стелягам: дівчата з чолками (чубчиками. – Авт), яскравим манікюром, у декольтованих платтях, юнаки у дуже вузьких штанах, беретах, пістрявих шарфах і зачісками «канадська полька» [131, арк. 27].

На зборах академгруп розглядали питання навчання, дисципліни, самостійної роботи, виховання, обговорювали питання про досягнення науки і техніки, новинки літератури і мистецтва, організовували обговорення книжок, читацькі конференції, колективні відвідування кіно, екскурсії на місцеві підприємства тощо [73, арк. 151].

У групах намагалися підтримувати гарні традиції, зверталася увага на особисте життя студентів (відзначалися дні народження студентів, одруження тощо) [124, арк. 3; 152, арк. 37].

Компартійна ідеологічна робота проводилася і серед науково-педагогічних працівників. Викладачів зобов'язували проходити навчання у вечірньому університеті марксизму-ленінізму, гуртках, семінарах з вивчення філософії, політекономії, історії КПРС, рішень з'їздів, наприклад, у Вінницькому [134, арк. 169; 143, арк. 80; 145, арк. 15], Дрогобицькому [422], Кам'янець-Подільському [187, арк. 120], Київському [14, арк. 60; 24, арк. 10; 31, арк. 8; 67, арк. 64-65; 96, арк. 62; 106, арк. 67; 225, арк. 8; 233, арк. 67], Кіровоградському [238; 467], Кримському [85, арк. 87-89; 107, арк. 129], Харківському [26, арк. 91; 74, арк. 88; 88, арк. 86], Черкаському ПІ [211, арк. 6; 241; 281, с. 12-13; 819, с. 156]. Більшість викладачів самостійно вивчали праці класиків марксизму-ленінізму [22, арк. 13].

Водночас, ця форма пропагандистської роботи не викликала особливого ентузіазму в науково-педагогічних працівників. Так, у 1954-1955 н.р. жодний із викладачів Кам'янець-Подільського ПІ, що самостійно вивчав марксистсько-ленінську теорію, не відвідував лекції з історії КПРС, політекономії і філософії в міськкомі КПУ. Науково-педагогічні працівники, що мали наукові ступені, ігнорували заняття, які організовував вечірній університет марксизму-ленінізму [185, арк. 112]. У 1956-1957 н.р. 4 викладачі вишу лише числилися слухачами вечірнього університету марксизму-ленінізму в міськкомі КПУ [186, арк. 72]. У

наступному навчальному році двох науково-педагогічних працівників за систематичні пропуски відрахували з III курсу університету [187, арк. 33]. У червні 1961 р. секретар парторганізації інституту І. Мотенко зазначав, що мали місце неритмічність у скликанні семінарів, що призводило до порушення системності в їх роботі; недостатньою була активність слухачів семінару: часто виступали лише доповідачі без наступного обговорення [189, арк. 56].

Складовою ідеологічної роботи була лекційна пропаганда. У позанавчальний час для студентів науково-педагогічні працівники (здебільшого кафедр марксизму-ленінізму, історії СРСР, загальної історії, російської й української літератури, педагогіки) читали лекції і доповіді на суспільно-політичні, педагогічні, науково-атеїстичні, морально-етичні, естетичні та інші теми. Часто, лекційна пропаганда проводилася у вихідні дні. Всі лекції перед їх читанням розглядалися на кафедрах, після чого затверджувалися навчальною частиною і дозволялися до читання партбюро [67, арк. 70; 73, арк. 130; 80, арк. 105; 91, арк. 106; 101, арк. 90; 112, арк. 60; 229, арк. 70; 244, с. 35]. Якщо вести мову про абсолютні показники, то, наприклад, у 1961-1962 н.р. для студентів Кіровоградського ПІ за навчальний рік було прочитано 89 лекцій і доповідей, Харківського – 90, Ніжинського – 104, Рівненського – 67, Запорізького – 29 і т.д. [80, арк. 105; 149, арк. 71; 151, арк. 45].

Викладачі інститутів брали активну участь у роботі Товариства з поширення політичних та наукових знань (згодом – товариство «Знання») [23, арк. 45; 151, арк. 46-47; 223, арк. 59]. У 1959-1960 н.р. 87 викладачів Київського ПІ виїжджали у різні райони області, де провели 279 лекцій, доповідей і бесід [67, арк. 68], у 1962-1963 н.р. – понад 400 лекцій [96, арк. 64]. Група товариства «Знання» у Харківському ПІ у 1960-1961 н.р. прочитала 570 лекцій [74, арк. 92], Житомирського – у 1962-1963 н.р. – 1033 [95, арк. 130]. Нерідко потрібно було працювати у позаробочий час, у вихідні дні. Тих, хто відмовлявся виконувати доручення партійних органів знищували морально. Викладач Київського ПІ А. Карпенко, який відмовився бути штатним пропагандистом, інформував: «...мій теперішній моральний і матеріальний стан ставить мене у відчай. Майже два

місяці без роботи і без грошей, не по своїй вині... безперспективність і безнадійність мого теперішнього стану, а значить і майбутнього...» [783, с. 199].

Створювалися спеціальні постійнодіючі лекторії для студентів, де молоді читали лекції, доповіді, організовували тематичні вечори, демонструвалися кінофільми, наприклад, у 10 ПІ [14, арк. 59; 23, арк. 44; 26, арк. 94; 40, арк. 109; 43, арк. 67; 56, арк. 25; 73, арк. 130; 95, арк. 127-128; 107, арк. 131; 124, арк. 4; 134, арк. 191; 157, арк. 28; 176, арк. 127; 177, арк. 44; 223, арк. 59; 559].

Наявних кадрів викладачів не вистачало, а тому ряд кафедр суспільних наук спільно з партійними і комсомольськими організаціями ПІ готували студентів до пропагандистської роботи, які мали нести в маси комуністичні ідеї. Так, у Вінницькому, Запорізькому, Кіровоградському, Київському, Чернігівському ПІ організували спеціальні школи молодих лекторів і пропагандистів [79, арк. 96; 106, арк. 64]. У 1960-1961 н.р. студенти-лектори Вінницького ПІ прочитали для населення і учнів шкіл близько 1 тис. лекцій, Кіровоградського – понад 500, Кременецького – 450, Житомирського – 331, Луцького – 292, Дрогобицького – 251 лекцію [73, арк. 132]. Сотні лекцій читали студенти і в наступні роки [79, арк. 108; 623, с. 43]. Лекційно-пропагандистську роботу проводили студенти і по лінії товариства «Знання» [101, арк. 94].

Власне це призводило до перевантаження студентства, яке залучали до безлічі пропагандистських кампаній. Так, у 1956 р. першокурсник Полтавського ПІ Є. Калганов, провчившись лише декілька місяців, скаржився: «Нас багато посилають в різні організації. Я, наприклад, виступав 62 рази. Це заважає мені в учебі» [848, с. 70].

В інститутах відбувалися науково-теоретичні конференції з «проблем комуністичного виховання» [35, арк. 46; 48, арк. 31; 56, арк. 24; 57, арк. 32; 62, арк. 76; 73, арк. 131; 79, арк. 109; 80, арк. 106; 91, арк. 108; 95, арк. 127; 101, арк. 90; 124, арк. 10; 145, арк. 74; 149, арк. 71-72; 244, с. 35; 439; 281, с. 43, 55]. Викладачі і студенти відвідували ці заходи без особливого ентузіазму, інколи під примусом [187, арк. 4]. Власне ця теза стосується і зборів, і тематичних вечорів [142, арк. 38; 186, арк. 51; 193, арк. 172].

Студентів мобілізували на відзначення державних свят, насамперед, Міжнародного дня солідарності трудящих, Дня Перемоги, Міжнародного жіночого дня і річниць Жовтневої революції. На урочистостях вшановували кращих науково-педагогічних працівників, техпрацівників і студентів. 1 травня і 7 листопада колективи інститутів брали участь у святкових загальноміських демонстраціях [14, арк. 58; 23, арк. 45; 84, арк. 99; 177, арк. 45; 1223, арк. 58; 258; 259; 333; 510; 521; 522; 565; 583; 244, с. 45, 109]. У 1954 р. викладачів і студентів мобілізували на відзначення 300-річчя «возз'єднання України з Росією» – історичний міф, що є частиною історичної політики Росії, який широко висвітлений у радянській пропаганді [421; 587; 281, с. 8]. Щорічно відзначали роковини з дня народження В. Леніна, регулярно організовували «ленінські читання» [49, арк. 55; 399; 400].

Виховне значення мали вечори-зустрічі із знатними людьми країни. Зокрема, організували зустрічі із делегатами партійних з'їздів [79, арк. 108; 80, арк. 105; 203, арк. 86; 413; 281, с. 50; 713, с. 47], депутатами Верховних Рад СРСР і УРСР [382], «старими більшовиками», учасниками Жовтневої революції, громадянської і радянсько-німецької воєн [62, арк. 78; 73, арк. 130; 91, арк. 106; 94, арк. 71; 95, арк. 127; 101, арк. 90; 107, арк. 132; 124, арк. 82; 176, арк. 127; 212, арк. 183; 252; 287; 551; 819, с. 154]. Студенти зустрічалися із передовиками виробництва, членами бригад «комуністичної праці» [23, арк. 47; 48, арк. 31; 57, арк. 33; 64, арк. 48; 73, арк. 130; 74, арк. 93; 96, арк. 65; 124, арк. 9; 175, арк. 131; 192, арк. 118; 227, арк. 31; 298; 419; 424; 281, с. 25, 46]. Практикували проведення спільних молодіжних вечорів з робітничою молоддю окремих підприємств [79, арк. 108; 80, арк. 106; 91, арк. 106; 152, арк. 40]. Студентство відгукнулося на подію світового масштабу – перший космічний політ, який здійснив Ю. Гагарін [470].

Студенти брали участь у тематичних вечорах, які кваліфікувалися як «важливий захід з вироблення у студентів навичок організації та проведення політико-виховної й культурно-масової роботи». На кожному вечорі для студентів читали лекції з політичних, природничих, літературних, атеїстичних та інших тем.

Тому розглядати ці вечори як масовий розважальний захід, метою яких був колективний відпочинок молоді, не можна. Вони були ще одним зсобою ідеологічного виховання, що й підтверджують теми проведених на цих вечорах лекцій «Карл Маркс і його сім'я» «Комунізм – наше завтра», «15 років Демократичної Республіки В'єтнам» тощо [64, арк. 48; 73, арк. 130; 101, арк. 91; 201, арк. 87; 233, арк. 77-78]. У ряді інститутів проведено диспути на комуністичні морально-етичні і літературні теми. Представники компартійної влади визначали питання, які студенти мали обговорювати й контролювали їх виконання [73, арк. 131; 80, арк. 106; 84, арк. 94; 91, арк. 107; 192, арк. 119; 205, арк. 88; 248; 575].

Проводилися літературні диспути або читацькі конференції по нових творах радянських письменників. Зокрема, обговорили твори О. Гончара В. Тендрякова [14, арк. 58; 23, арк. 50; 79, арк. 108; 177, арк. 50; 223, арк. 58; 536], М. Островського [106, арк. 75], А. Малишка, М. Стельмаха, О. Корнійчука, Н. Аксьонова [49, арк. 54; 80, арк. 22; 84, арк. 54; 415], М. Шолохова [67, арк. 70], Г. Серебрякової, Ю. Збанацького [80, арк. 106], А. Чаковського [108, арк. 100], Д. Граніна, А. Андрєєва, В. Кочетова, М. Черкашиної [82, арк. 135; 91, арк. 108; 175, арк. 135; 582], Н. Рибак, Ю. Трифонова [134, арк. 192; 145, арк. 76; 151, арк. 44], О. Криштоф [40, арк. 95], Ю. Мельничука [416] та ін.

У багатьох інститутах організовували колективні перегляди і обговорення кінокартин та вистав з тем «комуністичного будівництва, розвитку комуністичного робітничого руху», виховання молоді, розвитку техніки, науки, освіти [88, арк. 94; 203, арк. 88]. В деяких ПІ працювали кінолекторії [79, арк. 108].

Серед студентів проводили антирелігійну роботу методом пропаганди, нав'язування думки про шкідливий вплив релігії на свідомість населення. В основі антирелігійної пропаганди – критика релігії через спеціальні лекції, вечори, диспути, поширення наукових знань [257; 848, с. 77]. Обов'язковим для всіх студентів був курс основ атеїзму [862, с. 353-354]. Для молоді проводили антирелігійні атеїстичні семінари [125, арк. 61; 127, арк. 73]. У педвишах

створювали «клуби войовничих атеїстів» [101, арк. 93]. Основною формою атеїстичної пропаганди була діяльність у вишах гуртків атеїзму, членів яких зобов'язували проводити роботу з науково-атеїстичної пропаганди серед населення і учнів [64, арк. 53].

Складовою виховної роботи в інститутах була інтернаціональна робота, задля цього створювалися відповідні клуби і гуртки [93, арк. 114; 101, арк. 90]. Найбільш поширеною формою інтернаціональної роботи була організація вечорів інтернаціональної дружби. Наприклад, у Київському ПІ зустрічалися із представниками кубинської і чехословацької молоді, у Горлівському ПІ іноземних мов – індійцями [73, арк. 150], у Криворізькому, Полтавському, Херсонському, Черкаському – кубинцями [80, арк. 105], Горлівському, Івано-Франківському, Житомирському, Кам'янець-Подільському – в'єтнамцями і сомалійцями [91, арк. 107; 193, арк. 163; 568].

Загалом, у ПІ навчалася незначна кількість іноземців. Наприклад, у 1958 р. їх було лише 25. Для порівняння: у вишах, які підпорядковувалися МВССО УРСР здобували освіту 1197 іноземних студентів, Міністерству сільського господарства – 378, Міністерству охорони здоров'я – 45 [228, арк. 6; 651, с. 35]. Водночас, частину викладачів відряджали працювати за кордон або стажування, у Польську Народну Республіку [107, арк. 16; 141, арк. 52], НДР, Великобританію [142, арк. 8, 27] тощо.

В контексті цього зазначимо, що деякі заклади налагодили співпрацю з іноземними партнерами країн соціалістичного табору. Так, Харківський ПІ співробітничав із Магдебурзьким ПІ (НДР) [805, с. 29], Київський – із Кошицьким ПІ (Чехословаччина) [276]; Ніжинський – із закладами освіти Пардубице, Банська-Бистриця та Градець-Кралове (Чехословаччина) [794, с. 191]. Члени гуртка розмовної практики Житомирського ПІ вели переписку зі студентами Берлінського і Лейпцигського університетів [95, арк. 152]. У деяких закладах працювали дворічні курси іноземних мов для осіб, що відряджалися на роботу у зарубіжні країни (Запорізький, Вінницький, Сумський, Кримський ПІ, Київський ПІ іноземних мов [79, арк. 154]).

Педвиші УРСР підтримували ділові зв'язки зі своїми колегами з інших союзних республік. Так, у 1954-1955 н.р. відбувся обмін делегаціями між Черкаським і Воронежським ПІ [18, арк. 17; 222, арк. 83; 819, с. 175]. Київський ПІ контактував із Єреванським [456] і Тбіліським ПІ [232, арк. 82; 443]. Організовувалися спільні фестивалі, наприклад, у Станіславському [79, арк. 108; 91, арк. 107], Дрогобицькому [392; 397; 482; 523], Луцькому ПІ [91, арк. 107].

Певну увагу приділяли воєнно-патріотичному вихованню. Студентів залучали до участі в мітингах, де засуджували агресивні дії «імперіалістів». Звісно, резолюції, які ухвалювали за результатами всіх зібрань, компартійці готували заздалегідь, і можна було лише здогадуватися, чи всі студенти так одноставно підтримували рішення. Зокрема, «засуджували» агресивні дії США проти Куби, криваву розправу «бельгійських колонізаторів» над Патрісом Лумумбою (Конго), виступили проти випробування США ядерної зброї [74, арк. 91; 205, арк. 89; 409; 410; 417; 468; 507; 516; 569; 816, с. 12] тощо.

Одним із напрямків виховної роботи був пов'язаний із військово-оборонною роботою, зокрема діяльністю ДТСААФ. Основне завдання організації полягало в тому, щоб поширювати військові знання серед студентів, наукових працівників шляхом лекційної пропаганди і практично оволодівати окремими військовими спеціальностями [133, арк. 152-153]. Комітети ДТСААФ ПІ готували стрільців, мотоциклістів, складальників парашутів, метеоспостерігачів, плавців, лижників тощо, проводили змагання [23, арк. 53; 134, арк. 197; 137, арк. 37-38; 177, арк. 53].

Науково-педагогічні працівники та студенти брали участь у підготовці та проведенні виборів у місцеві ради депутатів трудящих, народних судів, виступали з лекціями, доповідями, концертами перед виборцями, забезпечували роботу агітпунктів, закріплених за інститутами [26, арк. 101; 88, арк. 91; 95, арк. 126; 124, арк. 7; 176, арк. 126; 262; 292; 320; 423; 517]. Серед обраних у депутати були й представники педвишів [444; 794, с. 181].

Популярною і авторитетною в інститутах була студентська преса: багатотиражні газети, факультетські стіннівки, які ставили і вирішували актуальні питання бурхливого студентського життя, мобілізували на наполегливе

навчання, активну участь у громадсько-політичному житті інституту [26, арк. 99; 39, арк. 54; 43, арк. 68; 94, арк. 74; 124, арк. 5; 134, арк. 193; 149, арк. 76; 151, арк. 45; 152, арк. 39; 277]. Наприклад, у Київському, Луцькому, Кременецькому і Уманському ІІІ функціонувала багатотиражка «За педагогічні кадри» [13, арк. 140; 13, арк. 140; 240; 765, с. 59], у Кам'янець-Подільському і Кіровоградському – «Радянський студент» [84, арк. 96; 187, арк. 83; 267; 537; 691, с. 26], Сумському – «Студентська молодь» [56, арк. 29], Житомирському – «За ленінське виховання» [114, арк. 17], Дрогобицькому – «Радянський педагог» [93, арк. 114; 418]. Студентів зобов'язували передплачувати періодику [152, арк. 39].

Одним із засобів агітаційно-пропагандистської роботи було радіомовлення. В інститутах радіофікували аудиторії та кабінети. Через інститутські радіовузли розповідали про життя інститутів, окремих академгруп, роботу наукових гуртків, гуртків художньої самодіяльності, спортивних секцій, висвітлювали питання освітнього процесу, подавали оголошення тощо [14, арк. 62; 39, арк. 54; 74, арк. 96; 108, арк. 111-112; 152, арк. 39; 14, арк. 62; 184, арк. 61; 570].

Незважаючи на ряд заходів щодо насадження комуністичної ідеології окремі науково-педагогічні працівники і студенти демонстрували антирадянські настрої (як зазначається у документах мали місце «прояви ворожої ідеології»). Зокрема, переслідували викладачів, що забезпечували викладання дисциплін ідеологічного змісту, за «низький ідейно-теоретичний рівень читання курсу основ марксизму-ленінізму і допущення грубих викривлень і політичних помилок» (Вінницький [136, арк. 121; 141, арк. 5; 142, арк. 112; 143, арк. 37-38], Кам'янець-Подільський [185, арк. 68-70], Осипенківський ІІІ [244, с. 21, 24]). У ІІІ спостерігалось прагнення осмислити жовтневі події 1956 року у Польщі та Угорщині, порівняти їх з політичною ситуацією що склалася в Україні (Харківський ІІІ) [604, с. 292]. У Дрогобицькому ІІІ деяких викладачів переслідували як «безродних космополітів» [564, с. 9]. У Ніжинському ІІІ у 1957 р. студентська група, якою керував викладач української літератури О. Королевич (Лесь Гомін), заступилася за звільненого з інституту викладача М. Чубача. Дирекція застосувала репресії. Виключила

декількох студентів, а Королевича обвинуватила в тому, що він послабив пильність, сприяв розвиткові нездорових настроїв у групі [794, с. 188-190].

Постійний страх та критика, нервові виснаження призводили до фізичних захворювань серед викладацького складу. Викладач Київського ПІ Є. Кирилюк благав: «Вже на самому початку, коли критика була в дійсності слабка, я сприймав її болісно – у мене посилились головні болі, почалось безсоння і загострення хвороби очей на нервовому ґрунті... Вночі у мене безсоння, при чому голова працює, як мотор, і я починаю розуміти – в які моменти люди божеволіють. Взагалі я більше не можу... Спасіть мене!!!» [783, с. 204].

Влада переслідувала також і студентів, які висловлювали, на її думку, «крамольні» думки, які йшли врозріз із офіційною радянською політикою. Зокрема, вони «провинилися» за критику радянського вторгнення в Угорщину (Полтавський ПІ) [604, с. 295; 606, с. 305], радянської зовнішньої політики і схвальні відгуки про західний спосіб життя (Кам'янець-Подільський [187, арк. 5; 203, арк. 89], Станіславський ПІ [124, арк. 19], Київський [71, арк. 30], Одеський ПІ іноземних мов [812, с. 228]), за «демагогічні, аполітичні виступи, які порочили звання радянського студента» (Ізмаїльський ПІ), «буржуазно-націоналістичні настрої» (Київський ПІ іноземних мов [64, арк. 56]). У Станіславському ПІ студенти у розмові між собою часто звинувачували країни «народної демократії» у ряді труднощів, які були в СРСР, зокрема, щодо постачання населення продуктами першої необхідності (цукру, масла тощо) [124, арк. 19]. Мали місце і випадки, коли студентів переслідували за соціальне походження, наприклад, за приховання у біографії того, що батьки були репресовані (Вінницький ПІ) [134, арк. 88-92].

Серед науково-педагогічних працівників і студентів мали місце аморальні вчинки. Так, непристойну поведінку демонстрували викладачі (грубе ставлення до дружин з боку чоловіків, намагання встановити інтимні зв'язки із студентками чи колегами, пиятики) [35, арк. 45-46; 40, арк. 112; 95, арк. 137; 133, арк. 124-125, 129-130; 135, арк. 70; 145, арк. 9; 156, арк. 96-104; 176, арк. 137; 184, арк. 13-19, 82-84, 89-91; 190, арк. 133-135; 193, арк. 101-109; 848, с. 80]. Зафіксовано випадки,

коли міліція чи дружинники затримували викладачів у нетверезому стані, які намагалися чинити їм опір; недопустимими були випадки, коли вони вживали спиртні напої із заочниками [135, арк. 115; 190, арк. 120]. В окремих випадках викладачів, які систематично пиячили, не реагуючи на заклики громадськості, звільняли з роботи [22, арк. 102]. Спостерігалось паління та плювання у приміщеннях тощо. Дехто з викладачів дозволяв собі палити під час читання лекцій [153, арк. 16; 731, с. 194].

Ще більше випадків аморальної поведінки мало місце у середовищі студентів, насамперед крадіжки, вживання спиртних напоїв із подальшими бешкетами, які завершувалися потраплянням у витверезник. Серед них були і члени партії та комсомольці [22, арк. 102; 40, арк. 112; 64, арк. 56; 73, арк. 134; 84, арк. 5; 88, арк. 4; 124, арк. 18; 133, арк. 162; 134, арк. 84-88; 135, арк. 115; 140, арк. 87; 143, арк. 73; 149, арк. 79; 184, арк. 83; 185, арк. 36; 186, арк. 85; 188, арк. 51; 446; 546; 731, с. 196; 810, с. 312]. Наслідком вживання алкоголю стало скоєння непоодиноких злочинів (вчинення опору міліціонерам, нанесення ножових ран) [124, арк. 18; 244, с. 64]. Мали місце статеві злочини (гвалтування [137, арк. 12], зараження венеричними хворобами [101, арк. 94]), подружня зрада [94, арк. 77], залишення сім'ї після народження дитини [186, арк. 85-86]. Деякі студентки вели себе розгульно. Наприклад, 24 березня 1955 р. на партійних зборах Вінницького педінституту член партії студент Антонишин повідомляв про свою одногрупницю Татаревську, яка вела себе розгульно: «одягається як папуас, губи і брови її втратили всяку природність... постійно гуляла з військовими». Дружила зі студентками Розуменко і Оракуль, які дотримувалися такої ж поведінки. Остання була спортсменкою. Напередодні спортивних змагань до Харкова, всю ніч провела у розвагах і повернулася лише у 4 год. ранку у нетверезому стані. Через її помилки команда волейболісток програла. Полюбляла відвідувати ресторан, де «вона пила вино, курила і нецензурно висловлювалася. У будинку офіцерів їй призначали побачення, про які соромно говорити» [135, арк. 69]. Траплялися випадки, коли студенти займалися спекуляцією, що, на думку представників влади, було проявом аморальності [187, арк. 33].

Водночас, студенти здійснювали і благородні вчинки. Наприклад, 2 грудня 1963 р. на сторінках газети «Радянський педагог» йшлося про те що студент Дрогобицького П. П. Рацин, відпочиваючи по путівці профкому у м. Гагри на Чорному морі, знайшов в автобусі гаманець з великою сумою грошей, після чого знайдені гроші передав у міське відділення міліції, куди вже звернувся потерпілий. Черговий міліціонер щиро подякував хлопцю за благородний вчинок [429].

Таким чином, у ПІ одним із пріоритетних напрямків було ідейно-політичне виховання студентів, пронизане ідеологемами й риторикою компартійно-радянської влади про будівництво комунізму, плекання молоді в комуністичному дусі. Партосередки організовували і проводили політінформації, політгодини, тематичні комсомольські збори, диспути, вечори-зустрічі із знатними людьми країни, тематичні вечори, вивчення матеріалів компартійних з'їздів і пленумів, принципів «Морального кодексу будівника комунізму», відзначення державних свят тощо. Складовими ідейно-політичного виховання були антирелігійна, інтернаціональна, військово-оборонна робота, воєнно-патріотичне виховання. Компартійна ідеологічна робота проводилася і серед науково-педагогічних працівників, яких зобов'язували підвищувати свій «ідейний рівень» у відповідних гуртках і семінарах, вечірньому університеті марксизму-ленінізму. Такі форми роботи викладачі і студенти сприймали без особливого ентузіазму, інколи брали участь в них під примусом. Їх залучали до безлічі пропагандистських кампаній, що призводило до перевантаження. Все ж, незважаючи на ряд заходів щодо насадження комуністичної ідеології, окремі науково-педагогічні працівники і студенти демонстрували антирадянські настрої. Крім того, у їхньому середовищі мали місце аморальні вчинки.

4.2. Залучення студентів до суспільно-корисної праці і культурно-масової роботи

Студентів залучали до суспільно-корисної праці, виконання різних видів робіт на громадських засадах: вони збирали врожай на полях колгоспів і

радгоспів, ремонтували навчальні приміщення, гуртожитки, навчальне обладнання, впорядковували території інституту, парків і скверів, працювали по озелененню і благоустрою міста, трудилися піонервожатими, дружинниками.

У III здійснено ряд заходів по трудовому вихованню студентів, яке активізувалося із приходом до влади М. Хрущова. Найбільш поширеним напрямком було залучення молоді до сільськогосподарських робіт. Це питання ми широко висвітлили у нашій статті [749]. Зупинимося лише на основних аспектах означеної проблеми. Студентів залучали переважно до «кукурудзяних кампаній» [73, арк. 132; 79, арк. 97]. Вони також викопували картоплю, закладали силос для громадського стада [281, с. 49; 543], проводили політико-виховну роботу в бригадах колгоспів: політінформації, лекції, бесіди і співбесіди, виготовляли стінгазети, організовували вечори художньої самодіяльності, концерти тощо [61, арк. 39; 164, арк. 67; 170, арк. 9; 837, с. 115], свята врожаю [281, с. 50-51; 342]. Частина молоді морально стимулювали [64, арк. 49; 79, арк. 97; 244, с. 123].

Однак, деякі студенти проявляли недисциплінованість, несвоєчасно з'являлися на роботу, симулювали хвороби вели розмови про неможливість виконати норму тощо [193, арк. 172; 244, с. 68; 779, с. 133]. Серед тих, хто не схвалював сільськогосподарські роботи були і комуністи [135, арк. 100-102].

Студенти III працювали також з благоустрою міст, на будівництві [64, арк. 49; 79, арк. 97]. Як і в попередні десятиліття, їх залучали до участі у суботниках і недільниках [67, арк. 75; 74, арк. 92; 175, арк. 139; 229, арк. 75; 256; 528].

Формувалися студентські будівельні загони. Вони працювали півтора-два місяці на різних об'єктах народного господарства. Одні загони діяли безпосередньо у своєму регіоні, інші відправлялися далеко за її межі, наприклад у Казахстан, Сибір. Заробіток у будзагонах залежав від фронту виконаних робіт, інтенсивності та тривалості праці [101, арк. 91; 233, арк. 74; 289; 290; 499; 779, с. 133]. Значна частина студентів виїжджали на збирання врожаю на цілинні землі [278; 315; 498; 665, с. 177].

У III функціонували добровільні народні дружини. Вони виникли відповідно до постанови ЦК КПРС і РМ СРСР від 2 березня 1959 р. «Про участь трудящих в охороні громадського порядку в країні» (див. додаток К). У цьому акті зазначалося, що формування створювалися з метою широкого залучення трудящих до охорони громадського порядку. Особистий склад дружин комплектувався на добровільних засадах, зокрема зі студентів. Вони мали працювати у контакті з адміністративними органами. Основними завданнями визначалися охорона громадського порядку, боротьба із хуліганями, участь у проведенні громадськими організаціями роз'яснювальної роботи серед населення (див. додаток К). 8 червня 1961 р. ЦК КПУ і РМ УРСР затвердили «Положення про добровільні народні дружини по охороні громадського порядку в Українській РСР» [867, с. 32]. Народні дружини, зокрема, працювали у Вінницькому, Житомирському, Запорізькому, Київському, Бердянському, Кам'янець-Подільському, Херсонському, Черкаському III [54, арк. 110; 140, арк. 44]. Студенти вели роботу з важковиховуваними дітьми, працювали у дитячих кімнатах міліції, в дитячих кімнатах при домоуправах [94, арк. 73], працювали помічниками вихователів у дитячих трудових колоніях, у бригадах сприяння поліції [48, арк. 33].

При інститутах існували товариські суди викладачів і студентів, на яких розглядалися справи порушників трудової дисципліни і норм поведінки у побуті і суспільстві [74, арк. 95].

У ряді інститутів розгорнувся рух студентів за оволодіння громадськими професіями лектора, піонервожатого, керівника гуртка художньої самодіяльності, інструктора фізкультури і спорту, керівника природничого, фізичного або технічного гуртків, редактора стінгазети, кореспондента. У них молодь набувала умінь і навичок підготовки і читання лекцій, доповідей на суспільно-політичні, науково-популярні, морально-етичні та інші теми. У процесі навчання студенти не лише отримували знання й розвивали певні вміння, здобували громадську професію, але й училися працювати в колективі. Водночас, компартійні органи

розглядали цей процес як форму комуністичного виховання студентів і підвищення їхньої громадської активності [203, арк. 88].

Оволодіння громадськими професіями мало різні форми: функціонування університетів, інститутів, шкіл, факультетів громадських професій (Вінницький [165, арк. 43], Бердянський, Кіровоградський [73, арк. 132; 85, арк. 96; 140, арк. 14; 165, арк. 43-44; 167, арк. 6], Луганський [91, арк. 111], Одеський [79, арк. 96], Кримський, Київський, Кам'янець-Подільський, Запорізький, Сумський, Черкаський [80, арк. 109; 96, арк. 66; 101, арк. 92-93; 106, арк. 73; 165, арк. 43; 203, арк. 87, 88; 232, арк. 66; 239], Чернігівський, Луцький, Рівненський, Полтавський, Уманський [79, арк. 97], Івано-Франківський, Кременецький Слов'янський III [91, арк. 111]).

Частина випускників цих факультетів працювали в піонерських таборах, на туристичних базах, спортивних майданчиках [91, арк. 110]. Студенти проводили заняття на підготовчих курсах, робітфаках і консультпунктах, у яких навчали робітників, що готуватися до вступу у виші і технікуми [26, арк. 132; 80, арк. 108].

III проводили певну роботу у підшефних організаціях (колгоспах, заводах, фабриках, школах, дитячих будинках, трудових колоніях, сільських народних університетах, виборчих дільницях), куди часто виїжджали з концертами і лекціями, допомагали у виконанні виробничих завдань [26, арк. 99; 35, арк. 46; 43, арк. 69; 85, арк. 102; 136, арк. 113; 144, арк. 10; 152, арк. 42; 188, арк. 42; 190, арк. 169; 192, арк. 33; 246; 281, с. 16; 471; 706, с. 191].

Значне місце в житті інституту посідало естетичне виховання, яке завжди було в полі зору ректорату і вирішувало такі основні завдання: художній розвиток студента, розуміння ним прекрасного, єдності етичного й естетичного, виховання його здібностей та смаку; набуття студентами певних знань, умінь та навичок як елементу професійної підготовки, щоб студент міг у подальшому бути організатором естетичного виховання учнів.

Загальне керівництво культурно-масовою роботою мали здійснювати художні ради. У дійсності вони існували у більшості інститутів суто формально, а їх роботу виконували кафедри музики і предметні комісії музичних дисциплін

[101, арк. 99; 514]. В інститутах створювалися й обладнувалися спеціальні кабінети музичної культури, естетичного виховання [64, арк. 54].

Великого значення в естетичному вихованні студентів набули громадські університети культури. Один з перших таких університетів виник у Київському ІІІ, який охопив понад 500 слухачів. У кінозалі для слухачів регулярно демонструвалися науково-популярні кінофільми, на факультетах проводилися вечори самодіяльності, вечори-зустрічі з письменниками, вченими, заслуженими вчителями, систематично організовували екскурсії і походи в театр і кіно [13, арк. 140; 223, арк. 61]. Пізніше університети культури виникли у Бердичівському, Бердянському, Вінницькому, Донецькому, Житомирському, Запорізькому, Полтавському, Харківському та інших ІІІ [73, арк. 133; 74, арк. 93; 79, арк. 97; 88, арк. 94; 94, арк. 81; 108, арк. 110; 139, арк. 143; 158, арк. 33; 165, арк. 45].

Велике значення для естетичного виховання студентів мав перехід ІІІ на підготовку вчителів широкого профілю, де студенти у порядку другої спеціальності здобували професію вчителя музики і співів середньої школи. У Київському, Харківському, Одеському, Львівському, Ніжинському, Полтавському та інших ІІІ для студентів читалися лекції з музично-теоретичного циклу, проводилися заняття з сольного і хорового співу, диригування, читанню партитур [65, арк. 54].

В академгрупах усіх інститутів проводилися заняття-бесіди з питань розвитку музики і образотворчого, театрального та кіномистецтва. Окремі інститути запросили для цих бесід знаних кіноакторів, композиторів, драматургів, артистів, письменників, поетів, байкарів, сатириків [56, арк. 25; 64, арк. 54; 91, арк. 115; 101, арк. 90; 149, арк. 74; 151, арк. 45; 165, арк. 45; 192, арк. 118; 271; 474; 489; 567; 574; 819, с. 175]. Неоднозначними для влади були виступи поетів-шістдесятників. Секретар парторганізації Кам'янець-Подільського ІІІ Є. Сокрутенко вересні 1963 р. зазначав, що «шкідливим був виступ поета Вінграновського, який приїхав у наш інститут для зустрічі зі студентами за путівкою ЦК ЛКСМУ» [192, арк. 122; 706, с. 206]. Поетові вистачило сили вистояти проти влади, йому вдалося залишитися собою. На початку квітня того ж

року на факультетських зборах Дрогобицького ПІ таврували поета Є. Євтушенка. Виступаючи були «обурені ідейними зривами» поета [331]. У Полтавському ПІ у 1956-1959 рр. викладачем української літератури працював майбутній учасник руху шістдесятництва, політв'язень радянського режиму Є. Сверстюк [520]. У Вінницькому ПІ 13 січня 1958 р. на засіданні партбюро критикували відповідального редактора літературної газети літературної студії Буяльського, який дозволив опублікувати «вірші песимістичні, безідейні – це вірші Положаєнка і Кікота» [138, арк. 12-15]. Студенту Івано-Франківського ПІ, поету-націоналісту В. Андрушку вірші вартували 5 років позбавлення волі у виправно-трудових колоніях [670, с. 148].

Проводилися тематичні вечори, на яких вшановували пам'ять видатних діячів культури, наприклад, Т. Шевченка [260; 281, с. 31; 464; 483], О. Герцена [84, арк. 99; 268], О. Пушкіна [481], А. Чехова [74, арк. 90; 300; 463; 584], Л. Толстого М. Коцюбинського, М. Лермонтова [381; 403; 479], Ф. Достоєвського, Лесі Українки [153, арк. 35; 166, арк. 136], Б. Грінченка [588], М. Лисенка [96, арк. 73], М. Глінки [124, арк. 2] тощо.

У низці ПІ працювали літературні студії, які проводили творчі вечори, випускали літературні збірки і власні стінгазети (Київський [441], Сумський [14, арк. 61-62; 101, арк. 95; 107, арк. 139], Ніжинський [323; 794, с. 188-190], Дрогобицький [671, с. 46], Кам'янець-Подільський [505, с. 105], Житомирський [56, арк. 26; , с.], Кіровоградський і Полтавський ПІ [807, с. 135]).

В усіх ПІ запровадили факультативне вивчення основ етики і естетики, історії мистецтва, музики, ритміки та ін. [91, арк. 116; 193, арк. 163; 201, арк. 88]. Факультативні заняття ставили перед собою такі конкретні завдання: набуття студентами громадської професії керівника музичних, хорових, драматичних гуртків, підготовка до участю у художній самодіяльності, загальноестетичний розвиток і вдосконалення у певній галузі мистецтва [94, арк. 78].

У ряді ПІ створили картинні галереї і музеї, у яких висвітлювалися життя і творчість видатних письменників, композиторів і художників. Так, у Ніжинському ПІ працював музей М. Гоголя і картинна галерея, у Луганському –

музей Т. Шевченка і кабінет шевченкознавства [867, с. 118], у Вінницькому – політехнічний музей і кімната-музей М. Островського [35, арк. 3; 91, арк. 116; 652, с. 45], Слов'янському – мала Третьяковська галерея [101, арк. 96]. У Бердичівському, Дрогобицькому і Кіровоградському ПІ існували студентські студії образотворчого мистецтва з постійнодіючою виставкою робіт її членів [101, арк. 96; 671, с. 46]. Все це сприяло вихованню естетичних смаків і почуття прекрасного не лише у студентів зазначених інститутів, але й жителів міст, де вони розташовані, у зв'язку із систематичною роботою, яку проводили працівники інститутів навколо виставок, музеїв і галерей [91, арк. 116].

Мали місце й інші форми естетичного виховання. Наприклад, у Кримському ПІ широкого розмаху набули «музичні вівторки» [40, арк. 111; 59, арк. 215; 85, арк. 95; 101, арк. 95; 107, арк. 137-138], у Вінницькому – «музична гостинна» [167, арк. 84; 170, арк. 68]. У Кіровоградському, Глухівському, Черкаському, Кам'янець-Подільському ПІ працювали музичні лекторії [14, арк. 61-62; 101, арк. 95; 107, арк. 139].

Студенти допомагали робітничим колективом, колгоспам, школам в обладнанні клубів, організації художньої самодіяльності, проводили літературні та музичні вечори для трудящих міста, військових частин [91, арк. 117].

Естетичне виховання студентів стало предметом теоретичного узагальнення. Наприклад, колектив викладачів Ніжинського ПІ у 1956-1957 н.р. провів велику роботу з вивчення стану естетичного виховання у школах Київської, Закарпатської та інших областей і підготував до видання роботу «Естетична підготовка майбутніх учителів» [35, арк. 3].

Запровадження різних форм музично-виховної роботи сприяло зростанню художньої самодіяльності у ПІ, підвищення майстерності студентських самодіяльних колективів і окремих виконавців. Загалом, у 1960-1961 н.р. у ПІ створені і працювали понад 80 різних гуртків колективів художньої самодіяльності [73, арк. 133]. Значні досягнення мали художні колективи Вінницького, Київського, Ніжинського і ряду інших ПІ, які демонстрували свою високу майстерність на обласних та республіканських оглядах художньої

самодіяльності [23, арк. 50; 64, арк. 54; 91, арк. 117; 93, арк. 116; 95, арк. 140; 134, арк. 193; 149, арк. 75; 203, арк. 89; 233, арк. 78; 596; 693, с. 26].

Особливих успіхів досягли хоріві колективи ПІ. Хоровій капелі Київського ПІ присвоїли почесне звання «народна капела». На здобуття цього звання висунуто чоловічий хор викладачів і студентів Дрогобицького ПІ «Бескид», хор Ніжинського ПІ [32, арк. 36; 96, арк. 70; 101, арк. 96; 106, арк. 79; 225, арк. 36; 245; 564, с. 79; 671, с. 46]. Одним із найкращих самодіяльних колективів була хорова капела Вінницького ПІ [167, арк. 86; 553]. Знані хори працювали у Київському ПІ іноземних мов [39, арк. 55-56], Харківському, Львівському, Сталінському, Бердянському, Кам'янець-Подільському, Черкаському, Кіровоградському, Сумському ПІ [84, арк. 100; 97, арк. 85; 108, арк. 114; 217, арк. 89; 274; 389; 244, с. 36; 819, с. 174].

Значних успіхів досягли вокальний ансамбль англійської пісні Сумського ПІ [709, с. 52], вокальні ансамблі «Чайка» Черкаського ПІ, «Веселка» Київського, ансамблі баяністів Івано-Франківського, Кіровоградського, Бердичівського, Полтавського, ансамбль скрипалів Івано-Франківського ПІ [101, арк. 97], ансамблі бандуристів Київського, Кримського, Житомирського та Ізмаїльського ПІ [32, арк. 36; 101, арк. 96; 175, арк. 133].

Досить широко у ПІ були представлені оркестри: народних інструментів (Ніжинський, Бердянський, Одеський, Дрогобицький, Бердичівський, Полтавський, Кіровоградський, Сумський, Уманський, Івано-Франківський, Черкаський, Харківський), духові (Кримський, Черкаський, Київський, Івано-Франківський, Луцький, Кіровоградський, Глухівський, Ніжинський, Бердянський), естрадні (Кримський, Дрогобицький, Одеський, Кіровоградський, Харківський). В Івано-Франківську ПІ був симфонічний оркестр [35, арк. 46; 101, арк. 97; 108, арк. 114; 244, с. 36; 671, с. 46; 779, с. 134; 819, с. 174].

Популярністю у студентів користувалися танцювальні гуртки. Одним із найкращих був самодіяльний народний ансамбль танцю «Юність» [779, с. 134]. Непогано виступали танцюристи Кримського, Черкаського, Луцького ПІ [101, арк. 98; 217, арк. 89; 819, с. 174].

Добре працювали драматичні колективи Вінницького, Луцького, Сумського, Івано-Франківського, Бердичівського [101, арк. 97; 388], Кам'янець-Подільського [205, арк. 94; 386], Кіровоградського [23, арк. 51; 518; 779, с. 134], Кримського [107, арк. 140], Житомирського [95, арк. 140], Ніжинського ПІ [245; 484; 485] і Київського ПІ іноземних мов [412; 414]. У Дрогобицькому [101, арк. 97; 388] і Вінницькому ПІ великою популярністю користувалися театри мініатюр [170, арк. 69; 652, с. 44]. В інститутах періодично відбувалися т.зв. «театральні дні», під час якого студенти відвідували вистави [14, арк. 61-62; 26, арк. 98; 48, арк. 32; 82, арк. 128; 96, арк. 72; 101, арк. 95; 107, арк. 139; 134, арк. 192; 145, арк. 77; 233, арк. 77; 242; 592]. Колективно переглядали кінофільми [23, арк. 50; 108, арк. 104; 149, арк. 76; 167, арк. 85].

У ПІ колективи художньої самодіяльності демонстрували свою майстерність на внутрішньоінститутських олімпіадах, конкурсах, оглядах [23, арк. 51; 35, арк. 46; 56, арк. 26; 107, арк. 141; 151, арк. 44; 203, арк. 90; 426; 455; 495]. Регулярно проводилися вечори художньої самодіяльності, студентський «Голубий вогник», у яких брали участь не лише студентські колективи, але й художні колективи виробничих підприємств, військових частин та інших закладів освіти [95, арк. 139].

Як недолік, відзначимо те, що часто ініціативу з підготовки програми художньої самодіяльності студентського колективу виявляли науково-педагогічні працівники, а не студенти [188, арк. 43].

Учасники художньої самодіяльності інститутів проводили роботу із обслуговування населення: виступали з концертами серед робітників, колгоспників, службовців і учнів шкіл, на виборчих дільницях [38, арк. 46; 39, арк. 55-56; 56, арк. 26; 85, арк. 97; 88, арк. 93; 93, арк. 116; 94, арк. 81; 101, арк. 98; 141, арк. 45; 143, арк. 72; 149, арк. 75; 151, арк. 44; 170, арк. 69; 201, арк. 88; 203, арк. 89; 244, с. 36; 564, с. 18]. Студенти на громадських засадах керували роботою гуртків і студій у міських і сільських школах [91, арк. 118].

Поширювалися художні зв'язки ПІ УРСР із колегами з інших республік. Так, студенти Луцького ПІ виїжджали з концертами до Ленінградського інституту

інженерів водного транспорту і Брестського ПІ, а учасники художньої самодіяльності цих вишів побували у Луцькому ПІ [101, арк. 98]. У травні 1959 р. хор Львівського ПІ побував у Вільнюсі на запрошення місцевого ПІ, де відбувався міжреспубліканський фестиваль студентів [564, с. 85-90].

У ПІ певну увагу приділяли фізкультурно-спортивній роботі. У 1954 р. спортивно-масовою роботою загалом було охоплено 14764 студенти [13, арк. 156]. У наступні роки їхня кількість зросла і досягла піку наприкінці 50-х – на початку 60-х рр., після чого кількість фізкультурників почала зменшуватися. У 1960-1961 н.р. у ПІ працювали студентські спортивні клуби, у яких налічувалося 26376 студентів. При спортивних клубах упродовж навчального року працювали спортивні секції з 41 виду спорту, у яких тренувалися 24059 студентів [73, арк. 107]. У 1962-1963 н.р. спортивні секції працювали вже з 37 видів спорту із 23103 студентами [91, арк. 92], у 1963-1964 н.р. – відповідно 34 і близько 20 тис. [101, арк. 80].

У ПІ при всіх студентських гуртожитках щоденно проводилася ранкова гігієнічна гімнастика. Спочатку питання проведення гімнастики кожний виш розглядав індивідуально [244, с. 90]. У 1962 р. вийшло розпорядження заступника міністра освіти УРСР Миргородського про запровадження виробничої гімнастики для всіх студентів ПІ [244, с. 116]. У звіті МНО за 1963-1964 н.р. йшлося про те, що у ПІ щоденно проводилася ранкова гімнастика [101, арк. 81]. У деяких закладах організовували «фізкультхвилини» [85, арк. 103].

У спортивних секціях готували студентів до здачі норм на значок ГПО, на спортивні розряди. Так, у 1954 р. виші підготували 104 спортсмени першого розряду, 599 – другого, 2336 – третього, 678 інструкторів-суспільників, 626 суддів по видам спорту [13, арк. 156]. Станом на 1 січня 1961 р. в інститутах повністю склали норми на значок ГПО I ступеня 716 осіб, II-го – 4564. Підготовлено 34 майстри спорту, 7001 спортсмена-розрядника, у т.ч. спортсменів I розряду – 422, II-го – 1820, III-го – 4725 [73, арк. 107]. У 1962 р. норми комплексу ГПО I-II ступенів склали 5655 осіб, підготовлено 65 майстрів спорту, 526 першорозрядників, 1817 другорозрядників, 6199 третьорозрядників, 2068

громадських інструкторів, 2575 спортивних суддів [91, арк. 92; 480]; у 1963 р. – відповідно 5738; 54; 604, 1922, 6517; 1865, 2540 [101, арк. 80]. Що стосується окремих ПІ, то, підводячи підсумки спортивно-масової роботи за 1960 р., республіканська рада СДСТ «Буревісник» визнала кращими спортивні клуби Миколаївського, Вінницького, Одеського і Харківського ПІ [73, арк. 108].

Студентські спортивні клуби організовували і проводили змагання на першість клубів, брали участь у всіх змаганнях на першість міста, змаганнях, передбачених спортивним календарем обласних і республіканських рад СДСТ «Буревісник» [14, арк. 68; 24, арк. 74; 26, арк. 104; 38, арк. 47-48; 43, арк. 73; 88, арк. 100; 175, арк. 143; 223, арк. 68]. У 1961-1962 н.р. у внутрішньоінститутських змаганнях з 27 видів спорту брали участь 36744 особи [80, арк. 91; 133, арк. 150]. У 1962-1963 н.р. учасниками спартакіади були 29648 студентів [91, арк. 93], у 1963-1964 н.р. – близько 20 тис. (72% від загальної кількості студентів) [101, арк. 80].

Щорічно відбувалися республіканські спартакіади студентів педагогічних вишів. У 1953 р. у Харкові проведено IV республіканську спартакіаду, за результатами якої 130 найкращих спортсменів відібрали для участі у Всесоюзній спартакіаді [531]. З 4 по 9 липня 1954 р. в Одесі відбулася V спартакіада, у якій брали участь 650 студентів. ПІ розподілили на дві групи: до першої ввійшли 6 ПІ, що мали у своїй структурі факультети фізвиховання. Всі інші педвищі були віднесені до другої групи [13, арк. 156; 134, арк. 195; 145, арк. 79-80]. У наступному році VIII спартакіаду приймав Харківський ПІ, який зібрав понад 800 учасників [5, арк. 66-67; 393; 805, с. 27]. У травні-липні 1961 р. спортсмени зібралися у Кам'янці-Подільському [8, арк. 4; 43, арк. 74; 73, арк. 109; 169, арк. 47; 312; 368]. У X спартакіаді (1961-1962 н.р.) взяли участь 1213 осіб [80, арк. 92]. У червні-липні 1964 р. проведено XI республіканську спартакіаду, яку як і попередні організували МНО УРСР спільно із республіканською радою СДСТ «Буревісник». ПІ, що мали факультети фізичного виховання, змагалися з 6 видів спорту (легка атлетика, гімнастика, плавання, велоспорт, волейбол, баскетбол), решта – з трьох видів спорту (легка атлетика, гімнастика, баскетбол). Всього у

фінальних змаганнях брали участь близько 1700 осіб. Перше місце серед інститутів, що мали спеціальні факультети, третій рік підряд займав колектив Вінницького ІІ, по другій групі колектив студентів Рівненського ІІ [101, арк. 80-81; 170, арк. 35].

Команди ІІ успішно виступали на республіканських і всесоюзних змаганнях СДСТ «Буревісник» [73, арк. 109; 80, арк. 92; 101, арк. 81]. Практикували товариські зустрічі між збірними командами інститутів [39, арк. 56; 40, арк. 112; 93, арк. 118; 101, арк. 99; 281, с. 41; 556].

Найкращі спортсмени були учасниками Олімпійських ігор. На XVII Олімпійських іграх у Римі (1960 р.) студентка Одеського ІІ М. Ніколаєва здобула медаль найвищої проби у змаганнях з гімнастики [457]. На XVIII Олімпійських іграх у Токіо (1964 р.) золоті медалі завоювали студенти Черкаського ІІ А. Хімич (веслування на каное, двійка 1000 м) [573], Харківського ІІ – Л. Жаботинський (важка атлетика), Ю. Поярков і Ю. Венгеровський (обидва – волейбол) [805, с. 29]. У волейбольній команді був також М. Чужиков, який невдовзі після Олімпіади вступив у Ворошиловградський ІІ [457]. На початку 60-х рр. у Кам'янець-Подільському ІІ перші кроки в спорті почав робити майбутній олімпійський чемпіон А. Боднарчук [525]. У 1955-1959 рр. у цьому ж закладі навчався І. Турчин. Гандбольна команда «Спартак» (Київ), яку він очолював, виграла 20 чемпіонатів СРСР і 12 Кубків європейських чемпіонів. За високі показники в міжнародних змаганнях «Спартак» і прізвище його тренера занесли до Книги рекордів Гіннеса [701, с. 746-748].

Кафедри фізичного виховання ІІ надавали практичну допомогу школам в організації і проведенні навчальної, позакласної і позашкільної роботи з фізичного виховання учнів. Вихованці Кримського ІІ організували у школах міста секції з гімнастики і легкої атлетики [651, с. 314]. У Миколаївському, Житомирському, Бердянському, Кіровоградському, Харківському, Вінницькому, Рівненському та інших ІІ на громадських засадах працювали дитячі спортивні школи [74, арк. 98; 91, арк. 93; 101, арк. 93; 140, арк. 85], які виконували функції науково-експериментальної бази факультетів фізичного виховання, де проводили

науково-дослідну роботу, пов'язану з дослідженням дитячого та юнацького спорту, підготовки спортсменів вищих розрядів з учнів шкіл [805, с. 28].

Таким чином, у ПІ молодь залучали до суспільно-корисної роботи. Щорічно тисячі студентів виїжджали на осінні сільськогосподарські роботи. Найчастіше їм доручали збирати врожай кукурудзи і копати картоплю. Вони працювали також з благоустрою міст, на будівництві, були учасниками студентських будівельних загонів, трудилися на цілинних землях Казахстану, оволодівали громадськими професіями, вели роботу у підшефних організаціях. Частина хлопців і дівчат були членами добровільних народних дружин і охороняли громадський порядок. Чимало уваги приділяли культурно-масовій роботі, зокрема естетичному вихованню студентів. У вільний від навчання час вони займалися сценічною діяльністю, брали участь у художній самодіяльності, спортивно-масовій роботі.

Висновки до розділу IV

У роки хрущовської «відлиги», незважаючи на певну лібералізацію тоталітарної системи, пріоритетним завданням педагогічних закладів освіти визначалося виховання студентів у комуністичному дусі, виховання у них основ марксистсько-ленінського світогляду, високої ідейності й відданості комунізмові тощо. Для радянзації молоді, нав'язування їй відповідної ідеології використовували різні шляхи. Свої ідейні настанови влада поширювала через організацію політінформацій, політгодин, тематичних комсомольських зборів, диспутів на різні теми, бесід з питань поточної політики компартії, розвитку народного господарства, інтернаціональних вечорів, колективних переглядів і обговорення кінокартин і вистав з тем «комуністичного будівництва», відзначення державних свят, днів народження В. Леніна. Практикували проведення спільних молодіжних вечорів із передовиками виробництва тощо. Засобами агітаційно-пропагандистської роботи були преса і радіомовлення. Науково-педагогічні працівники, яких також мобілізували до участі у різних формах політичної освіти, залучали студентів до лекційної пропаганди. Водночас, частина викладачів і студентів не були згодні з політикою правлячого режиму і

виявляли опозиційність (їх звинувачували у космополітизмі, у допущенні грубих ідеологічних помилок, ідеалізації західного способу життя, переслідували за критику радянського вторгнення в Угорщину тощо). Учасників освітнього процесу залучали до суспільно-корисної роботи, виконання різних видів робіт на громадських засадах (сільськогосподарські роботи, благоустрій міст, будівельні роботи, участь у добровільних народних дружинах, підшефній роботі тощо). Щодо культурно-масової роботи, то її проводили через організацію університетів культури, у яких читали цикли лекцій з питань мистецтва та літератури, гуртків художньої самодіяльності, які сприяли розвитку творчих здібностей студентів, масове залучення студентів до спортивної роботи і здачі норм ГПО, участі у спортивних змаганнях тощо.

РОЗДІЛ V.

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Педагогічні інститути певну увагу приділяли розширенню і зміцненню матеріально-технічної бази, оснащенню навчальних майстерень, лабораторій, кабінетів, агробіостанцій і спортивних баз.

Для більшості закладів вищої освіти характерною була нестача навчальних приміщень, що ускладнювало освітній процес. Навчально-лабораторна площа педвишів зростала, однак вона не забезпечувала потреб вишів, оскільки одночасно збільшувалася кількість студентів. У 1953-1954 н.р. вона становила 111695 м² [11, арк. 2], у 1954-1955 н.р. – 119612 м² [17, арк. 2зв.], у 1955-1956 н.р. – 122663 м² [27, арк. 1зв.], у 1958-1959 н.р. – 131755 м² [52, арк. 1], у 1959-1960 н.р. – 143783 м² [63, арк. 2зв.], у 1960-1961 н.р. – 142036 м² [70, арк. 2зв.], у 1961-1962 н.р. – 153396 м² [76, арк. 1зв.], у 1963-1964 н.р. – 237284 м² [98, арк. 1зв.].

Таким чином, упродовж 10 років навчальні площі зросли більш ніж удвічі, однак як ми вже зазначали цього було недостатньо. З розрахунку на одного студента у 1953-1954 н.р. площа становила 3,3 м² [11, арк. 1-2], у 1954-1955 н.р. – 3,4 м² [17, арк. 2-2зв.], у 1955-1956 н.р. – 3,6 м² [27, арк. 1-1зв.], у 1958-1959 н.р. – 4,2 м² [52, арк. 1], у 1959-1960 н.р. – 5,0 м² [63, арк. 2-2зв.], у 1960-1961 н.р. – 5,4 м² [70, арк. 1, 2зв.], у 1961-1962 н.р. – 5,5 м² [76, арк. 1-1зв.], у 1963-1964 н.р. – 6,7 м² [98, арк. 1-1зв.] (підр. наші). У той же час за нормами МВССО СРСР для інститутів ця площа мала дорівнювати 10 м² [100, арк. 33].

Найгірший стан з навчально-лабораторними приміщеннями був у Київському ІІ іноземних мов (1,45 м² на студента), у Сумському (1,8 м²), Полтавському (1,86 м²), Криворізькому (1,86 м²), Слов'янському (2,07 м²) та Запорізькому (2,36 м²) (станом на 1962-1963 н.р. [91, арк. 5]). 7 ІІ вимушені розміщуватися у тісних шкільних будинках [64, арк. 40].

У доповідній записці до ЦК КПУ міністр освіти І. Білодід (1960 р.) зазначав, що обсяг навчальних приміщень на кожного студента у середньому складав 36 м³, тоді як до війни на кожного студента припадало 44 м³. Щоб досягнути довоєнної норми забезпечення навчальними приміщеннями для інститутів потрібно було

збудувати додатково 547 тис. м³ навчальних приміщень, у т.ч. упродовж 1959-1965 років принаймні 156 тис. м³ [64, арк. 40].

Зважаючи на такі труднощі, деякі інститути змушені організувати роботу у дві зміни, а також використовувати для занять кабінети, лабораторії, актові зали, читальні та інші приміщення, що утруднювало організацію самостійної роботи студентів у позаурочний час. Так, у 1953-1954 н.р. із 43 педвишах двозмінне навчання було у 19 [13, арк. 8], у 1959-1960 н.р. – у 13 ПІ [54, арк. 25], у 1962-1963 н.р. – 11 [91, арк. 5; 96, арк. 3], у 1963-1964 н.р. – 14 [101, арк. 5; 108, арк. 11; 170, арк. 4].

Окремі виші вимушені були ділити навчальні площі із закладами і установами, які не мали нічого спільного із освітнім процесом. У них розташовувалися торгівельні та господарські установи, кінотеатри, приватні квартири [735, с. 144].

Навчальні площі зростали за рахунок капітального будівництва (створення нових, реконструкція, розширення діючих навчальних корпусів. – Авт.), видатки на яке поступово зростали. У 1960 р. було асигновано 465,7 тис. крб [73, арк. 8], у 1961 р. – 1,365 тис. крб [80, арк. 8], у 1962 р. – 2160 тис. крб [91, арк. 5], у 1963 р. – 2068 тис. крб, у 1964 р. – 2118 тис. крб [101, арк. 5]. Загалом, на 1959-1965 рр. запланували ввести у дію 41,3 тис. м² (загальний обсяг капіталовкладень мав скласти 43,6 млн крб). Нові навчальні корпуси мали збудувати для Запорізького, Криворізького, Кримського, Миколаївського, Полтавського, Рівненського, Херсонського і Черкаського ПІ, відбудувати навчальні будівлі – у Глухівському, Кам'янець-Подільському ПІ, добудувати – у Київському іноземних мов, Сталінському і Сумському ПІ [4, арк. 102].

Покажемо цей процес на конкретних прикладах.

Частину приміщень педагогічні ЗВО отримали після їх відбудови після руйнування у роки радянсько-німецької війни. Так, у жовтні 1953 р. відбудували навчальний корпус Бердянського ПІ із загальною площею 3 тис. м² [13, арк. 8; 244, с. 20], у 1955 р. – корпус Луганського ПІ [695, с. 28-29]. Міністр освіти УРСР Г. Пінчук у червні 1954 р. у листі до завідувача відділу шкіл ЦК КПУ

Ф. Овчаренка просив розглянути питання про відбудову приміщень Запорізького, Полтавського, Миколаївського, Ворошиловградського і Мелітопольського ПІ [12, арк. 8-9]. Врешті у 1955-1956 н.р. було відбудовано навчальні корпуси перших двох ПІ [330; 659, с. 65; 673, с. 221]. Тоді ж відновили і будівлю Кіровоградського ПІ, хоча очільник освітнього відомства його не згадував. Станом на 1957-1958 н.р. не були відбудовані навчальні приміщення Кам'янець-Подільського, Мелітопольського, Харківського і, частково, Херсонського та Глухівського ПІ [64, арк. 40]. Процес відбудови розтягнувся на роки. Причини були різні: халатність підрядчиків, штучний дефіцит матеріалів, яким «грішили» облбудтрести, постійні перерахунки вартості робіт у зв'язку із подорожчанням чи здешевленням будматеріалів тощо. Наприклад, у Глухівському [91, арк. 2; 94, арк. 2] і Житомирському ПІ навчальні корпуси ввели в дію лише у 1962-1963 н.р. [82, арк. 9; 175, арк. 9; 353; 823, с. 54], а в Кам'янець-Подільському – у 1963-1964 р. [8, арк. 9-10; 192, арк. 122; 203, арк. 5; 690, с. 120].

Республіканські і місцеві органи влади, передали на баланс ПІ декілька приміщень. Так, у 1953 р. Вінницький ПІ перейшов у будинок колишнього управління Південно-Західної залізниці [13, арк. 6; 134, арк. 69; 145, арк. 3; 361; 554]. У 1962-1963 н.р. навчальна база ПІ дещо зросла за рахунок обміну приміщення старого гуртожитку на частину будинку, в якому знаходився лісомеліоративний технікум [91, арк. 2; 91, арк. 2; 94, арк. 2; 143, арк. 55]. У серпні 1956 р. на баланс Дрогобицького ПІ передали приміщення СШ №4. Крім того, у 1959 р. у зв'язку з ліквідацією Дрогобицької області і переведенням у Дрогобич Львівського ПІ Львівський облвиконком зобов'язав передати ПІ на баланс приміщення, в яких раніше розміщувалися окремі обласні та міські установи, зокрема приміщення облуправління КДБ, облспоживспілки і обласної міліції, міської ради [671, с. 39]. У 1956-1957 н.р. Кам'янець-Подільському [677, с. 33] і Кримському ПІ надали приміщення колишніх педучилищ [40, арк. 4], а Харківському ПІ фізичного виховання – у 1958 р. – навчальний корпус технікуму фізичної культури [805, с. 28]. У 1962-1963 н.р. Донецький ПІ одержав від

громадських організацій міста новий навчальний корпус для музично-педагогічного факультету [91, арк. 2; 94, арк. 2].

Складно вирішувалося питання із приміщенням для Київського ПІ, флагмана педагогічної освіти УРСР. 22 лютого 1955 р. до РМ УРСР звернувся міністр освіти УРСР Г. Пінчук, який пропонував передати Київському ПІ все приміщення, у якому він розташований. Частина цієї будівлі належала Київському інженерно-будівельному інституту [18, арк. 8-9]. Судячи з усього, це питання тоді не вирішили: у 1954-1955 н.р. ПІ мав навчальну площу 9064 м² [17, арк. 43-43зв.]. У наступні роки спостерігаємо збільшення навчальних площ ПІ, однак не суттєве: у 1957-1958 н.р. – 9264 м² [44, арк. 29-29зв.]; у 1962-1963 н.р. – 9851 м² [89, арк. 37-37зв.]. Лише 18 листопада 1963 р. Рада Міністрів УРСР прийняла рішення про передачу ПІ означеної будівлі [233, арк. 2], у результаті чого навчальна площа зросла до 11690 м² [98, арк. 45-45зв.].

Частину капітальних видатків спрямовували на добудову навчальних приміщень. Наприклад, для покращення умов роботи Чернігівського ПІ, який розміщувався у приміщенні колишньої СШ №16, у 1957-1960 рр. до діючого приміщення добудували ще два приміщення, де розмістили актовий і спортивний зали, аудиторіями та кабінетами [614, с. 35; 713, с. 44-45; 832, с. 11]. У 1961-1962 н.р. повністю було завершено будівництво і обладнання навчальних майстерень [80, арк. 7].

У 1960 р. добудували навчальний корпус Рівненського ПІ, в Донецькому – ввели в дію актовий зал [73, арк. 8]. У першій половині 60-х рр. добудували навчальні корпуси Київського ПІ іноземних мов і Херсонського ПІ [80, арк. 8; 91, арк. 2; 94, арк. 2; 101, арк. 4].

Декілька закладів освіти отримали нові навчальні приміщення. Міністр освіти УРСР Г. Пінчук у червні 1954 р. звернувся з листом до завідувача відділу шкіл ЦК КПУ Ф. Овчаренка, у якому просив розглянути питання про будівництво додаткових навчальних корпусів для Київського, Харківського, Львівського, Одеського і Сталінського ПІ, де заняття проводилися у дві зміни [12, арк. 8-9]. Справа із розширенням навчальних площ цих закладів вирішувалася поступово.

Про Київський ПІ ми вже зазначали. Щодо Харківського ПІ, то його площі зросли лише у 1963-1964 н.р. (з 7863 м² до 9547 м²) [70, арк. 50-50зв.; 89, арк. 69-69зв.; 98, арк. 67-67зв.]; Одеського – з 4635 м² до 5573 м² у 1961-1962 н.р.; 7426 м² – у 1963-1964 н.р. [70, арк. 50-50зв.; 76, арк. 54-54зв.; 98, арк. 59-57зв.]; Сталінського (Донецького) – з 2285 м² до 3515 м² у 1960-1961 н.р.; 7297 м² – у 1961-1962 н.р.; 12600 м² – у 1963-1964 н.р. (вражаюче зростання – навчальні площі збільшилися у 5,5 разів. – Авт.) [63, арк. 58-58зв.; 70, арк. 55-55зв.; 76, арк. 60-60зв.; 98, арк. 27-27зв.].

У 1955 р. ввели у дію навчальний корпус Запорізького ПІ [18, арк. 63; 680, с. 52]. У 1960 р. у Дрогобицькому ПІ запрацював новий корпус для навчальних майстерень. У 1961 р. побудували корпус факультету фізичного виховання Черкаського ПІ і частину навчального корпусу Херсонського ПІ [73, арк. 9; 221, арк. 32; 818, с. 26; 819, с. 161]. У 1962-1963 н.р. введено в дію нові навчальні корпуси у Житомирському та Мелітопольському [91, арк. 2; 94, арк. 2; 867, с. 107], а у 1963-1964 н.р. – у Миколаївському [101, арк. 4] і Луганському ПІ [91, арк. 5].

Мали місце конфліктні ситуації щодо приміщень із структурами КПУ, наприклад, у 1964 р., коли МНО розглянуло звернення Житомирського промислового обкому КПУ, у якому він просив передати на баланс МВССО УРСР приміщення Житомирського ПІ по вул. Пушкінській, 42 для розміщення там загальнотехнічного факультету Київського політехнічного інституту. МНО виступило категорично проти цієї ідеї [100, арк. 32-33].

Щорічно адміністрації педагогічних ЗВО дбали про своєчасну і якісну підготовку навчально-матеріальної бази до початку навчального року. Так, у звіті МНО за 1953-1954 н.р. зазначалося, що всі роботи були проведені вчасно. Сталінський і Кременецький ПІ, Житомирський ПІ іноземних мов і Чернівецький учительський інститут, які забезпечили добру підготовку до навчального року, нагородили почесними грамотами МНО УРСР і ЦК профспілок працівників початкової і середньої школи. Однак, окремі інститути не забезпечили своєчасного проведення капітальних робіт [13, арк. 8]. У 1961 р. на проведення

поточних і капітальних ремонтів було витрачено 608 тис. крб [80, арк. 7], у 1962 р. – 646 тис. крб [91, арк. 6], у 1963 р. – 670 тис. крб, за 9 місяців 1964 р. – 579 тис. крб [101, арк. 6].

Значна частина робіт з ремонту, реконструкції і будівництва навчальних і господарських приміщень, гуртожитків, спортивних споруд, приміщень для лабораторій і майстерень, упорядкування садіб виконувалася силами студентів (Луганський, Черкаський, Ніжинський, Полтавський [64, арк. 49], Житомирський [823, с. 51]).

У 1959 р. у державі розгорнулася кампанія із переходу закладів освіти на повне самообслуговування, реагуючи на почин і заклик студентів Ростовського ПІ [552]. Тягар його практичної реалізації знову мали нести студенти. Так, у березні 1959 р. хлопці і дівчата Черкаського ПІ взяли на себе всі турботи з утримання гуртожитків: чергували, прибирали в місцях загального користування, проводили ремонт тощо [281, с. 44; 371; 544].

2 червня 1959 р. вийшла спільна постанова ЦК КПРС і РМ СРСР, у якій зазначалося, що робота із самообслуговування сприяла розвитку ініціативи і самостійності студентів, підвищувала дисциплінованість, виховувала відповідальність за доручену справу, почуття турботи про колектив, бережне відношення до державного майна, повагу до праці і людей праці, надавала позитивний вплив на культуру поведінки студентів. Студентів мали широко залучати до виконання обов'язків молодшого обслуговуючого персоналу у лабораторіях, клініках, навчальних кабінетах, майстернях, до участі в обслуговуванні сільськогосподарських і лісових навчальних господарств, до прибирання і утримання у чистоті житлових кімнат гуртожитків, приміщень для занять і відпочинку, клубів, стадіонів, тирів, а також до виконання робіт із самообслуговування у їдальнях і буфетах, проведення чергувань в усіх навчальних приміщеннях і гуртожитках. У постанові зазначалося, що доцільно більше використовувати працю студентів під час вирощування картоплі, овочів, ягід, фруктів та інших сільськогосподарських продуктів у підсобних господарствах для покращення їх харчування у буфетах та їдальнях [53, арк. 54-

54зв.]. Всі ці складові реалізовувалися в ПІ. Про це детально йдеться в одній із наших статей [749].

Керівництво вишів не обмежалося викладеними у постанові обов'язками і залучало молодь, як і в попередні роки, до будівельних робіт, проведення ремонтних робіт, благоустрою подвір'я, про що також розповідається у вищезазначеній статті. Силами студентів радіофікували і електрифікували гуртожитки [73, арк. 11; 848, с. 48], проводили водогони, копали траншеї теплотрас тощо [101, арк. 5].

Якість підготовки педагогічних кадрів, насамперед політехнічної і практичної підготовки, залежала значною мірою від стану обладнання кабінетів і лабораторій. Для поліпшення їх устаткування були збільшені асигнування. На придбання навчального і господарського обладнання педвишам у 1953 р. було виділено 4,9 млн крб, у 1954 р. – 10,1 млн, у 1955 р. – 6,7 млн [18, арк. 65], у 1957 р. – 9,2 млн, у 1958 р. – 8,7 млн [46, арк. 1], у 1960 р. – 9,3 млн крб [73, арк. 9]. У наступні роки ці суми стали значно «скромнішими»: у 1961 р. – 1,039 млн крб [80, арк. 9], у 1962 р. – 993 тис. [91, арк. 6], у 1963 р. – 812 тис., на 9 місяців 1964 р. – 734 тис. крб [101, арк. 6].

Кошти використовувалися переважно на устаткування найновішими приладами і апаратурою аудиторій, кабінетів і лабораторій експериментальних кафедр (фізики, хімії, ботаніки, зоології тощо) [22, арк. 3-5; 26, арк. 9; 5, арк. 2; 93, арк. 3-4; 203, арк. 5-7; 229, арк. 2; 695, с. 29]. На початку 60-х рр. практично в усіх ПІ було створено і обладнано інноваційні кабінети і лабораторії: електричних машин, технічної механіки, автотракторної справи, основи енергетики, радіотехніки, лікувальної фізкультури і спортивного масажу та інші [73, арк. 9].

Збагачувалася матеріальна база галузевих лабораторій. У 1961 р. у Бердянському, Луганському, Слов'янському та Херсонському ПІ за рахунок коштів, які асигнувала держава на поліпшення обладнання кабінетів і лабораторій, було створено і почали облаштовувати галузеві науково-дослідні лабораторії. Зміцнилася матеріальна база галузевої лабораторії рентгеноспектрального аналізу Одеського ПІ, яка одержала сучасне обладнання

для налагодження і організаційної реєстрації рентгенівських променів, апаратуру для дослідження тонкої структури кристалів. Силами працівників інституту виготовлено ряд приладів оригінальної конструкції [80, арк. 9]. У Дрогобицькому ІІІ обладнали лабораторію магнітних випромінювань [80, арк. 10], у Донецькому – науково-дослідні лабораторії електронної мікроскопії, електровакуумного напилення тонких плівок, вивчення електропровідності багатофазних систем [91, арк. 6-7; 95, арк. 2]. Формувалися кінофотолабораторії [805, с. 28].

Наприкінці 1950-х років розпочалася технологізація процесу вивчення мови шляхом обладнання лінгафонних кабінетів і лабораторій [836, с. 9]. Цей процес було активізовано 27 травня 1961 р., коли вийшла постанова РМ СРСР за №468 про поліпшення викладання іноземних мов, у контексті якого передбачалося з 1 листопада 1961 р. розпочати відкриття лабораторій звукосвітлотехніки з кабінетними спрощеного типу, фонокабінетів та їх комплектування обладнанням [73, арк. 9].

У 1963-1964 н.р. у Миколаївському і Луганському ІІІ відкрили астрономічні обсерваторії [101, арк. 4].

У ІІІ, де були фізико-математичні факультети, створювалися навчальні майстерні. Станом на 1953-1954 н.р. вони були слабо обладнані необхідним навчальним обладнанням. Не вирішили питання централізованого постачання навчальних майстерень матеріалами (кольоровими металами, деревом, картоном тощо) [13, арк. 9]. У 1954 р. при кафедрах фізики всіх педвишів працювали 33 майстерні, які мали відділи для роботи по металу, дереву, картону та склу. Майстерні у 1954-1955 н.р. були забезпечені штатом кваліфікованих майстрів-викладачів, а також необхідним мінімумом матеріалів [16, арк. 64; 149, арк. 11]. У лютому 1962 р. вони, маючи відділи механічний, столярний і слюсарний, працювали у 26 ІІІ і мали суто навчальне призначення. Верстатний парк механічних відділів майстерень характеризувався великою різноманітністю марок і типів верстатів, оскільки він складався головним чином за рахунок передачі верстатів інститутам різними підприємствами. Наявна кількість верстатів та іншого обладнання не забезпечувала навчальних потреб інститутів. Слюсарні

відділи майстерень були забезпечені обладнанням краще ніж механічні відділи. У майстернях більшості інститутів обладнано по 15-20 робочих місць для виконання слюсарних і столярних робіт. У майстернях більшості ЗВО налагоджено випуск товарної продукції. Здебільшого тут вироблявся інструмент для шкільних навчальних майстерень, демонстраційні прилади шкільного типу, а також меблі для власних потреб. Найчастіше замовниками були відділи народної освіти та окремі підприємства [73, арк. 9; 79, арк. 24].

У роботі майстерень мали місце і ряд недоліків. Частина приміщень були непристосовані для політехнічної освіти. У звіті МНО за 1960-1961 н.р. йшлося про те, що навчальні майстерні у Київському, Станіславському, Бердянському, Луганському, Уманському ПІ займали тісні, не пристосовані приміщення, а деякі з них розміщувалися у підвальних приміщеннях, тому не було можливості належним чином устаткувати ці майстерні і забезпечити випуск промислової продукції [73, арк. 10]. Типовою проблемою для майстерень була нестача матеріалів [848, с. 89]. Такі обставини ускладнювали організацію політехнічного навчання студентів.

При ПІ функціонували агробіостанції, які були основною виробничою базою для проходження виробничої практики. Станції ПІ були різними за площею (від 3,5 до 35 гектарів), технічним обладнанням, за напрямком роботи. У 1961-1962 н.р. за розміром вони поділялися: від 2 до 5 га (Криворізький, Сумський ПІ), від 5 до 10 га (Ніжинський, Уманський, Черкаський, Луганський, Полтавський, Мелітопольський ПІ), понад 10 га (Кримський, Херсонський, Кременецький ПІ). Земельна площа всіх станцій становила 109,7 гектарів, у т.ч. під садами було зайнято 19,7 га з кількістю 2347 шт плодкових дерев, під городами – 10 га, дослідними та пришкільними ділянками – 22,5 га, декоративними насадженнями і дендропарками – 35 га, будівлями, дворами, квітниками, водоймищами – 18,5 га [80, арк. 85-86; 85, арк. 99; 212, арк. 2; 659, с. 65; 819, с. 154]. У 1962-1963 н.р. загальна площа агробіостанцій 12 ПІ зросла до 123,5 га [91, арк. 85]. Інші джерела повідомляють, що агробіостанції функціонували також у Львівському (площа 6 га) [35, арк. 2], Сумському (5 га) [709, с. 48] Харківському (8 га) ПІ. В останньому

закладі було організовано краєзнавчий музей зразків ґрунтів, геологічних колекцій, гербаріїв рослин, колекцій тварин, переобладнано шкільний географічний майданчик з метеорологічною станцією, створено живий куточок природи. У с. Гайдари побудували гідрологічний пост [805, с. 26]. Студенти природничого факультету Черкаського ПІ у 1958 р. своїми силами збудували лабораторію з основ сільського господарства та механізації [280; 281, с. 39]. У цьому ж виші обладнали сільськогосподарський кабінет [544].

Агробіостанції Кременецького, Кримського, Черкаського, Уманського та інших ПІ були перетворені на справжні «зелені лабораторії», які виконували навчальні завдання [284]. Водночас, станції займалися пропагандою нових культур, постачали школам насіння польових, овочевих культур, декоративних рослин-саджанців плодоягідних культур. Так, з Черкаського ПІ у 1960-1961 н.р. за рознарядкою обкому КПУ відпустили колгоспам і радгоспам області 85 кг насіння кормового пастернаку і насіння нових форм гібридних буряків [73, арк. 101]. У Ніжинському ПІ кафедра ботаніки проводила на агробіостанції значну роботу із виведення морозостійких сортів абрикосів та інших сортів плодових дерев [91, арк. 88]. Водночас, в Уманському ПІ у 1962-1963 н.р. унаслідок слабкого контролю і низької агротехніки, несвоєчасного виконання робіт, ручної праці агробіостанція інституту виконала план лише на 71%. Урожай більшості зернових, технічних і овочевих культур одержали нижчий, порівнюючи з урожаєм, який мали колгоспи і радгоспи Уманського виробничого управління [91, арк. 89].

Агробіостанції співпрацювали з науково-дослідними закладами, ботанічними садами. Так, влітку 1956 р. станція Черкаського ПІ провела обмін насіння з 12 ботанічними садами СРСР і 6 садами зарубіжних країн, що дало можливість значно збільшити видовий склад рослин [281, с. 25, 27; 461].

Щодо рентабельності цих станцій, то проілюструємо це на прикладі Мелітопольського ПІ, на утримання якої витратили 2800 крб, а від реалізації продукції виручили лише 2400 крб [656, с. 117].

При агробіостанціях декількох вишів функціонували ботанічні сади, які структурно підпорядковувалися кафедрам ботаніки природничих факультетів [18, арк. 65; 244, с. 20].

У ПІ формувалися машинні парки. Так, на фізматі Дрогобицького ПІ організували машинний парк, у якому були легкові та вантажні автомашини, трактори, локомотиви, комбайни та інші промислові і сільськогосподарські машини для практичних занять студентів з курсу машинознавства [93, арк. 5]. Поповнювалися парки Луцького [73, арк. 9], Сумського [709, с. 48] і Черкаського ПІ [544].

У ПІ цілеспрямовано працювали щодо формування бібліотечних фондів. На жаль, нам не вдалося віднайти узагальнені дані, які б показали повну картину цього процесу. Маємо лише розрізнені факти, які дають зрозуміти, що фонди поступово зростали. Наприклад, у Кримському у 1954-1955 н.р. було 177805 прим. книг [22, арк. 92], у 1963-1964 н.р. – 253825 [107, арк. 124]; у Харківському – у 1956-1957 н.р. – 176617, у 1958-1959 н.р. – 176577 [62, арк. 6], у 1961-1962 н.р. – 194206 [88, арк. 95], у 1962-1963 н.р. – 203025 [97, арк. 80]; Житомирському – у 1961-1962 н.р. – 132331 [175, арк. 17], у 1962-1963 н.р. – 161517 [95, арк. 145]; Кам'янець-Подільському – у 1954 р. – 76,4 тис. [184, арк. 73], у 1955 р. – 80,4 тис., у 1956 р. – 130,8 тис., у 1959 р. – 200 тис., у 1960 р. – 216059, у 1961 р. – 230758, у 1962 р. – 243168, у 1963 р. – 270143, у 1964 р. – 295360 [205, арк. 7; 207, арк. 71; 326, с. 71]; у Вінницькому – у 1955 р. – 114153, у 1956 р. – 126995 прим. [149, арк. 3; 151, арк. 7].

Більшість книг було на ідеологічну тематику. Так, у 1963-1964 н.р. у Кримському ПІ твори класиків марксизму-ленінізму, суспільно-політична література становили 81920 примір., мовознавча – 18069, природнича – 50534, медична – 2471, технічна – 5806, сільськогосподарча – 5682, літературознавча – 26982. Мистецтво і спорт були представлені 7208 прим., географія – 4510, художня література – 38842, українська література – 8332 тощо [107, арк. 124].

Керівництво ПІ дбало про поповнення фондів. Наприклад, у 1953-1954 н.р. поповнили бібліотеку Київського ПІ 11115 прим. книг [14, арк. 13], у 1954-1955

н.р. – Кримського – 11145 [22, арк. 93], у 1963-1964 н.р. – 16107 [107, арк. 123]; Харківського – у 1961-1962 н.р. – 7819 [88, арк. 95], у 1963-1964 н.р. – 11365 [108, арк. 98].

Створювалися громадські книгозбірні, які переважно формувалися самими студентами. Наприклад, молодь Луцького ПІ відкрила книжковий кіоск на громадських засадах, книжковий фонд збирали своїми силами [807, с. 130].

Покращувалася навчально-спортивна база педагогічних вишів. У 1953-1954 н.р. ввели в дію спортзали Осипенківського, Кіровоградського і Сумського ПІ. У 1954 р. розпочато будівництво спортзалів у Ворошиловградському, Харківському і Полтавському ПІ, відновлювався спортзал Миколаївського ПІ. Спортивні бази педагогічних ЗВО із року в рік поповнювались спортивним інвентарем та обладнанням. Вартість спортивного інвентарю і обладнання станом на 1 січня 1954 р. загалом становила 2 млн 989 тис. карбованців. У 1954 р. ПІ надано на закупівлю спортивного інвентаря 547 тис. крб [13, арк. 153]. У наступні роки позитивну динаміку було збережено [62, арк. 3; 74, арк. 6; 695, с. 28-29].

Гарні умови для занять з фізичної культури створені в ПІ, які мали факультети фізичного виховання, особливо у Вінницькому і Кримському [73, арк. 11; 107, арк. 134]. Добре обладнану спортивну базу мав факультет фізичного виховання Кам'янець-Подільського ПІ [203, арк. 5-7; 205, арк. 4-5]. Власний добре устаткований стадіон був у Одеському ПІ. У 1960-1961 н.р. розпочато будівництво спортзалів у Миколаївському, Кіровоградському, Глухівському та інших ПІ [73, арк. 11], а в Бердичівському – у 1961-1962 н.р. – завершено будівництво [80, арк. 7]. Деякі заклади орендували об'єкти спортивної інфраструктури. Наприклад, Черкаський ПІ, який мав 8 спортивних залів, тир і спортивний майданчик, орендував палац спорту «Будівельник», стадіон заводу «Фотоприлад», водний басейн ДСТ «Зеніт» [221, арк. 17-18; 819, с. 160].

Незважаючи на позитивні тенденції, все ж тогочасна спортивна база і обладнання у вишах не відповідали потребам організації освітнього процесу і спортивно-масової роботи. Особливо не вистачало якісного спортивного інвентаря і спортивної форми, гімнастичних столів і трамплінів, якісних

волейбольних і баскетбольних м'ячів, жердин для стрибків, гімнастичних обручів, гоночних велосипедів тощо, що гальмувало підвищення спортивної майстерності студентів [13, арк. 153].

Поступово зростали житлові площі, однак вони не могли забезпечити потреби студентів і викладачів. Щодо перших з них, то площі гуртожитків упродовж 50-х рр. збільшувалися повільно. Наприкінці десятиліття і особливо у першій половині 60-х рр. вони значно зросли. Про це свідчать такі статистичні показники. У 1953-1954 н.р. площі гуртожитків становили 48327 м² [11, арк. 3], у 1953-1954 н.р. – 48946 м² [17, арк. 2зв.], у 1955-1956 н.р. – 56591 м² [27, арк. 1зв.], у 1957-1958 н.р. – 53537 м² [44, арк. 1зв.], у 1958-1959 н.р. – 56567 м² [52, арк. 1], у 1959-1960 н.р. – 67826 м² [63, арк. 2зв.], у 1960-1961 н.р. – 63238 м² [70, арк. 2зв.], у 1961-1962 н.р. – 74173 м² [76, арк. 1зв.], у 1963-1964 н.р. – 112349 м² [98, арк. 1зв.].

Однак відсоток тих, хто потребував житла, упродовж досліджуваного періоду так і не досяг довоєнного рівня. Якщо у 1940 р. у гуртожитках проживали 72,7% від загальної кількості студентів, то станом на 1955 р. у них мешкали лише 32% [18, арк. 64]. У 1953-1954 н.р. житлом забезпечили 9447 студентів або 28,2% від загального контингенту [1, арк. 88], у 1957-1958 н.р. – відповідно 10107 і 33% [64, арк. 40], у 1959-1960 н.р. – 11035 і 41,9% [71, арк. 31], у 1960-1961 н.р. – 11685 і 44% [73, арк. 9], у 1961-1962 н.р. – 44% [79, арк. 94; 80, арк. 7]. У 1963-1964 н.р. житло мали 14540 студентів (41%) [101, арк. 6].

Щорічно на будівництво гуртожитків із державного бюджету асигнували кошти. Наприклад, у 1960 р. було виділено 487,3 тис. крб, використано 440,7 тис. крб або 90,4% [73, арк. 9]. У 1959-1965 рр. запланували ввести у дію 22,2 тис. м² при загальному обсязі капіталовкладень 25,7 млн крб. Гуртожитки мали збудувати для 17 ПІ [4, арк. 103]. Дійсно, частина ПІ отримали нові гуртожитки (Київський і Одеський ПІ іноземних мов, Житомирський [18, арк. 63; 823, с. 55], Луганський [695, с. 33], Кіровоградський, Станіславський [73, арк. 9; 779, с. 128], Вінницький, Ніжинський, Рівненський, Станіславської [80, арк. 7; 141, арк. 62;

165, арк. 6; 167, арк. 4], Донецький, Криворізький, Чернігівський, Луцький [91, арк. 5; 832, с. 11], Запорізький і Сумський ПІ [101, арк. 4; 709, с. 48]).

Окремі інститути зовсім або майже не були забезпечені гуртожитками. Так, у 1961-1962 н.р. гуртожитку не було в Криворізькому ПІ [80, арк. 7]. У 1962-1963 н.р. у Черкаському ПІ помешканням забезпечили лише 12,6% студентів, Глухівському – 13,5%, Бердянському – 15,8%, Сумському – 15,4%, Мелітопольському – 17,6%, Бердичівському – 19,5% [91, арк. 5]. У наступному році найгірший стан із забезпеченням гуртожитками був у Сумському (проживали 6,4% потребуючих житла), Глухівському (8,8%), Бердянському (10,5%), Бердичівському (16,4%), Слов'янському (18,6%) ПІ [101, арк. 6].

У 1963-1964 н.р. повністю забезпечили своїх студентів житлом лише 16 ПІ [98, арк. 19-67зв.]. Звісно, ці показники є кращими від рівня 1953-1954 н.р., коли не було жодного вишу, який не мав би проблем із розміщенням студентів [11, арк. 21-93зв.]. Першими закладами, які у гуртожитках розмістили всіх потребуючих житла студентів, стали Ізмаїльський і Чернівецький ПІ (у 1954-1955 н.р.) [17, арк. 40-40зв., 95-95зв.]. Аж через 5 років (у 1959-1960 н.р.) до Ізмаїльського (Чернівецький ПІ вже було закрито) доєдналися Дрогобицький, Київський, Кримський, Луганський, Ніжинський, Одеський, Харківський ПІ, Київський і Харківський ПІ іноземних мов [63, арк. 24-24зв., 27-27зв., 31-31зв., 33-33зв., 38-38зв., 39-39зв., 47-47зв., 49-49зв., 68-68зв., 69-69зв.].

Часто гуртожитки були перенаселені. Так, у Станіславському ПІ у 1956-1957 н.р. у кімнатах гуртожитку проживало по 12-17 осіб [124, арк. 20], у Миколаївському – у 1961 р. – 6-10, Полтавському – 5-14 замість 3-4 за нормою [739, с. 127; 848, с. 51]. У 1961-1962 н.р. у середньому на одного студента ПІ, які жили у гуртожитку, припадало лише 2,5 м² житлової площі [80, арк. 7], у 1962-1963 н.р. – 2,9 м² [91, арк. 5] при нормі 4 м² [40, арк. 190].

Значна частина студентів, не отримавши місця у гуртожитках, змушені наймати квартири у приватних осіб. Житла частково оплачували заклади вищої освіти (у 1953-1954 н.р. студенти отримували грошову допомогу в розмірі 30 крб для оплати за проживання [11, арк. 40зв.]). Частину суми студенти доплачували зі

свого карману, оскільки за оренду приватного житла потрібно було сплатити від 50 до 150 крб на місяць [810, с. 311]. У 1953-1954 н.р. у т.зв. «кутках» жили 12456 студентів [11, арк. 1]. У наступні роки кількість тих, хто орендував «кутки» почала скорочуватися: у 1957-1958 н.р. їх було 10693 [44, арк. 1зв.], у 1959-1960 н.р. – 4096 [63, арк. 2-2зв.], у 1960-1961 н.р. – 3323 [70, арк. 2-2зв.], у 1961-1962 н.р. – 2444 [76, арк. 1зв.], у 1963-1964 н.р. – 1791 [98, арк. 1-1зв.]. Зменшення кількості квартиронаймачів, з одного боку, відбувалося у зв'язку, із введенням в експлуатацію нових гуртожитків, з іншого – з кінця 50-х рр. почали зменшуватися видатки з держбюджету на найм житла (у січні 1959 р. МНО УРСР скоротило виплату квартирних на 40%) [734, с. 243]. Якщо показати сумарну кількість студентів, які мешкали у гуртожитках і на приватних квартирах, то побачимо суттєве погіршення становища із розселення молоді. За нашими підрахунками, у 1957-1958 н.р. державним і приватним житлом забезпечили 66,9% студентів [44, арк. 1зв.; 64, арк. 40], у 1959-1960 н.р. – 52,9% [63, арк. 2-2зв.; 71, арк. 31], у 1960-1961 н.р. – 56,9% [70, арк. 2-2зв.; 73, арк. 9], у 1963-1964 н.р. – 46,1% [98, арк. 1-1зв.; 101, арк. 6]. У зв'язку з економією коштів у держбюджеті, студенти вимушені за власний кошт винаймати житло, що не могло не позначитися і на якості навчання.

З метою виявлення умов, в яких жили студенти, періодично обстежували всі без винятку квартири студентів і там, де були виявлені не придатні умови для житла і нормальних занять, їх переводили на інші квартири. Періодично проводилися бесіди зі студентами і квартиронаймачами про їх взаємини, ставилися вимоги до квартиронаймачів про поліпшення умов, покращення опалення під час зимового похолодання, освітлення, забезпечення вранці і ввечері окропом для чаю, створення умов для приготування гарячої їжі, прання білизни тощо [145, арк. 81; 151, арк. 13; 244, с. 36]. Секретар парторганізації Кам'янець-Подільського ПІ Є. Сокрутенко попереджав, що гостра нестача гуртожитку для студентів спричинила велику шкоду виховній роботі: на «кутках», де проживала частина студентів, «не завжди бажана ідейна атмосфера» [98, арк. 44зв.].

Складно було забезпечити житлом науково-педагогічних працівників. У 1955 р. у довідці «Про розвиток народної освіти в Українській РСР за період від XVIII до XIX з'їздів КП України», яку МНО УРСР надало ЦК КПУ, зазначалося: «Відсутність квартир для професорсько-викладацького складу було серйозною перешкодою до закріплення педагогічних кадрів за інститутами. Будівництво квартир для викладачів вишів у післявоєнний період зовсім не проводилося» [18, арк. 64]. Це було пов'язано з тим, що житловий фонд у республіці на той час не вдалося відбудувати і він був дуже обмежений. Темпи зростання житлових площ відставали від росту населення міст. Доцільно зазначити, що станом на 1955 р. у середньому на одну особу приходилося 6 м² житлової площі, що у 1,5 рази було менше від наявних санітарних норм [783, с. 192]. Звернення директорів (ректорів) педагогічних ЗВО про будівництво житлових будинків, як правило, відхилялися [1, арк. 121, 184; 8, арк. 23].

«Квартирна проблема» не дозволяла набрати у ЗВО висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, «замістивши тих, хто то не мав перспектив для наукового зростання і часом відповідних якостей працівника вузу» [709, с. 53].

Частково проблему забезпечення житлом викладачів вирішували шляхом поселення їх у студентські гуртожитки. 13 вересня 1954 р. на закритому партійному зібранні парторганізації Кам'янець-Подільського ПІ йшлося про те, що в 24 кімнатах у гуртожитку студентів жили викладачі, а частина студентства, яке потребувало гуртожитку, вимушене мешкати у найманих квартирах [184, арк. 44]. Подібне мало місце у Кримському [22, арк. 168], Дрогобицькому, Ніжинському ПІ [564, с. 8; 739, с. 127]. У міністерському звіті за 1961-1962 н.р. йшлося про те, що із 3053 викладачів ПІ квартирами були забезпечені лише 2420 осіб, що становить 79,2% [80, арк. 7]. У 1962-1963 н.р. цей показник становив 76,8% [91, арк. 5].

Частину гуртожитків перепрофільовували під житло викладачів (Черкаський [212, арк. 2] і Кіровоградський ПІ). Щодо останнього, то його ректор Ф. Овчаренко запрошував на роботу до Кіровограду висококваліфікованих викладачів з гарантією надання їм житла. За його клопотанням та наполяганням

було виділено біля 100 квартир [779, с. 128]. У 1954-1955 н.р. викладачам Чернігівського ІІІ надали 4 квартири, у 1959-1960 н.р. – 7 [620, с. 113-114]. У 1962 р. Вінницька міська виділила 7 квартир викладачам ІІІ, у 1963 р. – ще три квартири [143, арк. 56].

Керівництву невеликої частини вишів вдавалося вирішити питання будівництва житлових будинків для викладачів. Зокрема, у 1962 р. споруджено житловий будинок на 48 квартир для викладачів Ніжинського ІІІ [794, с. 181]. Для викладачів Луганського ІІІ у 1957 р. був збудований на інститутській садибі 8-квартирний житловий будинок, а у 1963 р. став до ладу ще й 60-квартирний будинок [695, с. 33].

Певна увага приділялася поліпшенню громадського харчування студентів. 25 березня 1955 р. МНО повідомляло відділ шкіл ЦК КПУ, що не мали власних студентських їдалень Київський, Криворізький, Миколаївський, Мелітопольський, Полтавський, Сталінський, Слов'янський і Херсонський ІІІ. У цих закладах харчування студентів організували так. Студентів Київського ІІІ обслуговувала загальностудентська їдальня, яка знаходилася поблизу інституту. Студенти Криворізького ІІІ одержували харчування у студентській їдальні Криворізького гірничорудного інституту та гірничорудного технікуму. Миколаївський ІІІ мав приміщення для їдальні. Однак санінспекція не дала згоди на його експлуатацію і вимагала капітального переобладнання. Тому студенти харчувалися у загальнодоступній міській їдальні. Студенти Мелітопольського ІІІ обслуговувалися їдальнею Змішторгу. Студентів Полтавського ІІІ прикріпили до їдальні місцевого сільгоспінституту. Молодь Сталінського ІІІ користувалися робочими їдальнями та їдальнею індустріального інституту, Слов'янського – їдальнею воєнторгу. У Херсонському ІІІ студентська їдальня була, однак з вини директора Г. Катренка вона припинила існування, а приміщення використовували для інших потреб. Студенти інституту користувалися їдальнею Змішторгу. У кожному з цих закладів були буфети, частина з яких видавала гарячі страви. Крім того, організовані побутові кімнати для приготування їжі, двічі на день готувався кип'яток. Організувати студентські їдальні у Київському, Криворізькому,

Мелітопольському і Сталінському ПІ неможливо було, оскільки відповідні приміщення були відсутні [18, арк. 12-13]. Інші заклади мали власні їдальні, однак часто їхня пропускна здатність була не високою. Наприклад, у Кримському ПІ у 1954-1955 н.р. була їдальня на 70 місць, яка обслуговувала 650 студентів [22, арк. 168].

Задля покращення організації харчування 27 квітня 1956 р. МНО видало наказ, який зобов'язав керівництво вишів збільшити площі приміщень їдалень, або відкрити нові у наявних навчальних корпусах [848, с. 54]. Певною мірою це покращило становище. У 1956-1957 н.р. їдальню відкрили у Київському ПІ [226, арк. 4; 374]. У 1960-1961 н.р. їдальні та буфети працювали при 30 ПІ. У Криворізькому ПІ був буфет, а їдальня організована на базі гірничого інституту. У Бердянському та Слов'янському ПІ студенти харчувалися у міських їдальнях [73, арк. 11]. У 1961-1962 н.р. у Вінницькому ПІ введено в дію нове приміщення їдальні [80, арк. 7; 167, арк. 4].

У наступні два навчальні роки становище із організацією харчування не поліпшилося, а навпаки погіршилося. У міністерському звіті за 1962-1963 н.р. зазначалося, що студентські їдальні і буфети працювали при 29 ПІ, а в Ізмаїльському, Криворізькому, Полтавському і Донецькому ПІ були лише буфети [91, арк. 7]. У наступному навчальному році серед «аутсайдерів» значилися перші три виші [101, арк. 7].

Більшість студентів отримували стипендії. Так, у 1953-1954 н.р. із 33564 студентів денної форми навчання виплати мали 22227 (66,2% від загальної кількості) [11, арк. 1], у 1954-1955 н.р. – відповідно 35565 і 24686 (69,4%) [17, арк. 2], у 1957-1958 н.р. – 31064 і 22458 (72,3%) [44, арк. 1зв.], у 1959-1960 н.р. – 28553 і 21055 (73,7%) [63, арк. 2-2зв.], у 1960-1961 н.р. – 26375 і 19810 (75,1%) [70, арк. 2-2зв.], у 1962-1963 н.р. – 31706 і 21480 (67,7%) [89, арк. 2зв.], у 1963-1964 н.р. – 35426 і 22947 (64,8%) [98, арк. 1-1зв.]. Таким чином, у 1960-1961 н.р. відсоток тих, хто мав стипендіальне забезпечення досяг свого максимуму, однак у наступні два навчальні роки він суттєво знизився, що пов'язуємо з економічною кризою в СРСР, а відтак меншими надходженнями до держбюджету.

Стипендія становила 28 крб. Краєзнавець, публіцист, доцент В. Постолатій вважає, що такий розмір стипендії був досить вагомим і дорівнював близько 40 доларів США. Підвищена стипендія дорівнювала 35 крб (понад 50 доларів США) [779, с. 131]. Сьогоднішні студенти, відповідно до нинішнього курсу, отримують відповідно 55 і 80 доларів, що є нижче, або на рівні прожиткового мінімуму (мається на увазі підвищена стипендія) [395; 533]. Тому, ми дещо скептично ставимося до думки шанованого науковця. Дещо вищу стипендію отримували іноземці. Наприклад, у 1956 р. Кан Сан Ха, який перевівся до Київського ПІ іноземних мов з Москви, отримував стипендію у сумі 500 крб (після 1961 р. ця сума становила б 50 крб) [848, с. 63].

Мали місце, коли окремі стипендіати гуманно ставилися до своїх однокурсників. Так, у 1964 р. одна із студенток Мелітопольського ПІ відмовилася від стипендії на користь менш забезпеченого однокурсника [656, с. 125].

Найкращі студенти з 1960 р. отримували саму престижну і найбільшу стипендію в СРСР – Ленінську стипендію, яка була заснована у 1960 р. в ознаменування 90-ї річниці з дня народження В. Леніна. Її призначали за відмінне навчання і активну громадську діяльність. Спочатку вона становила 800 крб, а після проведення грошової реформи 1961 року – 80 крб [398; 452]. До цього, як зазначалося у підрозділі 3.1, студентам надавали сталінську стипендію [153, арк. 100], а також стипендію ВЛКСМ [150, арк. 44]. Виплачували також й іменні стипендії. Так, у 1957 р. започаткували стипендію імені А. Макаренка [709, с. 49]. Студентам Вінницького ПІ платили стипендію імені М. Островського [164, арк. 41-42; 166, арк. 149]. Були також Короленківська, Пушкінська стипендії [84, арк. 6].

З 1960-1961 н.р. деякі студенти отримували господарські стипендії. У тому році виплачували 98 стипендій [70, арк. 2-2зв.; 624, с. 90], у 1962-1963 н.р. – 211 [89, арк. 2зв.], у 1963-1964 н.р. – 115 [98, арк. 1].

У перші роки хрущовської «відлиги» частина студентів платили за навчання, незважаючи на те, що в СРСР декларувалася безкоштовна освіта. Плата за навчання була введена 26 жовтня 1940 р. Сума річної оплати за навчання

відповідала середній місячній номінальній зарплаті радянських трудящих (за навчання в інститутах Москви, Ленінграда та столиць союзних республік платили 400 крб і в інших містах – 300 крб). 10 травня 1956 р. плата за навчання була скасована [560]. У III УРСР у 1953-1954 н.р. за навчання платили 3599 студентів, звільнені від плати за навчання 7738 [11, арк. 1], у 1954-1955 н.р. – відповідно 1715 і 9164 [17, арк. 2].

Щодо зарплат викладачів, то, у 1957 р. запровадили нові посадові оклади для професорсько-викладацького складу. На розмір зарплати керівника вишу впливали категорія ЗВО і наявність наукового ступеню та вченого звання. Так, розмір окладу ректора складав від 2,5 тис. (для особи без регалій) до 6 тис. крб (для доктора наук чи професора). Оклад науково-педагогічних працівників залежав від педагогічного стажу, наукового ступеню і вченого звання. Так, завідувач кафедру міг отримувати від 4 тис. до 5 тис. крб, професор – 2,8-4,5 тис., доцент – 2-3,2 тис., асистент – 1,05-2,3 тис., старший викладач – 1,2-1,65 тис. крб. Зарплати докторів і кандидатів наук були на рівні зарплати партійних функціонерів середнього та вищого щаблів [629, с. 204]. Деякі викладачі працювали за сумісництвом в декількох ЗВО і науково-дослідних установах і, на думку завідувача відділу науки і культури ЦК КПУ С. Червоненка, «заробляли великі гроші». За його доносом Міністерство державного контролю УРСР провело відповідні перевірки, внаслідок яких частина науково-педагогічних працівників вимушені були відмовитися від сумісництва [67, арк. 7; 824, с. 200].

Щодо інших категорій працівників, то спостерігаємо великий розрив між викладацьким і обслуговуючим персоналом. Так, у 50-ті рр. бібліотекар і старший лаборант, наприклад, у Полтавському III отримували по 600 крб, бухгалтер – 450 крб і т.д. Найнижчу плату отримували сторож (270 крб), кочегар (260 крб), прибиральниця (300 крб) [848, с. 299]. Якщо співвіднести із цінами на харчі та промислові товари, то, за підрахунками українського історика О. Лук'яненка, вартість безбідного набору цих товарів становила 747 крб 84 коп. на місяць [848, с. 58]. Таким чином, обслуговуючий персонал не міг собі дозволити розкоші.

Водночас, і викладачі не все могли придбати, зважаючи на те, що більшість товарів були дефіцитними.

Значна увага приділялася поліпшенню оздоровлення студентів, яке організовували насамперед шляхом обладнання спортивно-оздоровчих таборів. Силами студентів і викладачів на території таборів облаштовували спортивні майданчики для занять волейболом, баскетболом, легкою атлетикою, гімнастикою та іншими видами спорту. Більшість таборів мали водні басейни та човникові станції. На спортивних базах таборів студенти I-II курсів факультетів фізичного виховання проводили навчально-тренувальні заняття з легкої атлетики, гімнастики, плавання, спортивних ігор. У таборах студенти одержували харчування, поєднували працю на свіжому повітрі з різноманітними спортивно-масовими заходами, відпочивали, а також підвищували свою спортивну майстерність. Перший табір вдалося створити Харківському ПІ у селі Гайдари Зміївського району упродовж 1954-1956 рр. [43, арк. 5; 74, арк. 92; 97, арк. 4; 108, арк. 10; 126, арк. 80; 787, с. 111; 805, с. 27].

У 1960-1961 н.р. спортивно-оздоровчі табори були обладнані при 17 ПІ, у яких влітку відпочивали 3334 студенти і викладачі [73, арк. 11], у 1961-1962 н.р. – відповідно 26 і 3764 [80, арк. 10, 91], у 1962-1963 н.р. – 23 і 4408 [91, арк. 7, 93], у 1963-1964 н.р. – 27 і 4767 [101, арк. 81]. Гарні студентські спортивно-оздоровчі табори функціонували у Дрогобицькому [93, арк. 6], Донецькому [94, арк. 5], Житомирському [88, арк. 9; 95, арк. 14], Чернігівському [614, с. 37; 713, с. 47], Кам'янець-Подільському [203, арк. 8-9; 205, арк. 7; 307; 396], Вінницькому ПІ [165, арк. 7; 167, арк. 3; 170, арк. 3].

Однією із форм оздоровлення була організація студентських таборів праці, спорту і відпочинку. Один із таких таборів було організовано Запорізьким ПІ влітку 1959 р. на базі колгоспу імені Т. Шевченка Приазовського району, у якому упродовж двох змін працювали, займалися спортом і відпочивали понад 300 студентів. Частина дня студенти трудилися в колгоспі. Табір загалом утримувався за рахунок коштів, зароблених у колгоспі [680, с. 59].

Профкоми інститутів надавали працівникам і студентам матеріальну допомогу на оздоровлення, забезпечували санаторно-курортним лікуванням (профкоми оплачували 70% вартості путівки) [26, арк. 101; 84, арк. 6; 134, арк. 165; 539; 630, с. 190; 707, с. 49], організовували відпочинок працівників інститутів на березі Азовського і Чорного морів [143, арк. 45], оздоровлення студентів у будинках відпочинку [26, арк. 101; 84, арк. 7; 408; 458; 731, с. 195].

В інститутах дбали про стан здоров'я студентів. Задля цього було обладнано медпункти, які проводили значну лікувальну, профілактичну і санітарно-освітню роботу серед студентів. Вони працювали при всіх ПІ. Стандартно у них трудилися 2 лікаря, фельдшер і медсестра [82, арк. 26; 93, арк. 3; 101, арк. 7; 175, арк. 26]. Один із найкращих медпунктів працював у Вінницькому ПІ. Станом на 1961-1962 н.р. він був обладнаний необхідним устаткуванням. При медпункті були терапевтичний кабінет, фізіотерапевтичний кабінет (УВЧ, кварц, солюкс, гальванізатор, інгалятор), стоматологічний кабінет [165, арк. 7], у Харківському ПІ – фізіотерапевтичний, рентгенівський та хірургічний [88, арк. 8].

Працівники медпункту не лише надавали першу медичну допомогу, але також проводили профілактичну роботу: слідкували за санітарним станом навчальних приміщень і гуртожитків, проводили профілактичні огляди, щеплення тощо [203, арк. 9]. Централізовано студенти і всі працівники інститутів отримували обов'язкове щеплення від інфекційних хвороб [244, с. 77; 819, с. 161].

Висновки до розділу V

У роки хрущовської «відлиги» розширювалася і зміцнювалася матеріально-технічна база ПІ, однак вона, як і в попередній період, залишалася бути недостатньою. Насамперед, не вистачало навчальних приміщень. Загалом, навчальні площі зросли більш ніж удвічі, однак збільшилася і кількість студентів, а, відтак більшість ЗВО відчували нестачу приміщень, через що вони змушені були організовувати роботу у дві зміни. Навчальні площі поповнювалися за рахунок відбудови зруйнованих у роки війни приміщень, передачі владними органами на баланс ПІ будівель, добудови наявних навчальних приміщень,

будівництва нових корпусів. До будівельних робіт, ремонту, реконструкції приміщень часто залучали студентів. На плечі молоді у порядку самообслуговування поклали тягар з утримання гуртожитків, обслуговування лабораторій, клінік, навчальних кабінетів, майстерень тощо. Щорічно збільшувалися асигнування для поліпшення обладнання кабінетів, лабораторій, майстерень, агробіостанцій, велася робота щодо формування бібліотечного фонду, покращувалася навчально-спортивна база. Складно було забезпечити житловою площею студентів. Відсоток тих, хто потребував житла, так і не досяг довоєнного рівня, хоча щорічно асигнування на будівництво гуртожитків із державного бюджету зростали. Ще складніше було забезпечити житлом викладачів. Керівництво ІІ намагалося також вирішувати питання щодо стипендіального забезпечення, належної організації харчування, оздоровлення і відпочинку хлопців і дівчат, дбало про стан їхнього здоров'я.

ВИСНОВКИ

Виконана дисертаційна робота зумовила вирішення актуальної наукової проблеми, яка полягає у комплексному і всебічному аналізі становища педагогічних закладів вищої освіти в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства середини 50-х рр. – першої половини 60-х рр. ХХ ст., показано вплив цих явищ на підготовку кваліфікованих кадрів вчителів. Використання наявної наукової літератури, низки архівних джерел, матеріалів періодичних видань, опублікованих джерел, залучення принципів і загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження дали можливість вивчити освітньо-виховну, науково-дослідну і громадсько-політичну діяльність педагогічних закладів освіти, їх матеріально-технічну базу, побутове, фінансове становище учасників освітнього процесу в умовах хрущовської «відлиги». Власне, вищезазначений інструментарій забезпечив виконання поставлених завдань і уможливив такі висновки.

1. Аналіз наукової історичної літератури засвідчує про брак праць із досліджуваної проблеми та сприяє її комплексному вивченню. Радянські, сучасні українські, діаспорні і зарубіжні вчені фрагментарно розглядали епізоди порушеної теми. Усі вони мають свою цінність, особливості, відрізняються суб'єктивністю суджень, ідеологічним та політичним спрямуванням. Їхня заслуга у вивченні теми безперечна, оскільки їх здобутки стали основою для висвітлення історичних подій і визначення основних напрямків дослідження. Все ж науковці переважно досліджували загальноукраїнський аспект у розвитку вищої школи. Вони не з'ясували ще чимало питань: формування системи вищої педагогічної освіти у ході хрущовських реформ і структурні зміни безпосередньо у вишах, організація та результативність навчальної роботи ЗВО і НДР викладачів та студентів; комплексна характеристика різних форм ідеологічної, ідейно-виховної, суспільно-корисної і культурно-масової роботи, розширення і зміцнення матеріально-технічної бази вишів тощо. Ці проблеми потребують глибшого опрацювання архівно-джерельної бази, яка є доволі репрезентативною та інформаційно насиченою. Більшість документів представлено у ЦДАВО України

у Ф. 166 Міністерство народної освіти УРСР. Значну частину фактичного матеріалу вміщено у ЦДАГО України, обласних і міському держархівах, які містять фонди окремих педінститутів. Чимало матеріалів ми почерпнули із збірників документів і матеріалів, періодичних видань – газети «Радянська освіта», багатотиражних газет педагогічних ЗВО. Використання сучасних підходів, принципів та методів дали змогу адекватно оцінити зміст і форму архівних джерел, опублікованих документів та наукової літератури, досягти поставленої мети й вирішити основні завдання дослідження.

2. Упродовж досліджуваного періоду у системі педагогічних вишів відбувалися численні реорганізації, внаслідок чого кількість педінститутів зменшилася із 47 до 33. Такі зміни відбувалися за рахунок закриття частини учительських інститутів або реорганізації їх у ПІ, реструктуризації окремих ПІ. Мали місце недоліки у територіальному розташуванні вишів. Значні зміни сталися у структурі інститутів, зокрема створювалися, реорганізовувалися чи закривалися факультети. Частину факультетів ПІ приєднали до факультетів університетів, аргументуючи це тим, що вони мали не значну кількість студентів, а також задля усунення паралелізму у підготовці педагогічних кадрів. Владні органи переконували, що такі зміни сприятимуть зміцненню не лише навчально-матеріальної, але й кадрової бази. На початку 60-х рр. визнали поспішність цих заходів і почалося складне відновлення факультетів. Зросла кількість факультетів фізичного виховання, вперше було створено факультети, які готували вчителів початкових класів, дошкільних працівників, вчителів музики і співів, виробничого навчання, створювалися загальнонаукові факультети, які готували фахівців без відриву від виробництва. Важливою у житті ПІ була роль їх керівників, які спрямовували діяльність вишів у правильне русло, дбали про їх поступ. Важливі питання життєдіяльності вишів вирішувалися головними колегіальними органами – радами.

3. Професорсько-викладацький склад інститутів кількісно зростав. Щодо якісного показника, то він був нестабільним. У середині 50-х рр. спостерігалось сповільнення росту кількості осіб із науковими ступенями і вченими званнями,

що було пов'язано із передачею до університетів окремих факультетів, а також приєднанням до них окремих ІІІ. Наприкінці 50-х рр. якісний показник поліпшився, однак з початку 60-х рр. і до середини цього десятиліття він почав погіршуватися. Це було пов'язано з тим, що кількість викладачів зростала, а загалом тих, хто мав наукові ступені і вчені звання, також зростав, однак повільнішими темпами. Доктори наук, професори працювали у поодиноких закладах. Негативним моментом було і те, що не всі ректори, проректори, декани і завідувачі кафедр мали вищу наукову кваліфікацію. Безсумнівним позитивом було запровадження з 1957 р. конкурсного обрання і переобрання професорсько-викладацьких кадрів, що посилювало відповідальність кожного науково-педагогічного працівника за якість освітньо-виховної й наукової роботи.

4. Одним із пріоритетів у житті ЗВО була профорієнтаційна робота серед потенційних абітурієнтів, форми якої були різноманітними. Однією із найбільш поширених форм була організація самооплатних і безкоштовних підготовчих курсів, ефективність роботи яких була невисокою. Суттєвим недоліком вступних кампаній було те, що плани прийому досить часто були не продуманими і не обґрунтованими без врахування кадрового складу, навчально-матеріальної бази вишів. Значна кількість абітури вступала за цільовим призначенням (виробничники). Вони мали недостатню загальноосвітню підготовку, що згодом призводило до зниження успішності та збільшення відсіву молоді.

Динаміка студентського складу була доволі нестабільною, що було пов'язано, насамперед із реформуванням системи педвишів, про що ми вже зазначали. Більшість майбутніх вчителів готували на заочних відділах ІІІ. За національним складом абсолютну більшість становили українці, а за статтю – жінки. Щодо соціального складу, то до початку 60-х рр. переважали вихідці із службовців, а ближче до середини десятиліття – робітники. У середовищі вишів відбувалася певна міграція студентів, частина з них залишили навчання через неуспішність, побутові негаразди і матеріальні труднощі.

5. Сталися суттєві зміни у навчальній роботі ІІІ республіки, зміст якої визначала державна політика у галузі освіти, яка перебувала під постійним

компартійним контролем. Проводити освітню діяльність доводилося в умовах недостатньої забезпеченості вишів навчальними приміщеннями, а також вимушеної не ритмічної організації освітнього процесу, пов'язаної із мобілізацією студентів на сільськогосподарські роботи. Вдосконалювалися навчальні плани і програми, що було пов'язано із проголошеною владними органами політикою на наближення школи до життя та поліпшення політехнічної і професійної підготовки вчителів. Відповідно до цього почали готувати педагогів широкого профілю з п'ятирічним терміном навчання. Характерною рисою тогочасних планів була їхня перевантаженість ідеологічними дисциплінами. Відповідно на студіювання профільних дисциплін відводилося набагато менше годин. Певну роботу проводили щодо українізації освітнього процесу, що, звісно, ми позитивно оцінюємо. Інша справа, що ця політика не завжди була ефективною, не зважаючи на те, що на зібраннях різного рівня неодноразово йшлося про необхідність активізації впровадження української мови у діяльність вишів. Реальних мір для досягнення результату не приймали, складно було забезпечити навчальні курси україномовними підручниками і посібниками. Велику увагу приділяли в інститутах методичним питанням, зв'язкам зі школою, самостійній роботі молоді.

Важливою складовою освітнього процесу було проходження студентством педагогічної і виробничої практик. Першу з них молодь відбувала в загальноосвітніх школах та інших навчально-виховних закладах. Не рідко, у зв'язку із відсутністю вчителів на місцях керівництво шкіл перевантажувало окремих студентів випускних курсів навчальними годинами та іноді доручало викладати непрофільні дисципліни. Уроки більшості студентів характеризувалися різноманітністю форм і методів їх проведення, вмінням поєднувати теорію і практику. Базами виробничої практики, яка була важливою складовою політехнічної підготовки, були промислові підприємства, де студенти могли продемонструвати вміння застосувати здобуті знання на практиці, оволодіваючи технікою виготовлення тих чи інших деталей, і не рідко виявляючи елементи винахідливості, конструкторської творчості. Складовою практичної підготовки була польова практика. Теоретичне і практичне навчання підсумовувало

складання випускниками державних екзаменів, на яких вони демонстрували переважно високий рівень знань. Водночас, не всі випускники через різні причини з'являлися на місця призначення, що врешті призвело до того, що повністю забезпечити школи кадрами вчителів педвищі не змогли.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності вишів була науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів і студентів. Розроблялися індивідуальні та комплексні науково-дослідні теми з психолого-педагогічної проблематики, природничих наук, частина з яких мали практичне значення для народного господарства, розширювалися творчі зв'язки з академічними науковими установами, з якими педінститути створювали спільні науково-дослідні лабораторії. Зростав обсяг держбюджетних асигнувань, збільшувалися обсяги дослідницьких договірних робіт. Проводилася робота щодо підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, зокрема, вони готували і захищали дисертації на здобуття докторських і кандидатських наукових ступенів. Однак дисертацій захищалося обмаль і динаміка їх була негативною. Це ж стосується і публікації наукової продукції, кількість якої була незначною (на одного викладача у середньому приходилося 0,2-0,3 публікації на рік). До того ж, значна частина досліджень публікувалася у газетах. Серед причин – незначний видавничий потенціал республіки, черги на опублікування праць, обмежена кількість періодичних видань.

Науковою діяльністю займалася частина студентства, робота якого концентрувалася переважно у наукових гуртках, проблемних групах та студентських конструкторських бюро. Частина молоді брала участь у тематичних дослідженнях кафедр, виконанні госпдоговірних і держбюджетних наукових робіт. Проводилися щорічні підсумкові студентські науково-практичні конференції, що підбивали підсумки роботи гуртків, організовували конкурси на кращу студентську наукову роботу. Поодинокі студенти були учасниками всесоюзних і республіканських наукових конференцій, публікували свої статті, переважно у наукових збірниках гуртків.

6. Одним із пріоритетних напрямків визначалося виховання у майбутніх спеціалістів марксистсько-ленінського світогляду. Відповідну роботу проводили партійні та комсомольські осередки вишів через проведення політінформацій, політгодин, тематичних комсомольських зборів, диспутів, вечорів-зустрічі із знатними людьми країни, тематичних вечорів, вивчення матеріалів компартійних з'їздів і пленумів, принципів «Морального кодексу будівника комунізму», відзначалися державні і партійні свята, вшановували пам'ять вождів тощо. Проводилися літературні диспути або читацькі конференції по нових творах радянських письменників, колективні перегляди і обговорення кінокартин і вистав на компартійну ідеологічну тематику. Ідеологічна робота проводилася і серед науково-педагогічних працівників: вони підвищували свій «ідейний рівень» у відповідних гуртках і семінарах, вечірньому університеті марксизму-ленінізму. Такі форми роботи учасники освітнього процесу часто сприймали без особливого ентузіазму, інколи брали участь в них під примусом. Їх залучали також до безлічі пропагандистських кампаній серед населення краю, що призводило до перевантаження.

Певну увагу приділяли атеїстичному, воєнно-патріотичному, інтернаціональному вихованню студентської молоді. Деякі заклади налагодили співпрацю з іноземними партнерами, звісно із країн соціалістичного табору. Щодо іноземних студентів, які навчалася у ПІ, то їхня кількість була незначною. Авторитетною у вишах була студентська преса (багатотиражні газети, факультетські стіннівки), які висвітлювали актуальні питання студентського життя, мобілізували молодь на наполегливе навчання, активну участь у громадсько-політичному житті.

Все ж, незважаючи на ряд заходів щодо насадження комуністичної ідеології, окремі науково-педагогічні працівники і студенти демонстрували антирадянські настрої. Постійний страх та критика, нервові виснаження призводили до фізичних захворювань серед викладацького та студентського складу. Крім того, у їхньому середовищі мали місце аморальні вчинки (грубе ставлення до дружин з

боку чоловіків, намагання встановити інтимні зв'язки зі студентками чи колежанками, пиятики, статеві злочини тощо).

Важливе місце в житті педагогічних ЗВО посідало трудове виховання студентів, яке мало різні напрямки. Зокрема, молодь залучали до сільськогосподарських робіт: вона збирала кукурудзу, викопувала картоплю, закладала силос для громадського стада, проводила політико-виховну роботу в бригадах колгоспів. Частина хлопців і дівчат за виконані роботи морально стимулювали. Однак деякі з них проявляли недисциплінованість (несвоєчасно з'являлися на роботу, симулювали хвороби, вели розмови про неможливість виконати норму тощо). Серед тих, хто не схвалював сільськогосподарські роботи були і комуністи. Без молоді не обходилися благоустрій міст, будівництво заводів і фабрик, гідроелектростанцій, об'єктів побутової інфраструктури, її залучали до участі у суботниках і недільниках. Значну частину студентів мобілізували на збирання врожаю на цілинні землі, формувалися студентські будівельні загони. Чимало з них були членами міських добровільних народних дружин, які охороняли громадський порядок. Молодь оволодівала громадськими професіями. Компартійні органи розглядали цей процес як форму комуністичного виховання студентів і підвищення їхньої громадської активності. Традиційною формою суспільно-корисної роботи студентів була їхня робота у підшефних організаціях. Багато уваги приділяли культурно-масовій роботі, зокрема естетичному вихованню і спортивно-масовій роботі.

7. Одним із напрямків роботи ПІ було зміцнення їхньої матеріально-технічної бази. Щорічно зростали навчальні площі, однак повільно, наслідком чого була хронічна нестача приміщень, що ускладнювало освітній процес і зумовило проведення у багатьох закладах занять у дві зміни. Мали місце конфліктні ситуації щодо приміщень із структурами КПУ, які не рахувалися із інтересами ПІ і передавали їхні переміщення на баланс інших ЗВО. Адміністрації педагогічних ЗВО дбали про своєчасну і якісну підготовку навчально-матеріальної бази до початку навчального року. Значну частину робіт з ремонту, реконструкції і будівництва навчальних і господарських приміщень, гуртожитків, спортивних

споруд, приміщень для лабораторій і майстерень, упорядкування садиб виконували студенти. Їх втягнули також у кампанію із переходу закладів освіти на повне самообслуговування. Вони прибирали, обладнували гуртожитки, навчальні та допоміжні корпуси інститутів, брали участь в обладнанні кабінетів, лабораторій, майстерень, музеїв. Щорічно збільшувалися асигнування для поліпшення устаткування кабінетів і лабораторій, майстерень, зростали книжкові фонди, покращувалися навчально-спортивні бази педвишів. Функціонували машинні парки, ботанічні сади, агробіостанції, де студенти виконували навчальні завдання. Останні займалися пропагандою нових культур, постачали школам насіння різних культур, декоративні рослини-саджанці тощо.

Поступово зростали площі гуртожитків, однак вони не могли забезпечити потреби студентів. Відсоток тих, хто потребував житла, упродовж досліджуваного періоду так і не досяг довоєнного рівня. Частина молоді, не отримавши місця у гуртожитках, змушена наймати квартири у приватних осіб. Спочатку більшу частину коштів компенсували виші, а згодом у зв'язку з економією коштів у держбюджеті, студенти вимушені за власний кошт винаймати житло, що не могло не позначитися і на якості навчання. Складно було забезпечити житлом науково-педагогічних працівників, оскільки житловий фонд у республіці був дуже обмежений. Квартирна проблема не дозволяла укомплектувати виші висококваліфікованими викладацьким складом. У більшості вишів працювали їдальні, однак часто їхня пропускна здатність була не високою. У 50-ті рр. зростала кількість тих студентів, які отримували стипендію, однак у першій половині відсоток тих, хто мав стипендіальне забезпечення суттєво знизився, що пов'язуємо з економічною кризою в СРСР, а відтак меншими надходженнями до держбюджету. Щодо зарплат працівників ІІІ, то спостерігаємо великий розрив між викладацьким і обслуговуючим персоналом. В інститутах дбали про стан здоров'я студентів. Задля цього обладнували спортивно-оздоровчі табори, медпункти, які проводили значну лікувальну, профілактичну і санітарно-освітню роботу серед студентів.

Отже, вивчення діяльності педагогічних ЗВО у роки хрущовської «відлиги» застерігає нас від уникнення повторення негативних моментів досвіду цього періоду. Водночас, сучасним вишам доцільно запозичити досвід профорієнтаційної роботи, організації культурно-масової роботи, звернути увагу на проведення у тогочасних вишах гурткової НДР. Цікавим є досвід розподілу навчального навантаження науково-педагогічних працівників. Загалом, фактологічний матеріал, теоретичні обґрунтування, узагальнення і висновки, які містяться у дисертації, можуть бути використані в процесі сучасного реформування галузі вітчизняної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані джерела

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, м. Київ

Ф. 2. Кабінет Міністрів України. 1918-1999 рр.

Оп. 8.

1. Спр. 11465. Матеріали про роботу вищих і середніх спеціальних педагогічних учбових закладів та науково-дослідних установ Міністерства освіти Української РСР. 25.08.1953 р. – 28.12.1954 р. 246 арк.

Оп. 9.

2. Спр. 2534. Документи про роботу педагогічних вузів на Україні. 31.12.1955 р. – 25.12.1956 р. 81 арк.

3. Спр. 3743. Документи про роботу середніх і вищих педагогічних учбових закладів України. 3.01.1957 р. – 19.11.1957 р. 132 арк.

4. Спр. 6464. Документи про роботу середніх та вищих педагогічних закладів України. 14.11.1958 р. – 1.12.1959 р. 111 арк.

5. Спр. 7975. Листування з міністерствами та центральними установами Української РСР про недоліки в підготовці, розподілі та використанні молодих спеціалістів, що закінчують університети та інститути, збільшення плану прийому абітурієнтів на заочне відділення педінститутів на 1960 р., переміщення Кременецького педагогічного інституту до м. Тернополя тощо. 6.11.1959 р. – 6.12.1960 р. 129 арк.

6. Спр. 7976. Листування з облвиконками Української РСР про відкриття педагогічного інституту фізичного виховання в м. Тернополі, забезпечення будівництва шкіл та шкіл-інтернатів у м. Києві тощо. 14.12.1959 р. – 26.12.1960 р. 75 арк.

7. Спр. 9329. Листування з Міністерством освіти Української РСР про заходи щодо забезпечення загальноосвітніх шкіл України вчительськими кадрами, поліпшення підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів тощо. 3.06.1961 р. – 15.11.1961 р. 69 арк.

8. Спр. 9334. Листування з облвиконкомом, педагогічними інститутами Української РСР про проведення в червні 1961 р. ІХ Республіканської спартакіади студентів педагогічних інститутів Міністерства освіти УРСР, реконструкцію зруйнованого приміщення учбового корпусу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту тощо. 13.02.1961 р. – 25.12.1961 р. 37 арк.

Оп. 10.

9. Спр. 1042. Листування з Міністерством освіти та Міністерством фінансів УРСР про роботу середніх і вищих педагогічних учбових закладів, органів народної освіти обласних, сільських і районних відділів народної освіти, підготовку і розподіл педагогічних кадрів, обласних інститутів удосконалення вчителів, про роботу шкіл і груп з продовженим днем. 22.01.1962 р. – 17.11.1962 р. 125 арк.

10. Спр. 2415. Проект постанови Ради Міністрів УРСР, висновки, пропозиції, листи та інші документи про організацію Педагогічного товариства Української РСР, роботу вищих і середніх педагогічних учбових закладів тощо. 17.02.1963 р. – 18.11.1963 р. 133 арк.

Ф. 166. Міністерство освіти України. 1917-2000 рр.

Оп. 15.

11. Спр. 1443. Зведений звіт педагогічних і учительських інститутів на початок 1953-1954 н/року, форма 79-кв. Б.д. 123 арк.

12. Спр. 1480. Листування з Радою Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів. 19.03.1954 р. – 15.11.1954 р. 46 арк.

13. Спр. 1481. Річний звіт про роботу педагогічних та учительських інститутів за 1953-1954 н/рік. Б.д. 184 арк.

14. Спр. 1492. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1953-1954 н/рік. 1953-1954 рр. 86 арк.

15. Спр. 1499. Річний звіт про роботу Осипенківського педагогічного інституту за 1953-1954 н/рік. 1953-1954 рр. 85 арк.

16. Спр. 1500. Річний звіт про роботу Полтавського педагогічного інституту за 1953-1954 н/рік. 1953-1954 рр. 40 арк.

17. Спр. 1621. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1954-1955 н/року, форма 79-кв. Б.д. 99 арк.
18. Спр. 1654. Доповідні записки управління до ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР з питань роботи педагогічних вузів. 13.01.1955 р. – 9.12.1955 р. 146 арк.
19. Спр. 1659. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 112 арк.
20. Спр. 1660. Річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 51 арк.
21. Спр. 1666. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 83 арк.
22. Спр. 1667. Річний звіт про роботу Кримського педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 169 арк.
23. Спр. 1668. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 91 арк.
24. Спр. 1670. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 109 арк.
25. Спр. 1673. Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 118 арк.
26. Спр. 1684. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1954-1955 н/рік. 1954-1955 рр. 133 арк.
27. Спр. 1825. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1955-1956 н/року, форма 79-кв. Б.д. 67 арк.
28. Спр. 1853. Накази Міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 11.05.1956 р. – 4.09.1956 р. 35 арк.
29. Спр. 1854. Довідки Управління вищих і середніх педагогічних закладів УРСР про стан педагогічної науки за 1956 рік. Б.д. 260 арк.
30. Спр. 1860. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1955-1956 н/рік. 1955-1956 рр. 56 арк.

31. Спр. 1864. Річний звіт про роботу Запорізького педагогічного інституту за 1955-1956 н/рік. 1955-1956 рр. 178 арк.
32. Спр. 1867. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1955-1956 н/рік. 1955-1956 рр. 60 арк.
33. Спр. 1875. Річний звіт про роботу Одеського педагогічного інституту за 1955-1956 н/рік. 1955-1956 рр. 53 арк.
34. Спр. 2080. Накази Міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 21.01.1957 р. – 25.11.1957 р. 75 арк.
35. Спр. 2081. Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів республіки. 1.04.1957 р. – 18.05.1957 р. 47 арк.
36. Спр. 2083. Навчальні плани педагогічних інститутів, розроблені управлінням та затверджені Міністерством освіти УРСР на 1957 рік. Б.д. 14 арк.
37. Спр. 2085. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1956-1957 н/рік. 1956-1957 рр. 57 арк.
38. Спр. 2088. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1956-1957 н/рік. 1956-1957 рр. 69 арк.
39. Спр. 2089. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту іноземних мов за 1956-1957 н/рік. Б.д. 57 арк.
40. Спр. 2092. Річний звіт про роботу Кримського педагогічного інституту за 1956-1957 н/рік. 1956-1957 рр. 190 арк.
41. Спр. 2093. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1956-1957 н/рік. 1956-1957 рр. 50 арк.
42. Спр. 2095. Річний звіт про роботу Луцького педагогічного інституту за 1956-1957 н/рік. 1956-1957 рр. 65 арк.
43. Спр. 2102. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1956-1957 н/рік. 1956-1957 рр. 103 арк.
44. Спр. 2261. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1957-1958 н/року, форма 79-кв. Б.д. 76 арк.

45. Спр. 2294. Накази Міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 8.01.1958 р. – 10.10.1958 р. 103 арк.
46. Спр. 2295. Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів. 15.01.1958 р. – 8.09.1958 р. 72 арк.
47. Спр. 2299. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1957-1958 н/рік. Б.д. 41 арк.
48. Спр. 2304. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1957-1958 н/рік. Б.д. 51 арк.
49. Спр. 2307. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1957-1958 н/рік. Б.д. 97 арк.
50. Спр. 2311. Річний звіт про роботу Миколаївського педагогічного інституту за 1957-1958 н/рік. Б.д. 65 арк.
51. Спр. 2318. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту іноземних мов за 1957-1958 н/рік. Б.д. 51 арк.
52. Спр. 2483. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1958-1959 н/року, форма 3-нк. Б.д. 55 арк.
53. Спр. 2520. Накази Міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 7.02.1959 р. – 4.11.1959 р. 84 арк.
54. Спр. 2521. Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів. 6.01.1959 р. – 25.12.1959 р. 140 арк.
55. Спр. 2532. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1958-1959 н/рік. Б.д. 40 арк.
56. Спр. 2536. Річний звіт про роботу Житомирського педагогічного інституту за 1958-1959 н/рік. Б.д. 76 арк.
57. Спр. 2539. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1958-1959 н/рік. Б.д. 53 арк.
58. Спр. 2541. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1958-1959 н/рік. Б.д. 90 арк.

59. Спр. 2542. Річний звіт про роботу Кримського педагогічного інституту за 1958-1959 н/рік. Б.д. 227 арк.
60. Спр. 2544. Річний звіт про роботу Луганського педагогічного інституту за 1958-1959 н/рік. Б.д. 83 арк.
61. Спр. 2552. Річний звіт про роботу Сумського педагогічного інституту за 1958-1959 н/рік. Б.д. 107 арк.
62. Спр. 2556. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту фізичного виховання за 1958-1959 н/рік. Б.д. 110 арк.
63. Спр. 2716. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1959-1960 н/року, форма 3-нк. Б.д. 77 арк.
64. Спр. 2755. Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів. 23.02.1960 р. – 13.12.1960 р. 71 арк.
65. Спр. 2764. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1959-1960 н/рік. Б.д. 75 арк.
66. Спр. 2771. Річний звіт про роботу Кримського педагогічного інституту за 1959-1960 н/рік. Б.д. 336 арк.
67. Спр. 2773. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1959-1960 н/рік. Б.д. 111 арк.
68. Спр. 2774. Річний звіт про роботу Криворізького педагогічного інституту за 1959-1960 н/рік. Б.д. 42 арк.
69. Спр. 2783. Річний звіт про роботу Одеського педагогічного інституту за 1959-1960 н/рік. Б.д. 63 арк.
70. Спр. 3055. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1960-1961 н/року, форма 3-нк. Б.д. 65 арк.
71. Спр. 3084. Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР та ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів. 5.01.1961 р. – 20.12.1961 р. 102 арк.
72. Спр. 3085. Накази Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 9.01.1961 р. – 27.11.1961 р. 259 арк.

73. Спр. 3092. Річний звіт про роботу педагогічних інститутів УРСР за 1960-1961 н/рік. Б.д. 155 арк.
74. Спр. 3107. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту фізичного виховання за 1960-1961 н/рік. Б.д. 178 арк.
75. Спр. 3110. Річний звіт про роботу Черкаського педагогічного інституту фізичного виховання за 1960-1961 н/рік. Б.д. 164 арк.
76. Спр. 3324. Звіти педагогічних інститутів на початок 1961-1962 н/року, форма 3-нк. Б.д. 79 арк.
77. Спр. 3363. Накази Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 3.01.1962 р. – 24.05.1962 р. 144 арк.
78. Спр. 3364. Накази Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 12.06.1962 р. – 6.12.1962 р. 135 арк.
79. Спр. 3365. Доповідні записки, довідки та переписки з Радою Міністрів УРСР, ЦК КП України з питань роботи педагогічних вузів. 9.01.1962 р. – 11.12.1962 р. 157 арк.
80. Спр. 3374. Річний звіт про роботу педагогічних інститутів Української РСР за 1961-1962 н/рік. Б.д. 116 арк.
81. Спр. 3377. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 98 арк.
82. Спр. 3382. Річний звіт про роботу Житомирського педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 249 арк.
83. Спр. 3386. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 55 арк.
84. Спр. 3388. Річний звіт про роботу Кіровоградського педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 118 арк.
85. Спр. 3389. Річний звіт про роботу Кримського педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 119 арк.
86. Спр. 3392. Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 115 арк.

87. Спр. 3398. Річний звіт про роботу Ніжинського педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 157 арк.
88. Спр. 3406. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1961-1962 н/рік. Б.д. 268 арк.
89. Спр. 3701. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1962-1963 н/року, форма 3-нк. Б.д. 76 арк.
90. Спр. 3759. Накази Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 8.01.1963 р. – 15.11.1963 р. 279 арк.
91. Спр. 3770. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних інститутів Української РСР за 1962-1963 н/рік. Б.д. 131 арк.
92. Спр. 3773. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1962-1963 н/рік. Б.д. 138 арк.
93. Спр. 3775. Річний звіт про роботу Дрогобицького педагогічного інституту за 1962-1963 н/рік. Б.д. 172 арк.
94. Спр. 3776. Річний звіт про роботу Донецького педагогічного інституту за 1962-1963 н/рік. Б.д. 128 арк.
95. Спр. 3778. Річний звіт про роботу Житомирського педагогічного інституту за 1962-1963 н/рік. Б.д. 269 арк.
96. Спр. 3786. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1962-1963 н/рік. Б.д. 112 арк.
97. Спр. 3798. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1962-1963 н/рік. Б.д. 115 арк.
98. Спр. 4089. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1963-1964 н/року, форма 3-нк. Б.д. 74 арк.
99. Спр. 4159. Накази Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 2.01.1964 р. – 23.12.1964 р. 274 арк.
100. Спр. 4161. Довідки, інформації та листування з ЦК КП України та Радою Міністрів УРСР з питань роботи педагогічних вузів. 28.01.1964 р. – 22.12.1964 р. 92 арк.

101. Спр. 4164. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних інститутів Української РСР за 1963-1964 н/рік. Б.д. 110 арк.
102. Спр. 4165. Річний звіт про роботу Бердянського педагогічного інституту за 1963-1964 н/рік. Б.д. 104 арк.
103. Спр. 4167. Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного інституту за 1963-1964 н/рік. Б.д. 96 арк.
104. Спр. 4170. Річний звіт про роботу Дрогобицького педагогічного інституту за 1963-1964 н/рік. Б.д. 215 арк.
105. Спр. 4171. Річний звіт про роботу Донецького педагогічного інституту за 1963-1964 н/рік. Б.д. 114 арк.
106. Спр. 4176. Річний звіт про роботу Київського педагогічного інституту за 1963-1964 н/рік. Б.д. 87 арк.
107. Спр. 4182. Річний звіт про роботу Кримського педагогічного інституту за 1963-1964 н/рік. Б.д. 145 арк.
108. Спр. 4193. Річний звіт про роботу Харківського педагогічного інституту за 1963-1964 н/рік. Б.д. 124 арк.
109. Спр. 4196. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про науково-дослідну роботу педагогічних інститутів за 1964 рік. Б.д. 31 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, 1918-1991 рр.

Оп. 24.

110. Спр. 3524. Копии исходящих писем ЦК КПСС , справки отделов ЦК КП Украины, постановления обкомов КП Украины, информации министерств УССР о работе высших учебных заведений. 5.03. 1954 г. – 31.12.1954 г. 114 арк.
111. Спр. 3792. Справки отделов ЦК КП Украины. Постановления, справки, авторефераты, информации обкомов КП Украины, Министерства просвещения УССР, высших учебных заведений и других организаций по вопросам работы высших учебных заведений и подготовке научных кадров. 3.01.1954 г. – 27.12.1954 г. 237 арк.

112. Спр. 4161. Справки отделов ЦК КП Украины, письма обкомов партии, горкомов, министерств о работе высших и средних специальных учебных заведений, вопросы литературы и искусства. О ходе выполнения постановления ЦК КП Украины «О мерах ликвидации детской беспризорности в Украинской ССР». 8.01.1955 г. – 22.12.1955 г. 343 арк.

113. Спр. 4261. Документ ЦК КПСС, копия исходящего письма ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, постановления обкомов, горкомов КП Украины, письма обкомов, министерств и других организаций о работе высших и средних специальных заведений. 9.01. 1956 г. – 12.12.1956 г. 208 арк.

114. Спр. 4492. Письмо ЦК КПСС, копия исходящего письма ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, постановления обкомов, письма, докладные записки обкомов партии, министерств и других организаций о работе высших и средних специальных заведений. 30.01.1957 г. – 30.12.1957 г. 185 арк.

115. Спр. 4702. Письмо ЦК КПСС, копии писем в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КП Украины, постановления, письма обкомов, горкомов, министерств и других организаций о работе высших и средних специальных заведений. 9.01.1958 г. – 7.12.1958 г. 185 арк.

116. Спр. 4827. Копия письма в ЦК КПСС, справка отдела школ ЦК КП Украины, постановления бюро райкомов, КП Украины и других организаций о работе высших учебных заведений. 23.05.1958 г. – 29.10.1958 г. 290 арк.

117. Спр. 4925. Письмо ЦК КПСС, копии писем в ЦК КПСС, справки секретаря ЦК т. Червоненко С. В., отделов ЦК КП Украины, постановления ЦК КП Украины, постановления, письма обкомов, горкомов КП Украины, министерств и других организаций о работе высших и средних специальных заведений. 8.01.1959 г. – 31.12.1959 г. 185 арк.

118. Спр. 5295. Справки секретаря ЦК КП Украины т. Скабы А.Д., отдела науки и культуры ЦК КП Украины, постановления, письма обкомов КП Украины и других организаций о состоянии учебно-воспитательной работы в высших учебных заведениях, о работе высших учебных заведений. 6.01.1961 г. – 15.08.1961 г. 56 арк.

119. Спр. 5660. Справки отдела науки и культуры ЦК КП Украины, письма, постановления бюро обкома КП Украины, Госплана УССР и других организаций о работе высших, средних и начальных учебных заведений. 19.01.1963 г. – 8.04.1964 г. 72 арк.

Оп. 71.

120. Спр. 89. Протоколы отчетно-выборных партийных собраний гуманитарных высших учебных заведений. 9.09.1953 г. – 25.09.1953 г. 114 арк.

121. Спр. 170. Информации обкомов КП Украины о состоянии учебно-воспитательной работы в высших учебных заведениях. 9.06.1955 г. – 22.12.1955 г. 84 арк.

122. Спр. 172. Докладные записки, информации обкомов КП Украины о научно-исследовательской работе в высших учебных заведениях и о выполнении решений январского пленума ЦК КПСС и февральского пленума ЦК КП Украины. 20.01.1955 г. – 13.07.1955 г. 282 арк.

123. Спр. 190. Докладные записки, справки, мероприятия, предложения отдела науки и культуры ЦК, обкомов КП Украины, институтов, министерств о состоянии научно-исследовательской, учебно-методической, идейно-воспитательной, хозяйственной работы в вузах и техникумах. 10.02.1956 г. – 7.08.1956 г. 289 арк.

124. Спр. 209. Информации и справки обкомов КП Украины, институтов об отчетно-выборных собраниях в партийных организациях институтов, о состоянии идейно-воспитательной работы среди студентов, преподавателей высших учебных заведений. 6.02.1957 г. – 31.12.1957 г. 108 арк.

125. Спр. 224. Докладные записки и информации отдела о переустройстве вузов в свете требований Закона о народном образовании. 2.03.1959 г. – 4.11.1959 г. 167 арк.

126. Спр. 226. Докладные записки и информации министерств, обкомов и горкомов ЦК ЛКСМУ о перестройке работы вузов в свете требований Закона о народном образовании. 5.01.1959 г. – 2.07.1959 г. 255 арк.

127. Спр. 253. Информации обкомов КПУ о перестройке работы кафедр общественных наук вузов после XX съезда КПСС. 11.01.1961 г. – 26.12.1961 г. 172 арк.

128. Спр. 245. Материалы о научно-исследовательской работе в вузах УССР. 1.01 – 31.12.1960 г. 185 арк.

Оп. 73.

129. Спр. 725. Докладные записки отдела школ ЦК, Министерства образования УССР и педагогических институтов о распределении выпускников педагогических институтов; воспитательную работу среди студентов и других вопросов педагогических институтов, 22.01.1958 г. – 31.12.1958 г. 299 арк.

***Ф. 7. Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді
України. 1919-1991 рр.***

Оп. 17.

130. Спр. 565. Звіти комсомольських комітетів вузів та обкомів комсомолу про громадсько-корисну роботу студентської молоді. Грудень 1958 р. 47 арк.

131. Спр. 566. Доповідні записки ЦК ЛКСМУ, довідки, інформації обкомів комсомолу про роботу комсомольських організацій вузів по ідейному вихованню молоді. Січень-лютий 1959 р. 64 арк.

132. Спр. 569. Довідки про роботу студентських наукових товариств у 1958-1959 навчальному році. Січень 1960 р. 15 арк.

Державний архів Вінницької області, м. Вінниця

***Ф. П. 292. Первинний партійний осередок Вінницького інституту
соціального виховання. 1930-1941 рр.***

Оп. 2.

133. Спр. 18. Протоколи засідань бюро и общин собраний коммунистов. 11.01.1953 г. – 22.12.1953 г. 190 арк.

134. Спр. 19. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 5.01.1954 г. – 28.12.1954 г. 403 арк.

135. Спр. 20. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 3.01.1955 г. – 28.12.1955 г. 206 арк.
136. Спр. 21. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 3.01.1956 г. – 27.12.1956 г. 125 арк.
137. Спр. 22. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 8.01.1957 г. – 24.12.1957 г. 130 арк.
138. Спр. 23. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 6.01.1958 г. – 22.12.1958 г. 153 арк.
139. Спр. 24. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 6.01.1959 г. – 1.12.1959 г. 179 арк.
140. Спр. 25. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 20.01.1960 г. – 27.12.1960 г. 107 арк.
141. Спр. 26. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 18.01.1961 г. – 19.12.1961 г. 174 арк.
142. Спр. 27. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 16.01.1962 г. – 21.12.1962 г. 140 арк.
143. Спр. 28. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 12.01.1963 г. – 27.12.1963 г. 117 арк.
144. Спр. 29. Протоколы заседаний бюро и общих собраний коммунистов. 15.01.1964 г. – 28.12.1964 г. 85 арк.

Ф. Р. 5050. Вінницький державний педагогічний інститут. 1944-1991 рр.

Оп. 1.

145. Спр. 245. Отчет о работе института за 1953-1954 уч. год. 1953-1954 гг. 103 арк.
146. Спр. 246. Отчет о научно-исследовательской работе за 1953 год. 1953 р. 76 арк.
147. 248. Протоколы заседаний Совета института. 9.01.1953 г. – 11.12.1955 г. 94 арк.
148. Спр. 280. Отчет о научно-исследовательской работе за 1954 год. 1954 р. 30 арк.

149. Спр. 281. Звіт про роботу інституту за 1954-1955 навчальний рік. 1954-1955 рр. 112 арк.
150. Спр. 304. Протоколи засідань Совета інституту. 23.01.1955 г. – 30.12.1955 г. 70 арк.
151. Спр. 311. Отчет о работе института за 1955-1956 уч. год. 1955-1956 гг. 56 арк.
152. Спр. 321. Отчет о работе института за 1956-1957 уч. год. 1956-1957 гг. 57 арк.
153. Спр. 324. Протоколы заседаний Совета института. 14.01.1956 г. – 1.11.1956 г. 113 арк.
154. Спр. 329. Отчет о научно-исследовательской работе за 1956 год. 1956 р. 52 арк.
155. Спр. 352. Звіт про роботу інституту за 1957-1958 навчальний рік. 1957-1958 рр. 41 арк.
156. Спр. 356. Протоколы заседаний Совета института. 13.09.1958 г. – 31.08.1959 г. 106 арк.
157. Спр. 360. Звіт про роботу інституту за 1958-1959 навчальний рік. 1958-1959 рр. 40 арк.
158. Спр. 504. Отчет о работе института за 1959-1960 уч. год. 1959-1960 гг. 65 арк.
159. Спр. 505. Отчет о научно-исследовательской работе за 1959 год. 1959 р. 60 арк.
160. Спр. 506. Отчет о научно-исследовательской работе студентов за 1959-1960 уч. год. 1959-1960 гг. 26 арк.
161. Спр. 528. Звіт про роботу інституту за 1960-1961 навчальний рік. 1960-1961 рр. 111 арк.
162. Спр. 529. Звіт про науково-дослідну роботу за 1960 рік. 1960 р. 115 арк.
163. Спр. 537. Звіт про науково-дослідну роботу за 1961 рік. 1961 р. 105 арк.

164. Спр. 547. Протоколи засідань Совета інститута. 1961-1962 гг. 62 арк.
165. Спр. 550. Звіт про роботу інститута за 1961-1962 навчальний рік. 1961-1962 рр. 72 арк.
166. Спр. 569. Протоколи засідань Совета інститута. 15.09.1962 г. – 24.07.1963 г. 147 арк.
167. Спр. 572. Звіт про роботу інститута за 1962-1963 навчальний рік. 1962-1963 рр. 122 арк.
168. Спр. 573. Звіт про науково-дослідну роботу за 1962 рік. 1963 р. 140 арк.
169. Спр. 594. Протоколи засідань Совета інститута. 26.08.1963 г. – 30.07.1964 г. 109 арк.
170. Спр. 597. Звіт про роботу Вінницького державного педагогічного інститута за 1963-1964 н.р. 1963-1964 рр. 71 арк.
171. Спр. 598. Звіт про науково-дослідну роботу за 1963 рік. 1963 р. 62 арк.

Державний архів Житомирської області, м. Житомир

Ф. Р. 98. Житомирський державний педагогічний інститут імені Івана Франка. 1919-1993 рр.

Оп. 2.

172. Спр. 156. Отчет о работе института за 1954-1955 учебный год. 180 арк.
173. Спр. 198. Отчет о работе института за 1957-1958 учебный год. 98 арк.
174. Спр. 215. Отчет о работе института за 1958-1959 учебный год. 79 арк.
175. Спр. 317. Отчет о работе института за 1961-1962 учебный год. 300 арк.
176. Спр. 358. Отчет о работе института за 1962-1963 учебный год. 268 арк.

Державний архів Кіровоградської області, м. Кропивницький

Ф. Р. 5380. Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. К. Винниченка. 1944-1996 рр.

Оп. 2.

177. Спр. 105. Отчет о работе института за 1954-1955 учебный год. 1954-1955 pp. 76 арк.
178. Спр. 152. Отчет о работе института за 1956-1957 учебный год. 1956-1957 pp. 103 арк.
179. Спр. 169. Отчет о работе института за 1957-1958 учебный год. 1957-1958 pp. 100 арк.
180. Спр. 188. Отчет о работе института за 1958-1959 учебный год. 1958-1959 pp. 74 арк.
181. Спр. 206. Отчет о работе института за 1959-1960 учебный год. 1959-1960 pp. 92 арк.
182. Спр. 229. Отчет о работе института за 1960-1961 учебный год. 1960-1961 pp. 128 арк.

Державний архів Хмельницької області, м. Хмельницький

Ф. П. 4. Осередок Комуністичної партії України Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. 1924-1932, 1934-1935, 1944-1991 pp.

Оп. 1.

183. Спр. 54. Протоколи партсобраний, протоколи партбюро, плани роботи, ведомости по уплате членских взносов, квитанции, прикрепительные талоны, корешки извещение. 16.01.1954 г. – 28.12.1954 г. 334 арк.
184. Спр. 55. Протоколы партсобраний, протоколы партбюро, планы работы, ведомости по уплате членских взносов, квитанции, прикрепительные талоны, корешки извещение. 14.01.1954 г. – 27.12.1954 г. 341 арк.
185. Спр. 56. Протоколы партийных собраний, протоколы заседаний партийного бюро, планы работы, ведомости по уплате членских партийных взносов, квитанции, прикрепительные талоны и корешки извещение. 21.01. 1955 г. – 27.12.1955 г. 319 арк.
186. Спр. 57. Протоколы партийных собраний, протоколы заседаний партийного бюро, планы работы, ведомости по уплате членских партийных

взносов, квитанции, прикрепительные талоны и корешки извещение. 12.01. 1956 г. – 27.12.1956 г. 232 арк.

187. Спр. 58. Протоколы партсобраний, партийного бюро, планы работы, ведомости по уплате членских партийных взносов и квитанции. 24.01. 1957 г. – 27.12.1957 г. 206 арк.

188. Спр. 61. Протоколы партсобраний и заседаний партбюро, планы работы, ведомости по уплате членских партвзносов. 21.01.1960 г. – 28.12.1960 г. 170 арк.

189. Спр. 62. Протоколы партийных собраний и протоколы заседаний партийного бюро, планы работы, ведомости по уплате членских партийных взносов и квитанции. 28.01.1961 г. – 29.12.1961 г. 269 арк.

190. Спр. 63. Протоколы партийных собраний. 1.01.1962 г. – 31.12.1962 г. 198 арк.

191. Спр. 64. Протоколы партбюро, ведомости уплаты членских партвзносов. 1.01.1962 г. – 31.12.1962 г. 164 арк.

192. Спр. 65. Протоколы партийных собраний. 1.01.1963 г. – 31.12.1963 г. 195 арк.

193. Спр. 66. Протоколы партийных собраний. 24.01.1964 г. – 18.12.1964 г. 211 арк.

Ф. Р. 302. Кам`янець-Подільський державний педагогічний інститут.

1920-1935, 1948-1997 рр.

Оп. 7.

194. Спр. 178. Отчеты кафедр института о работе в 1953-1954 учебном году. 29.01.1954 г. – 30 июня 1954 г. 172 арк.

Оп. 8.

195. Спр. 63. Отчеты кафедр института за 1955-1956 учебный год. Б.д. 140 арк.

196. Спр. 105. Протоколы заседаний совета института. 11.01.1960 г. – 15.12.1960 г. 85 арк.

197. Спр. 112. Отчет о деятельности института за 1958-1959 учебный год. Б.д. 92 арк.
198. Спр. 234. Звіт про науково-дослідну роботу викладачів Кам'янець-Подільського педінституту за 1959 рік. 1959 р. 84 арк.
199. Спр. 235. Звіт про науково-дослідну роботу викладачів Кам'янець-Подільського педінституту за 1960 рік. 1960 р. 52 арк.
200. Спр. 240. Протоколы заседаний совета института за 1961 год. 25.01.1961 г. – 29.12.1961 г. 76 арк.
201. Спр. 244. Звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1960-1961 навчальний рік. 1960-1961 рр. 113 арк.
202. Спр. 254. Протоколы заседаний совета института за 1962-1963 учебный год. 11.01.1962 р. – 26.12.1962 г. 62 арк.
203. Спр. 259. Звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1961-1962 навчальний рік. 1961-1962 рр. 116 арк.
204. Спр. 260. Звіт про науково-дослідну роботу викладачів за 1961 рік. 1961 р. 260 арк.
205. Спр. 275. Звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1962-1963 навчальний рік. 1962-1963 рр. 125 арк.
206. Спр. 276. Звіт про науково-дослідну роботу викладачів Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту за 1962 рік. 1962 р. 80 арк.
207. Спр. 293. Звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1963-1964 навчальний рік. 1963-1964 рр. 91 арк.
208. Спр. 294. Звіт про науково-дослідну роботу викладачів Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1963 рік. 1963 р. 79 арк.
209. Спр. 304. Протоколы заседаний совета института за 1965 год. 09.1965 р. – 12.1965 г. 131 арк.
210. Спр. 312. Звіт про науково-дослідну роботу викладачів Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1964 рік. 1964 р. 69 арк.

Державний архів Черкаської області, м. Черкаси

***Ф.Р. 193. Черкаський державний педагогічний інститут імені 300-річчя
возз'єднання України з Росією. 1929-1980 рр.***

Оп. 8.

211. Спр. 197. Оперативний план інституту. 08.1954 – 08.1955 рр. 209 арк.
212. Спр. 202. Звіт інституту за 1954/55 н.р. Б.д. 77 арк.
213. Спр. 203. Звіт про науково-дослідну роботу за 1954/55 н.р. Б.д. 63 арк.
214. Спр. 207. Протоколи засідань ради інституту. 15.09.1954 р. –
2.07.1955 р. 208 арк.
215. Спр. 230. Звіт інституту за 1955/56 н.р. Б.д. 61 арк.
216. Спр. 313. Звіт інституту за 1957/58 н.р. Б.д. 89 арк.
217. Спр. 352. Звіт інституту за 1958/59 н.р. Б.д. 77 арк.
218. Спр. 435. Плани роботи на 1960/61 н.р. Б.д. 50 арк.
219. Спр. 442. Звіт інституту за 1960/61 н.р. Б.д. 152 арк.

Оп. 10 (додатковий)

220. Спр. 2. Довідки кафедр про навчально-виховну роботу за період 1958-
1965 роки. Б.д. 56 арк.
221. Спр. 3. Статут інституту, затверджений 21 березня 1961 року. Б.д. 34
арк.
222. Спр. 11. Історичний нарис про ріст інституту за 1930-1967 роки. Б.д.
268 арк.

Державний архів міста Києва, м. Київ

***Ф. Р. 346. Київський державний педагогічний інститут
ім. О. М. Горького. 1920-1924, 1928-1984 рр.***

Оп. 2.

223. Спр. 872. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной
работе института за 1953/54 учебный год. Б.д. 86 арк.
224. Спр. 1046. Годовой отчет об учебно-методической и воспитательной
работе института за 1954/55 учебный год. Б.д. 109 арк.

225. Спр. 1219. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1955/56 учебный год. Б.д. 60 арк.
226. Спр. 1373. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1956/57 учебный год. Б.д. 69 арк.
227. Спр. 1476. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1957/58 учебный год. Б.д. 51 арк.
228. Спр. 1571. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1958/59 учебный год. Б.д. 53 арк.
229. Спр. 1658. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1959/60 учебный год. Б.д. 111 арк.
230. Спр. 1795. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1960/61 учебный год. Б.д. 94 арк.
231. Спр. 1916. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1961/62 учебный год. Б.д. 91 арк.
232. Спр. 2059. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1962/63 учебный год. Б.д. 101 арк.
233. Спр. 2178. Годовий отчет об учебно-методической и воспитательной работе института за 1963/64 учебный год. Б.д. 87 арк.

Опубліковані документи і матеріали

234. Александрович З., Лепьохіна А., Шудрова А., Гадомська Є. На цілину! *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 4 квітня. №9 (293). С. 2.
235. Андрущенко Л. Незабутні студентські роки. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 5 травня. №16 (62). С. 2.
236. Антоненко В. Боротися за виконання взятих соціалістичних зобов'язань. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 грудня. №12. С. 1.
237. Антоненко В. В педагогічному університеті. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 30 червня. №21 (150). С. 1.
238. Артеменко І. Про навчальний рік у системі політичної освіти. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 23 червня. №20 (149). С. 1.

239. Артеменко Л. Друга професія. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 16 березня. №10 (23). С. 1.
240. Багатотиражна газета Київського педінституту. *Радянська освіта*. Київ, 1956. 8 вересня. №37. С. 4.
241. Барандес І. Філософський семінар науковців. *Черкаська правда*. Черкаси, 1955. 18 травня. №116 (395). С. 2.
242. Безсонов М. Обговорення нової вистави. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 грудня. №12. С. 2.
243. Бельдій В. Мій друг. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 17 лютого. №6 (140). С. 2.
244. Бердянський (Осипенківський) державний педагогічний інститут (1953-1991 роки) / Упоряд.: В.М. Константінова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2012. Т. V. 638 с.
245. Білан О. Діяльна підготовка. *Радянська освіта*. 1960. 25 червня. №51. С. 4.
246. Білоцерківський Я. Подарунки учням від студентів. *Черкаська правда*. 1955. 4 вересня. №210 (489). С. 3.
247. Біографія видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського. URL: <http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/sukhomlynskyu-v-o/біографія-в-о-сухомлинського> (дата звернення: 24.07.2023).
248. Бобровник А. Про честь студентську. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 21 лютого. №5 (358). С. 2.
249. Бойчук А. Допоможемо трудівникам села зібрати королеву полів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 29 вересня. №28 (157). С. 1.
250. Бойчук А. Науково-дослідну роботу – на рівень сучасних вимог. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 28 лютого. №5 (134). С. 2.
251. Бойчук А. П. Чекаємо на нове поповнення. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 19 травня. №18 (64). С. 1.

252. Бондар В. Воїни бажають вам успіху. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 22 січня. №2 (208). С. 1.
253. Борода Т. Наш внесок. *Радянська освіта*. 1955. 23 липня. №30. С. 1.
254. Бугайко Ф. Практика як вона є. *Радянська освіта*. 1963. 23 січня. №6. С. 2.
255. Буданцева А. Підсумки роботи наукових студентських гуртків. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 10 жовтня. №24 (308). С. 1.
256. Васильєв І. На недільнику. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 6 жовтня. №29 (158). С. 2.
257. Вечір атеїзму. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 23 лютого. №4 (264). С. 1.
258. Вечір в інституті. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 19 листопада. №21 (281). С. 1
259. Вечір, присвячений Міжнародному жіночому дню. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 14 березня. №8 (361). С. 1.
260. Вечори з нагоди 150-річчя. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 9 березня. №9 (403). С. 1.
261. Вибори деканів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 17 березня. №7 (136). С. 1.
262. Вибори народних судів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 8 грудня. №38 (84). С. 1.
263. Винокур І. Земля відкриває свої таємниці. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 19 вересня. №28 (381). С. 2.
264. Винокур І. І знову археологи в путі. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 29 жовтня. №31 (425). С. 2.
265. Випускники одержали призначення. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 30 квітня. №10 (270). С. 1.
266. Виробнича практика студентів. *Черкаська правда*. 1957. 24 лютого. №47 (940). С. 4.

267. Вище рівень партійної роботи. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 25 листопада. №10. С. 1.
268. Відзначили ювілей О. І. Герцена. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 13 квітня. №11 (140). С. 1.
269. Відповідь на звернення студентів Львівського політехнічного інституту. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 2 грудня. №39 (52). С. 1.
270. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года). Стенографический отчет. Ч. II. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. 616 с. URL: http://istmat.info/files/uploads/52191/21_sezd_chast_2_1959.pdf
271. Володар аудиторії – сміх. На вечорі сатири і гумору в нашому інституті. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 3 жовтня. №30 (383). С. 1.
272. Всесоюзное совещание работников высшей школы в Кремле 4-7 июля 1961 г. [Текст]: сокращенный стенографический отчет / [сост.: Е. И. Войленко, В. Г. Панов, Б. М. Ременников]. Москва: [б.г.], 1961. 441 с.
273. Высшая школа: сборник основных постановлений, приказов и инструкций [сост. Е. И. Войленко, С. С. Гальцов, В. В. Карнаухов и др.]. Москва: Высшая школа, 1978. Ч.1. 399 с.
274. Гаврилов П. І фізика, і пісня. *Радянська освіта*. 1963. 13 липня. №56. С. 2.
275. Гаврилюк Р., Гіршик В. Знову сторінка древності. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 10 вересня. №25 (419). С. 2.
276. Гамарис В. Поїзд дружби. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 29 квітня. №16 (150). С. 1.
277. Гасюк Л. Ще один підсумок. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 17 січня. №2 (355). С. 2.
278. Глиб Г. Листи з цілини. *Черкаська правда*. 1956. 9 грудня. №288 (875). С. 3.

279. Гнатенко І. На загальнонауковому. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 28 червня. №22 (338). С. 1.
280. Гнеушев В. Силами студентів. *Черкаська правда*. 1958. 17 червня. №141 (1340). С. 4.
281. Голиш Г. М., Ільченко О. В. Черкаський педагогічний інститут на шпальтах газети «Черкаська правда». 1954-1991 рр.: матеріали прес-моніторингу. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 208 с.
282. Головні віхи історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. URL: <https://tnpu.edu.ua/about/history/> (дата звернення: 15.04.2023).
283. Гольберг М. Звітують молоді науковці. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 5 травня. №17 (30). С. 2.
284. Горбач В. Надихає і зобов'язує. *Радянська освіта*. 1961. 21 січня. №6. С. 3.
285. Гордієнко А. За всебічно освіченого спеціаліста. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 19 травня. №18 (64). С. 1.
286. Горлівський інститут іноземних мов. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Горлівський_інститут_іноземних_мов (дата звернення: 04.09.2023).
287. Готувати висококваліфікованих вчителів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 1 грудня. №37 (83). С. 1.
288. Грибик Є. Першість. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 5 травня. №17 (30). С. 1.
289. Гришко А. Їдемо на цілину. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 4 липня. №22 (228). С. 1.
290. Гришко А. Як і раніше, на першому місці. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 19 вересня. №24 (230). С. 1.
291. Грушкін В. Ювілейний науковий збірник. *Черкаська правда*. 1957. 23 листопада. №275 (1168). С. 3.

292. Данилькевич Г. На агітпункті. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 9 лютого. №5 (18). С. 1.
293. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14 – 25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Ч. II. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956. 561 с. URL: http://istmat.info/files/uploads/52190/20_sezd_chast_2_1956.pdf
294. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17 – 31 октября 1961 года). Стенографический отчет. Ч. III. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962. 592 с. URL: http://istmat.info/files/uploads/52747/22_sezd_chast_3_1962_g.pdf
295. Двомісячні курси викладачів фізики. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 10 жовтня. №31 (384). С. 1.
296. IX том наукових записок. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 14 липня. №23 (152). С. 2.
297. Делямуре Семен Людвигович. URL: <https://esu.com.ua/article-21381> (дата звернення: 11.07.2023).
298. Джулай І. Зустріч студентів з головою передового колгоспу. *Черкаська правда*. 1956. 17 березня. №66 (653). С. 3.
299. Дмитренко Л., Коваленко Л. Громадські начала в життя. *Радянська освіта*. 1961. 2 грудня. №96. С. 3.
300. До 50-річчя з дня смерті А. П. Чехова. *Черкаська правда*. 1954. 14 липня. №134. С. 3.
301. Добржанська Л. Діалектологічна експедиція. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 29 вересня. №28 (157). С. 2.
302. Довір'я партії виправдаємо з честю! *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 3 квітня. №11 (327). С. 1.
303. Донецький національний університет імені Василя Стуса. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Донецький_національний_університет_імені_Василя_Стуса (дата звернення: 22.04.2023).

304. Допоможемо швидко і без втрат зібрати кукурудзу. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 5 жовтня. №5. С. 1.
305. Дорошенко С. Доброї путі! *Радянська освіта*. 1963. 24 серпня. №67. С. 2.
306. Достроково і якісно зберемо урожай. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 29 вересня. №30 (76). С. 1.
307. Дрікер І. Свій табір здоров'я – це дуже добре. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 3 квітня.
308. Дудка Г. Перші дні в інституті. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 22 вересня. №29 (75). С. 2.
309. Екскурсії в Москву і Ленінград. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 7 лютого. №4 (398). С. 2.
310. Екскурсія студентів. *Черкаська правда*. 1957. 4 вересня. №209 (1102). С. 4.
311. Експедиція студентів-археологів. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 2 вересня. №26 (379). С. 2.
312. Єлсукова Г. Факультет фізвиховання на старті. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 10 січня. №1 (285). С. 1.
313. Ємченко Х. Ворошиловградський педінститут до знаменної дати. *Радянська освіта*. 1957. 24 серпня. №34. С. 3.
314. Єремеев Б. Наш подарунок ХХІІ з'їздові. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 13 жовтня. №25 (159). С. 1.
315. Єрмак В. Вище рівень ідейного виховання майбутніх учителів! *Радянська освіта*. 1957. 12 січня. №2. С. 3.
316. Єрмак О. Із покоління фронтовиків. До 100-річчя від дня народження М. В. Семиволоса. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1453/1/ermak.pdf> (дата звернення: 22.04.2023).
317. Єромицький П. Першокурсники. *Радянська освіта*. 1957. 21 грудня. №51. С. 4.

318. Житкевич В. Знайомлячись з виробничими процесами. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 13 січня. №1 (261). С. 1.
319. Житомирський державний університет імені Івана Франка. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Житомирський_державний_університет_імені_Івана_Франка#Ректори_університету (дата звернення: 22.04.2023).
320. Жмурко О. Важлива кампанія. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 1 грудня. №37 (83). С. 1.
321. З днем твого народження, наймолодший брате факультетів. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 1 вересня. №15 (275). С. 1
322. З історії університету [Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини]. URL: <https://udpu.edu.ua/pro-universytet/z-istorii-universytetu> (дата звернення: 16.04.2023).
323. З творчості літстудійців. *Радянська освіта*. 1959. 28 березня. №13. С. 3.
324. З указу Президії Верховної Ради СРСР. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 20 жовтня. №26 (160). С. 1.
325. За останній тиждень. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 1 січня. №1 (395). С. 1.
326. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1918-2010 рр.): довідково-статистичні матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. 112 с.
327. Заїка І. Коефіцієнт віддачі. *Радянська освіта*. 1964. 16 грудня. №100. С. 2.
328. Залевська П. На конференції НСТ. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 29 березня. №7 (267). С. 2.
329. Запорізький національний університет. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Запорізький_національний_університет (дата звернення: 22.04.2023).
330. Запорізький педагогічний інститут. *Радянська освіта*. 1955. 8 жовтня. №41. С. 2.

331. Засуджуємо! *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 6 квітня. №13 (26). С. 1.
332. Захист дисертації. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 31 жовтня. №34 (387). С. 1.
333. Збори колективу. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 15 листопада. №32 (348). С. 1.
334. Звернення студентів II курсу педагогічного факультету дошкільного відділу до всіх студентів Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 17 березня. №10 (144). С. 1.
335. Звітна конференція НСТ. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 18 березня. №6 (266). С. 1.
336. Звітна наукова сесія кафедр. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 20 лютого. №6 (400). С. 2.
337. Звітна наукова сесія. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 21 лютого. №5 (358). С. 1.
338. Звітна наукова сесія. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 25 лютого. №6 (52). С. 1.
339. Звітно-наукова сесія кафедр. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1959. 22 грудня. №27 (259). С. 1.
340. Зікранець І. Мрія збулася. *Черкаська правда*. 1955. 26 листопада. №279 (558). С. 3.
341. Зінченко Петро Іванович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Зінченко_Петро_Іванович (дата звернення: 11.07.2023).
342. Зустріч в інституті. *Черкаська правда*. 1962. 5 жовтня. №236 (2659). С. 2.
343. Йова П. Це – корисно, це – потрібно. *Радянська освіта*. 1963. 24 серпня. №67. С. 2.
344. Йова П., Томашевський В. Пошуки нового. *Радянська освіта*. 1962. 4 квітня. №27. С. 2.

345. Іван Степанович Зеленюк. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1966. 27 жовтня. №32 (503). С. 2.
346. Івах І. В. Звітна наукова сесія кафедр інституту. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1959. 31 грудня. №28 (260).
347. Івах І. В. Звітно-наукова сесія кафедр. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 22 березня. №10 (326). С. 2.
348. Ігнатенко П. Друзі зустрічаються знову. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 31 березня. №12 (146). С. 1.
349. Ігнат'єв Б. Удосконалювати роботу вищої школи. *Радянська освіта*. 1958. 13 грудня. №50. С. 4.
350. Їде комсомолія на лани. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 16 вересня. №28 (41). С. 1.
351. Іпатов М. Виробнича практика студентів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 30 червня. №21 (150). С. 2.
352. Історична довідка [Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»]. URL: <https://ddpu.edu.ua/index.php/istoriia-ddpu> (дата звернення: 16.04.2023).
353. Історичний нарис [Житомирський державний університет імені Івана Франка]. URL: <https://zu.edu.ua/if5.html> (дата звернення: 16.04.2023).
354. Історичні відомості [Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка]. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/universytet/istorychni-vidomosti> (дата звернення: 16.04.2023).
355. Історія інституту [Горлівський інститут іноземних мов]. URL: https://forlan.org.ua/?page_id=5 (дата звернення: 16.04.2023).
356. Історія Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. URL: <https://mdpu.org.ua/universitet/istoriya-melitopolskogo-derzhavnogo/> (дата звернення: 16.04.2023).

357. Історія Національного університету "Чернігівській колегіум" імені Т.Г. Шевченка. URL: <http://chnpu.edu.ua/university/about/history> (дата звернення: 16.04.2023).
358. Історія Південноукраїнського національного педагогічного університету. URL: <https://www.pdpu.edu.ua/xx-stolittia/1945-1960> (дата звернення: 16.04.2023).
359. Історія Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. URL: <https://pnu.edu.ua/istoriia/> (дата звернення: 16.04.2023).
360. Історія української культури: зб. матер. і док. / упоряд.:Б.І.Білик, Ю.А.Горбань, Я.С.Калакура та ін. Київ: Вища шк., 2000. 607 с.
361. Історія університету [Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського]. URL: <https://vspu.edu.ua/index.php?p=history> (дата звернення: 16.04.2023).
362. Історія університету [Волинський національний університет імені Лесі Українки]. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/volinskiy-nacionalniy-universitet-imeni-lesi-ukrainki> (дата звернення: 16.04.2023).
363. Історія Університету [Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка]. URL: <http://new.gnpu.edu.ua/uk/ukrainski-materialy/pro-universytet.html> (дата звернення: 16.04.2023).
364. Історія університету [Ізмаїльський державний гуманітарний університет]. URL: <http://idgu.edu.ua/university#porup-1085> (дата звернення: 16.04.2023).
365. Історія університету [Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка]. URL: <https://kpnu.edu.ua/pro-universytet/history/> (дата звернення: 16.04.2023).
366. Історія університету [Криворізький державний педагогічний університет]. URL: <https://kdpu.edu.ua/pro-nas/istoriia-universytetu.html> (дата звернення: 16.04.2023).
367. Їх нагороджено. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 18 березня. №6 (266). С. 1.

368. IX спартакиада закінчилася. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 7 липня. №18 (302). С. 1.
369. Калашник. Наукова конференція студентів. *Черкаська правда*. 1960. 24 травня. №121 (1934). С. 3.
370. Камінська Н. Наукове життя. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 15 березня. №9 (325). С. 2.
371. Карпенко Г. У студентському гуртожитку. *Черкаська правда*. 1959. 17 червня. №140 (1646). С. 3.
372. Київський національний лінгвістичний університет. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Київський_національний_лінгвістичний_університет (дата звернення: 04.09.2023).
373. Ковмір Ю. Є у Глухові. *Радянська освіта*. 1963. 1 грудня. №95. С. 1.
374. Козаченко В., Фокій А. А зміни потрібні. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 17 лютого. №6 (140). С. 2.
375. Козін Яків Дмитрович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Козін_Яків_Дмитрович (дата звернення: 11.07.2023).
376. Колтаков С. Студенти в колгоспах. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 5 вересня. №2. С. 2.
377. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2 т. Т. 2 (1941–1976) / [редкол.: В.У. Юрчук (голова) та ін.]. Київ: Політвидав України, 1977. 1022 с.
378. Конференція НСТ. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 4 квітня. №9 (293). С. 1
379. Кордубан Г., Жирноклеєв В., Резнік Г., Чумак М. Студенти педвузу на виробничій практиці. *Радянська освіта*. 1958. 5 грудня. №49. С. 4.
380. Корольова В. На колгоспних ланах. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 вересня. №3. С. 2.
381. Коротко. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 8 грудня. №38 (84). С. 1.

382. Коротун Г., Мархоцький М., Є. Єременко, М. Разін. Дружба студентів з виробничниками. *Черкаська правда*. 1959. 18 квітня. №91 (1597). С. 3.
383. Корсунський А. Організація самостійної роботи студентів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 жовтня. №6. С. 1.
384. Костарчук Віктор Миколайович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Костарчук_Віктор_Миколайович (дата звернення: 22.04.2023).
385. Кравець І. Семінар з питань атеїзм. *Черкаська правда*. 1964. 14 січня. №13 (3048). С. 3.
386. Краєвська Г. Студія «Філолог». *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 26 травня. №14 (298). С. 1.
387. Кращі студентські наукові роботи. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 грудня. №12. С. 1.
388. Креховецький В., Гнесицький М. Народження традиції. *Радянська освіта*. 1964. 29 травня. №43. С. 2.
389. Круглов С. Інститутський хор. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 23 лютого. №4 (264). С. 2.
390. Круглов С. Літературний вечір. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 30 листопада.
391. Куземко А. М., Паленичко М. А. Щиро поздоровляємо. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 23 лютого. №7 (20). С. 1.
392. Кузик О., Кузан Я. Свято великої радості. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 20 квітня. №15 (28). С. 1.
393. Кузьмін М., Іваненко Ю. Республіканська спартакіада студентів педвузів. *Радянська освіта*. 1955. 16 липня. №29. С. 1.
394. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917–1960 рр.: зб. док.: в 2 т. Т. 2 (червень 1941-1960 рр.) / [ред.: О.В. Килимник (гол.), І.Л. Бутич, Л.В. Гусева та ін.]. Київ: Держполітвидав УРСР, 1961. 665 с.

395. Курс долара до гривні. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/usd/> (дата доступу: 03.07.2023).
396. Кучер Л. Культурно, весело, корисно. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 2 вересня. №26 (379). С. 2.
397. Лауреати фестивалю дружби. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 5 травня. №17 (30). С. 1.
398. Ленинская стипендия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ленинская_стипендия (дата доступу: 03.07.2023).
399. Ленінські дні в інституті. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 21 квітня. №14 (60). С. 1.
400. Ленінські читання. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 14 квітня. №13 (59). С. 1.
401. «Лихий попутав». *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 31 січня. №3 (356). С. 1.
402. Ліпнер С. Хто сказав «периферія»? *Радянська освіта*. 1964. 6 травня. №36. С. 2.
403. Літературний вечір. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 30 листопада. №22 (282). С. 2.
404. Ліхоманова В., Яцуненко Г., Костюк Р. Щирими і теплими словами. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 4 липня. №23 (417). С. 1.
405. Ломов Григорій Іванович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ломов_Григорій_Іванович (дата звернення: 30.04.2023).
406. Любченко О. Вищі навчальні заклади України перед навчальним роком. *Радянська Україна*. 1954. 6 липня. С. 3.
407. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мелітопольський_державний_педагогічний_університет_імені_Богдана_Хмельницького#Ректори_університету (дата звернення: 22.04.2023).

408. Мельничук С. Літній відпочинок студентів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 5 жовтня. №5. С. 2.
409. Ми вимагаємо. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 24 лютого. №7 (141). С. 1.
410. Ми вимагаємо. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 18 лютого. №4 (288). С. 1.
411. Ми побували у Москві. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 1 вересня. №26 (72). С. 1.
412. Микитюк О. Чекаємо дорогих гостей. *Радянська освіта*. 1957. 10 серпня. №32. С. 1.
413. Миколенко М. Науково-практична конференція. *Черкаська правда*. 1962. 18 липня. №167 (2590). С. 3.
414. Миронюк А. Готуємо літературно-музичну композицію. *Радянська освіта*. 1960. 10 лютого. №12. С. 1.
415. Михайленко З. Побільше таких диспутів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 22 грудня. №40 (169). С. 2.
416. Михайленко Й. Наш гість – Юрій Мельничук. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 23 лютого. №7 (20). С. 1.
417. Мітинг протесту. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 19 травня. №16 (145). С. 1.
418. Могутня зброя. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 5 травня. №17 (30). С. 1.
419. Мойсеєнко М. В гостях у студентів. *Черкаська правда*. 1960. 10 квітня. №85 (1898). С. 4.
420. Мойсеєнко М. Інститутський поріг – тут місце заочнику. *Радянська освіта*. 1961. 12 квітня. №29. С. 3.
421. Мойсеєнко М. Педагогічні читання, присвячені 300-річчю возз'єднання України з Росією. *Черкаська правда*. 1954. 7 квітня. №51. С. 2.
422. Морозов П. В інституті – університет. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 16 вересня. №28 (41). С. 1.

423. Мосципан І. Готуємося до виборів. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 11 лютого. №5 (139). С. 1.
424. Мосципан І. Наш гість – голова колгоспу. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 31 березня. №12 (146). С. 1.
425. На допомогу колгоспникам. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 19 вересня. №24 (230). С. 1.
426. На огляді молодих талантів. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 14 квітня. №10 (294). С. 2.
427. Нагородження працівників вищої школи. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 22 вересня. №22 (306). С. 1.
428. Надворний В. Стрілецькі змагання. *Черкаська правда*. 1957. 26 лютого. №48 (941). С. 4.
429. Назарчук П. Благородний вчинок. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 2 грудня. №39 (52). С. 2.
430. Назустріч святу. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 1 травня. №15 (61). С. 1.
431. Народне господарство Української РСР [у 1956 р.]: стат. щорічник / ЦСУ, Стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. Київ: Держ. стат. вид-во, 1957. 536 с.
432. Народне господарство Української РСР [у 1959 р.]: стат. щорічник / ЦСУ, Стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. Київ: Держ. стат. вид-во, 1960. 731 с.
433. Народное хозяйство СССР. 1922-1982: юбилейный статистический ежегодник / ЦСУ СССР. Москва : Финансы и статистика, 1982. 624 с.
434. Нас вітає академік М.М.Тихомиров. Кам'янець-Подільський, *Радянський студент*. 1963. 18 липня. №25 (378). С. 2.
435. Наукова конференція студентів. *Черкаська правда*. 1964. 8 квітня. №84 (3119). С. 4.
436. Наукова конференція. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 11 лютого. №5 (139). С. 1.
437. Наукова сесія інституту. *Черкаська правда*. 1956. 6 березня. №56 (643). С. 3.

438. «Наукові записки» Черкаського педінституту. *Черкаська правда*. 1954. 12 вересня. №186. С. 3.
439. Науково-практична конференція по книзі В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм». *Черкаська правда*. 1959. 16 травня. №113 (1619). С. 2.
440. Науково-теоретична конференція. *Черкаська правда*. 1963. 3 жовтня. №236 (2965). С. 2.
441. Науменко А. Імені буревісника революції. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 30 березня. №10 (216). С. 1.
442. Наше життя тобі, партіє! *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 20 жовтня. №26 (160). С. 1.
443. Наші гості – грузинські студенти. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 15 травня. №16 (222). С. 2.
444. Наші депутати. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 18 березня. №7 (291). С. 1.
445. Невтомні студентські руки. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 30 вересня. №30 (43). С. 2.
446. Негідний вчинок. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 24 лютого. №7 (141). С. 2.
447. Новий курс у вузах країни. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 10 вересня. №23 (229). С. 1.
448. Нові правила прийому до вузів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 19 травня. №18 (64). С. 1.
449. Нові правила прийому у вузи. *Радянська освіта*. 1955. 21 травня. №21. С. 4.
450. Новомінський А. Сила традицій. *Радянська освіта*. 1964. 15 серпня. №64. С. 2.
451. О мерах повышения качества подготовки учителей для общеобразовательных школ: постановление Совета Министров СССР от 18 августа 1956 г. № 1163. *Учительская газета*. 1956. 29 августа (№ 68). С. 1.

452. Об учреждении стипендий имени В.И. Ленина для студентов высших учебных заведений и аспирантов. Постановление Совмина СССР от 31.03.1960 N371 URL:

<https://web.archive.org/web/20190412184535/http://sssr.regnews.org/doc/yq/n8.htm>

(дата доступу: 03.07.2023).

453. Овчаренко Ф. Готовими зустріли студентів. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 5 вересня. №2. С. 1.

454. Овчаренко Федір Гнатович. URL: https://wiki.library.kr.ua/index.php?title=Овчаренко_Федір_Гнатович (дата звернення: 30.04.2023).

455. Огляд художньої творчості закінчився. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 11 січня. №2 (48). С. 2.

456. Олексієнко К. Гість з Вірменії. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 13 січня. №2 (136). С. 1.

457. Олімпійські чемпіони. URL: <https://noc-ukr.org/olympic/winners/gold/> (дата доступу: 24.06.2023).

458. Організований літній відпочинок. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 вересня. №3. С. 2.

459. Орехов В. Наукова студентська конференція. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 21 квітня. №12 (141). С. 2.

460. Орлик С. Про самообслуговування. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 8 грудня. №38 (84). С. 2.

461. Охват І. Зелена насадження – здоров'я людини. *Черкаська правда*. 1956. 16 березня. №65 (652). С. 3.

462. П'ята наукова. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 20 квітня. №15 (28). С. 2.

463. Пам'яті А.П. Чехова. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 23 лютого. №4 (264). С. 1.

464. Пам'яті великого Кобзаря. *Черкаська правда*. 1957. 10 березня. №59 (952). С. 4.

465. Пам'яті Карла Маркса. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 1 травня. №1. С. 1.
466. Панченко М. Відповідаємо на звернення. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 31 березня. №12 (146). С. 1.
467. Партійно-політичну освіту – на рівень вимог життя. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 22 вересня. №29 (75). С. 1.
468. Патріс Лумумба – герой Конго. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 17 лютого. №6 (140). С. 1.
469. Педагогіки і... «політика невтручання». *Радянська освіта*. 1963. 10 серпня. №63. С. 2-3.
470. Першому радянському космонавтові Юрію Гагаріну – слава! *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 17 квітня. №14-15 (148-149). С. 1.
471. Пестун М. В клубі «Дружба». *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 18 лютого. №4 (288). С. 1.
472. Петренко О. Зростають наукові інтереси. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 22 березня. №9 (215). С. 1.
473. Петриченко І. Випускний вечір. *Черкаська правда*. 1955. 3 липня. №156 (435). С. 3.
474. Письменники в інституті. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 22 листопада. №33 (349). С. 1.
475. Підвищити якість стіннівок. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 17 листопада. С. 1.
476. Підсумки 1960-1961 навчального року. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 8 вересня. №21 (305). С. 1.
477. Підтиченко М. Підсумки науково-дослідної роботи інституту за 1960 рік. *За педагогічні кадри*. Київ, 1961. 24 лютого. №7 (141). С. 1.
478. Пінчук Т. Гарт високої марки. *Радянська освіта*. 1964. 4 січня. №2. С. 1.
479. Пісарєва В. На честь письменника. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 30 листопада. №22 (282). С. 2

480. Пітов В. Гармонія інтелекту і сили. *Радянська освіта*. 1964. 10 жовтня. №81. С. 2.
481. Піхота П. Пушкінська конференція. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 28 лютого. №5 (134). С. 1.
482. План – в дію. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 6 квітня. №13 (26). С. 1.
483. По інституту. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 18 березня. №7 (291). С. 2.
484. Повод М. Вічно живий. *Радянська освіта*. 1959. 28 березня. №13. С. 3.
485. Повод М. З досвіду нашого інституту. *Радянська освіта*. 1956. 27 жовтня №44. С. 4.
486. Повх Василь Олексійович URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Повх_Василь_Олексійович (дата звернення: 30.04.2023).
487. Погрібний І., Мельничук С. Екскурсія до Болгарії. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 вересня. №3. С. 1.
488. Подих столітньої історії. Полтавський педагогічний університет / укл. О. П. Єрмак; ред. М. І. Степаненко, Л.М. Кравченко. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. 216 с.
489. Поет-академік Микола Бажан в інституті. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 8 вересня. №25 (341). С. 1.
490. Політехнічне навчання. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Політехнічне_навчання (дата звернення: 07.10.2022).
491. Поліщук І. Слово першокурсника. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1959. 11 вересня. №18 (250). С. 1.
492. Положение о высших учебных заведениях СССР, утвержденное постановлением Совета Министров СССР от 21 марта 1961 года №251. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9053534>
493. Положення про конкурс на кращу групу, курс, факультет. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 12 лютого. №4 (50). С. 1.

494. Положення про конкурс на кращу групу, курс, факультет. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 12 лютого. №4 (50). С. 1.
495. Положення про огляд художньої самодіяльності Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 18 лютого. №4 (288). С. 2
496. Послереволюционная аспирантура. URL: <https://phdru.com/study/ussr/> (дата звернення: 10.06.2023).
497. Постановление Совета Министров СССР от 17.12.1960 г. №1286 «Об изменении и признании утратившими силу решений правительства СССР в связи с перестройкой руководства высшими и средними специальными учебными заведениями СССР». URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=14911&rnd=A577590965E4A AF058CA3438A1B7F423&dst=100023&fld=134#019956168147189524>
498. Почались заняття в Черкаському педінституті. *Черкаська правда*. 1956. 2 вересня. №207 (794). С. 4.
499. Почесна грамота ЦК ВЛКСМ. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 16 жовтня. №27 (233). С. 1.
500. Приказ Министерства высшего и среднего специального образования СССР от 31 июля 1962 г. №283 «О порядке замещения должностей профессорско-преподавательского состава и научных работников в высших учебных заведениях» URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15783.htm>
501. Присвячено В.І.Леніну. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 1 травня. №14-15 (367-368). С. 1.
502. Присвячено педагогу і письменнику. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 21 березня. №9 (362). С. 2.
503. Присяч В. Дійова допомога нашим хліборобам. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 27 жовтня. №32 (161). С. 1.
504. Проблеми, розробки, дослідження. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 19 березня. №10 (404). С. 2.

505. Прокопчук В. Людина і час. Спогади. Дунаївці, Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2020. 412 с.
506. Пронюшкін П. За зразкову масову самодіяльність. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 грудня. №12. С. 2.
507. Протест і солідарність. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 15 вересня. №26 (342). С. 1.
508. Рада інституту – про програмоване навчання. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 16 січня. №3 (397). С. 1.
509. Рада інституту обговорює. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 13 квітня. №14 (27). С. 1.
510. Разумова Г. У День Перемоги. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 15 травня. №16 (222). С. 1.
511. Рижило Є. І знову – педпрактика. *Радянська освіта*. 1963. 25 вересня. №76. С. 2.
512. Рішення XXII з'їзду КПРС – у життя! *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 17 березня. №7 (136). С. 2.
513. Роботу педвузів – на рівень вимог XIX з'їзду партії. *Радянська освіта*. 1953. 7 лютого. №6. С. 1.
514. Ровда К. Про естетичне виховання. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 грудня. №12. С. 2.
515. Руденко В. Педпрактика і формування вчителя. *Радянська освіта*. 1962. 14 листопада. №90. С. 2.
516. Руки геть від вільної Куби! *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 15 вересня. №26 (155). С. 1.
517. Рябухін М. Часу залишилося небагато. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 18 лютого. №4 (210). С. 1.
518. Самарін Г. У вінок співців свободи. *Радянська освіта*. 1962. 3 лютого. №10. С. 2.
519. Самарін Д. Підсумки і перспективи наукової роботи. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 31 грудня. №13. С. 2.

520. Сверстюк Євген Олександрович. URL: <http://museum.khpg.org/1113995148> (дата доступу: 20.07.2023).
521. Святкування Жовтня в інституті. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1957. 22 листопада. №21 (201). С. 1.
522. Святкування Жовтня. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 14 листопада. №36 (389). С. 1.
523. Свято юності. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 28 квітня. №16 (29). С. 1.
524. Сербуль В. Студентська допомога. *Черкаська правда*. 1963. 8 жовтня. №238 (2967). С. 2.
525. Сирцов. Досягнення легкоатлетів. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 28 лютого. №5 (289). С. 1.
526. Сливка П. Екскурсія до Москви. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1959. 24 вересня. №19 (251). С. 2.
527. Содоль Г. Запрошуємо на навчання. *Черкаська правда*. 1964. 8 грудня. №288 (3323). С. 3.
528. Сокурєнко Л. Недільник. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 21 квітня. №12 (141). С. 2.
529. Солодовник Ю., Мойсеєнко М. Наукові роботи викладачів педінституту. *Черкаська правда*. 1960. 1 вересня. №207 (2020). С. 3.
530. Соціалістичні зобов'язання колективу Кіровоградського педагогічного інституту імені О. С. Пушкіна. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 5 грудня. №11. С. 1.
531. Спартакіада студентів педвузів. *Радянська освіта*. 1953. 4 липня. №27. С. 1.
532. Справи йдуть добре. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 23 вересня. №29 (42). С. 1.
533. Стипендії в Україні у 2023 році: розмір виплат та чого очікувати студентам URL: <https://chas.news/current/stipendii-v-ukraini-u-2023-rotsi-rozmir-viplat-ta-chogo-ochikuvati-studentam> (дата доступу: 03.07.2023).

534. Сторінками історії [Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім.Тараса Шевченка]. URL: http://www.kogpi.edu.te.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=272 (дата звернення: 16.04.2023).
535. Сторінки історії [Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка]. URL: <https://dspu.edu.ua/istoriya-universitetu/storinki-istoriyi/> (дата звернення: 16.04.2023).
536. Студенти обговорюють «Тронку». *Радянська освіта*. 1964. 25 липня. №59. С.2.
537. Студентська газета. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 5 вересня. №2. С. 2.
538. Студентська наукова конференція, присвячена Т.Г.Шевченку. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 9 квітня. №13 (407). С. 2.
539. Студентські канікули. *Радянська освіта*. 1953. 31 січня. №5. С. 1.
540. Студентські канікули. *Радянська освіта*. 1954. 30 січня №2. С. 4.
541. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Сумський_державний_педагогічний_університет_імені_А._С._Макаренка (дата звернення: 22.04.2023).
542. Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка від історії створення до сьогодення. URL: <https://sspu.edu.ua/universytet/pro-universytet/vid-zasnuvannia-do-sohodennia> (дата звернення: 16.04.2023).
543. Супрун. Допомога студентів. *Черкаська правда*. 1960. 1 листопада. №259 (2072). С. 3.
544. Суровий А. Ф. Так починався «СМ». *Студентський меридіан*. Кам'янець-Подільський, 2003. 30 серпня.
545. Сьогодні – в інститут. *Черкаська правда*. 1959. 1 вересня. №205 (1711). С. 2.
546. Таким не місце в інституті. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 5 травня. №16 (62). С. 2.
547. Тевлін Я. Висока честь. *Черкаська правда*. 1954. 16 травня. №84. С. 2.

548. Тевлін Я. Краще планувати мережу вузів і підготовку кадрів. *Черкаська правда*. 1957. 19 квітня. №93 (986). С. 2.
549. Тевлін Я. Краще планувати. *Радянська освіта*. 1957. 27 квітня №17. С. 4
550. Текст «Морального кодексу будівника комунізму». URL: http://www.ni.biz.ua/11/11_19/11_1969_tekst-moralnogo-kodeksa-stroitelya-kommunizma.html (дата звернення: 04.03.2023).
551. Терновий К. Зустріч старих більшовиків зі студентами. *Черкаська правда*. 1957. 10 жовтня. №240 (1133). С. 2.
552. Ткаченко М. Хороший почин. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 грудня. №12. С. 1.
553. Ткаченко О. Одержимі. *Радянська освіта*. 1963. 13 листопада. №90. С. 2.
554. Ткаченко О. У новому навчальному році. *Радянська освіта*. 1953. 5 вересня №36. С. 4.
555. Ткаченко О., Лютворт Г., Новомінський А. Тут готують радянських учителів. З досвіду роботи Вінницького педагогічного інституту. *Радянська освіта*. 1956. 17 листопада. №47. С. 3.
556. Товариська зустріч. *Черкаська правда*. 1959. 4 січня. №3 (1509). С. 4.
557. У нас в гостях – доктор філософських наук. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 7 листопада. №32-33 (426-427). С. 1.
558. У нас в гостях – професор Є. Г. Федоренко. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 31 грудня. №38-39 (432-433). С. 1.
559. У світлі нових завдань. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 1 січня. №1 (47). С. 2.
560. У СРСР скасована плата за навчання в старших класах середніх шкіл. URL: <https://calendate.com.ua/event/668> (дата доступу: 03.07.2023).
561. У студентів Житомирщини. *Радянська освіта*. 1963. 30 січня №8. С. 4.

562. Українська культура у роки хрущовської «відлиги». «Шістдесятники» у культурі URL: <https://studfiles.net/preview/5725429/page:50/> (дата звернення: 03.02.2023).

563. Українська РСР. Закони і постанови. Закон про здійснення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. Київ: Держполітвидав УРСР, 1959. 27 с.

564. Університет у підгір'ї Карпат. Спогади ветеранів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. І. Невмержицька. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2005. 108 с.

565. Урочисті збори колективу. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1960. 30 квітня. №10 (270). С. 1.

566. Успіх спортсмена Андрія Хімича. *Черкаська правда*. 1958. 9 жовтня. №239 (1438). С. 4.

567. Фаренюк П. Наш гість – Володимир Беляєв. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1962. 7 листопада. №31 (347). С. 1.

568. Фартушняк А. У нас в гостях – студенти з Африки та Азії. *Радянський студент*. 1964. 13 лютого. №5 (399). С. 1.

569. Федоров К. Руки геть від острова свободи! *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 27 жовтня. №32 (161). С. 1.

570. Хандрос Б. Поговоримо про традиції. *Радянська освіта*. 1961. 1 березня. №17. С. 2.

571. Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський_національний_педагогічний_університет_імені_Григорія_Сковороди (дата звернення: 16.04.2023).

572. Хід соціалістичного змагання на збиранні кукурудзи. *Радянський студент*. Кіровоград, 1963. 6 жовтня. №29 (158). С. 1.

573. Хіміч Андрій Іванович. URL: <http://library.ck.ua/index.php/2016-12-06-10-10-53/2009-06-02-13-47-47/103-2011-07-19-06-45-26/956-2015-01-13-11-42-58> (дата доступу: 24.06.2023).
574. Хомяков В. Цікаві зустрічі. *Радянська освіта*. 1962. 24 січня. №7. С. 2.
575. Хроніка комсомольського життя. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 31 листопада. №29 (313). С. 1.
576. Хроніка подій із життя Ніжинської вищої школи (1805-2000 рр.). URL: <http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/zagalna-informatsiya/khronika-podij> (дата звернення: 16.04.2023).
577. Хроніка. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 29 жовтня. №31 (425). С. 2.
578. Хропко П., Орлик П. Наша дорога людина. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 9 лютого. №3 (209). С. 1.
579. Цифри і факти. *Черкаська правда*. 1955. 26 листопада. №279 (558). С. 3.
580. Чамата Павло Романович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чамата_Павло_Романович (дата звернення: 11.07.2023).
581. Чертков Й., Ляшенко Л. Підказане досвідом інституту. *Радянська освіта*. 1958. 22 листопада. №47. С. 4.
582. Читацька конференція. *Радянський студент*. Кіровоград, 1958. 15 грудня. №12. С. 2.
583. Чому не вдався концерт. З виступу студента Ю. Хаята. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 21 березня. №9 (362). С. 1.
584. Чопенко А. Вечір, присвячений А. П. Чехову. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 25 лютого. №6 (52). С. 2.
585. Шаповалов О. Дружна праця. *Радянський студент*. Кіровоград, 1960. 29 вересня. №30 (76). С. 1.
586. Шиманський І. У розквіті творчих сил. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 22 березня. №9 (215). С. 1.

587. Шурубуря Л. На честь великого свята. *Черкаська правда*. 1954. 21 лютого. №13. С. 3.
588. Ювілей Б. Д. Грінченка. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 14 грудня. №34 (240). С. 2.
589. Ювілей гуртка. *Черкаська правда*. 1963. 14 листопада. №268 (2997). С. 4.
590. Ювілей П. К. Волинського. *За педагогічні кадри*. Київ, 1963. 18 лютого. №4 (210). С. 2.
591. Ювілейна наукова сесія. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1961. 30 листопада. №29 (313). С. 1.
592. Яворський Я. У театрі. *Радянський педагог*. Дрогобич, 1963. 30 вересня. №30 (43). С. 1.
593. Яковлєєва О. На голубому екрані. *Радянська освіта*. 1963. 28 вересня. №77. С. 3.
594. Якщо перед тобою молодші школярі... Нотатки з науково-практичної конференції. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1964. 16 січня. №2 (396). С. 1-2.
595. Янковський Б., Лук'янов Л. В ногу з життям. *Радянська освіта*. 1958. 15 березня. №11. С. 3.
596. Яцюк Г. Розповідає доктор історичних наук М. В. Лещенко. *Радянський студент*. Кам'янець-Подільський, 1963. 8 лютого. №4 (357). С. 1.

Монографії, книги, брошури та статті

597. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підруч. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
598. Андрущенко В. П. Наш університет. Київ: б.в., 2010. 328 с.
599. Бадер А. В. Політизація спортивного життя студентської молоді УРСР у середині 1950-х – середині 1980-х рр. (на матеріалах Донбасу). *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. Київ, 2015. Вип. 102. С. 420-422.
600. Бадер А. В. Політичні чинники у залученні студентської молоді Донбасу до науково-дослідної діяльності (1955-1985 рр.). *Вісник Луганського*

національного університету імені Тараса Шевченка: іст. науки. Луганськ, 2019. №55 (328). С. 14-25.

601. Бажан О. Г. XX з'їзд КПРС: сприйняття та реакція населення України. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*: зб.ст. Київ: Ніка-Центр, 2006. Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матеріали «круглого столу» / Відп. ред. В.М. Даниленко. С.112-117.

602. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х — 1960-х рр. *Укр. іст. журн.* Київ, 2008. №5. С. 147-159.

603. Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*: зб. ст. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2005. Вип. 31. С.189-199.

604. Бажан О. Г. Політичні репресії в Україні під час Угорської революції 1956 р. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*: зб. ст. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2007. Вип. 34. С. 289-298.

605. Бажан О. Петро Шелест: Вірю в розквіт моєї рідної України... / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парламентське видавництво, 2021. 352 с. (Політичні портрети)

606. Бажан О. Ставлення українського соціуму до Угорської революції 1956 року. *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба*: кол. монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 298-308.

607. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.

608. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.) / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів: [Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України], 2003. 667 с.

609. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. (Україна крізь віки. Т. 13).

610. Бердянський державний педагогічний університет. Історія. Сьогодення / авт.: В. А. Зарва, В. М. Константінова, І. І. Лиман та ін. Бердянськ: Бердянс. держ. пед. ун-т, 2012. 286 с.

611. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія. Київ: СПД А.М. Богданова, 2008. 405 с.

612. Боровик А., Боровик М. Заступники директора і проректори Чернігівського державного педагогічного інституту (1955-1982 рр.) (До 100-річчя з дня народження ректора Чернігівського державного педагогічного інституту В.М. Костарчука). *Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн.* / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2018. №3 (141). С. 177-186.

613. Боровик А. М., Боровик М. А. Історія Чернігівського національного педагогічного університету у біографіях його керівників. Київ: СПД Чалчинська Н.В., 2016. 416 с.

614. Боровик М., Боровик А. Чернігівський державний педагогічний інститут в системі підготовки педагогічних кадрів (1954-1998 рр.). Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 272 с.

615. Боровик М. А. Навчально-методична робота Чернігівського педагогічного інституту (1954-1998 рр.). *Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн.* Чернігів, 2015. №6. С. 180-196.

616. Боровик М. А. Основні напрямки наукової роботи в Чернігівському державному педагогічному інституті (1954-1998 рр.). *Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн.* Чернігів, 2016. №5. С. 161-173.

617. Боровик М. А. Професійна підготовка майбутніх учителів у Чернігівському державному педагогічному інституті (1954-1998 рр.). *Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн.* Чернігів, 2016. №3. С. 189-199.

618. Боровик М. А. Процес формування структурних підрозділів Чернігівського державного педагогічного інституту (1954-1998 рр.). *Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн.* Чернігів, 2015. №2. С. 171-189.

619. Боровик М. А. Формування викладацького складу та контингенту студентів Чернігівського педагогічного інституту. *Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн.* Чернігів, 2014. №5. С. 383-389.
620. Боровик М. А. Формування навчально-матеріальної бази Чернігівського педагогічного інституту (1954-1998 рр.). *Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр.* Київ, 2014. Вип. 84 (5). С. 113-117.
621. Боровик М. А. Формування структури факультетів Чернігівського державного педагогічного інституту (1954-1998 рр.). *Сіверщина в історії України: зб. наук. пр.* Київ, Глухів, 2015. Вип. 8. С. 319-322
622. Боровик М. А. Чернігівський державний педагогічний інститут (1954-1998 рр.): джерелознавчий аспект. *Сіверщина в історії України: зб. наук. пр.* Київ, Глухів, 2016 Вип. 9. С. 525-529.
623. Браницький В. О. Вища педагогічна освіта на Україні в роки семирічки. *Укр. іст. журн.* Київ, 1967. №9. С. 38-46.
624. Браницький В. О. Комплектування вищої педагогічної школи України студентами в 1959-1965 рр. *Укр. іст. журн.* Київ, 1969. №4. С. 90-91.
625. Браницький В. О. Роль вузів УРСР у підвищенні кваліфікації вчительських кадрів (1959-1965 рр.). *Укр. іст. журн.* Київ, 1975. №7. С. 88-91.
626. Брегеда М. В. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр.: монографія. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. 187 с.
627. Бугрій В. С. Підготовка наукових кадрів з історії в аспірантурі педагогічних інститутів України (30–70-ті рр. ХХ ст.). *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]. Серія: Історія та географія / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди.* Харків, 2018. Вип. 55. С. 12-19.
628. Булгакова О. Кількісно-якісні показники науково-педагогічної інтелігенції України доби «відлиги» (на прикладі істориків). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика: зб. наук. пр.* Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2011. Вип. 16. С. 145-151.

629. Булгакова О. Матеріально-побутове становище викладачів вишів України (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2018. Вип. 23. С. 198-219.

630. Булгакова О. Повсякденне життя наукової інтелігенції доби «відлиги». *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конфер., Переяслав-Хмельницький, 14-15 травня 2010 р. / [упор.: О. М. Лукашевич, Т. Б. Нагайко]. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 189-191.

631. Булгакова О. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції. *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба*: кол. монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 556-574.

632. Булгакова О. Формування науково-педагогічних кадрів та їхня кваліфікація в Україні (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2020. Вип. 25. С. 193-215.

633. Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України: Етапи і особливості: монографія / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. 498 с.

634. Булда А. А. Професійна підготовка вчителя історії в ХХ столітті: служитель музи Кліо чи ідеї...: монографія / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. 2-ге вид. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 406 с.

635. Васильєва С. О. Підготовка вчителів у 50-60 роки ХХ ст. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: педагогічні науки*. Луганськ, 2020. №2 (333), Ч. I. С. 5-15.

636. Веселов В. Р. Формирование учительских кадров в СССР. Москва: МГПИ, 1983. 88 с.

637. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Волинська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: І. Я. Коцан (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2009. 415 с.

638. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Житомирська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: П. Ю. Саух (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2009. 492 с.

639. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: Б. К. Остафійчук (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 335 с.

640. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: І. Ф. Прокопенко (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2009. 431 с.

641. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Миколаївська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: В. Д. Будак (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 311 с.

642. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Одеська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: О. Я. Чебикін (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2012. 319 с.

643. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: Р. М. Постоловський (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 383 с.

644. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Тернопільська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: В. П. Кравець (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2011. 279 с.

645. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Харківська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: В. П. Коцур (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2013. 419 с.

646. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Херсонська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: Ю. І. Беляєв (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

647. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Хмельницька область/[ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: О. М. Завальнюк (гол.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

648. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Черкаська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: А. І. Кузьмінський (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 351 с.

649. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернігівська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: М. О. Носко (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2012. 419 с.

650. Вища школа на новому етапі (З досвіду перебудови вищої школи на Україні). Київ: Вид-во політ. л-ри УРСР, 1961. 240 с.

651. Вища школа Української РСР за 50 років / [кер. авт. кол., відп. ред. В. І. Пічов]. (у 2 ч.). Київ: Київ. держ. ун-т ім Т. Г. Шевченка, 1968. Ч. 2 (1945-1967 рр.). 539 с.

652. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (1912-2012): ювілейна книга / [редкол.: О. В. Шестопалюк (гол.) та ін.; упоряд. Т. Р. Кароєва]. Вінниця: Держ. картограф. фабрика, 2012. 223 с.

653. Вітенко З. Р. Вплив освітньої реформи Хрущова на розвиток освіти на прикладі Вінниччини. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал*. Київ, 2023. № 9 (15). С. 810-817.

654. Вітенко З. Р., Петренко В. І. Вчителі України в соціалістичному суспільному експерименті 50-60 рр. ХХ ст. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал*. Київ, 2023. № 10 (16). С. 1026-1035.

655. Вітенко З. Р., Петренко В. І., Peculiarities of the life and activities of Ukrainian teachers in the 1950s and 1960s. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал*. Київ, 2023. № 11 (17). С. 1281-1290.

656. Воловник С. В., Крылов Н. В. Мелитопольський пединститут: страницы истории. Мелитополь: изд. дом Мелитоп. городс. типографии, 2014. 170 с.
657. Высшая школа СССР за 50 лет. [1917-1967] / Под ред. проф. В. П. Елютина. Москва: Высш. школа, 1967. 272 с.
658. Герегова С. В., Марусик Т. В. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.). *Укр. іст. журн.* Київ, 1997. №3. С. 101-108.
659. Год Б. В., Єрмак О. П. Полтавський педагогічний інститут у роки Великої Вітчизняної війни та післявоєнний період. *Історична пам'ять*: наук. зб. Полтава: ПДПУ, 2010. №1. С. 55–71.
660. Год Б. В., Єрмак О. П., Киридон П. В. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність. Полтава: ПДПУ, 2009. 194 с.
661. Голубева Н. А. Забота партии об обеспечении школ учительскими кадрами в период подготовки условий для развертывания коммунистического строительства. *Из истории формирования социалистической интеллигенции.* Ленинград: Изд-во Ленинград. пед. ин-та им. А. Герцена, 1972. С. 150-165.
662. Гринь Д. К. Два десятиріччя навчальної праці та подальшого зростання: сторінки з історії ЧПУ (1950-1974 рр.). *Література та культура Полісся*: наук. зб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. Вип. 34. С. 185-199.
663. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) / за ред. доц. С. А. Литвинова. Київ: Рад. шк., 1966. 260 с.
664. Гриценко М. С. Розвиток радянської школи на Україні. Київ: Рад. шк., 1958. 71 с.
665. Гришко В. Молода Україна пореволюційного сорокаліття під Советами: загальний огляд і деякі підсумки боротьби за молодь та боротьби молоді в підсоветській Україні за 40 років (1918-1958). Ульм: друкарня «Українських вістей», 1958. 224 с.

666. Грищенко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917-1957): Наукові записки науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти Української РСР. Серія педагогічна* / [редкол.: М. М. Грищенко (відп. ред.), О. Р. Мазуркевич, В. Ю. Ніколаєнко та ін.]. Київ: Рад. шк., 1957. Т. VI. С. 5-134.

667. Гутянський С. К. Здійснення ленінських принципів народної освіти на Україні. Київ: вид-во АН УРСР, 1960. 108 с.

668. Дадаєв К. Д. Про перебудову роботи педагогічних інститутів. *Радянська школа*. Київ, 1959. № 1. С. 86-88.

669. Даниленко В. Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «відлиги». *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук. пр.* Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2008. Вип. 14. С. 3-17.

670. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х - 80-ті рр. ХХ ст.): [монографія] / НАН України, Ін-т історії України, Голов. ред. кол. наук.-докум. сер. книг «Реабілітовані історією». Київ: Рідний край, 2000. 389 с.

671. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка / В. Г. Скотний [та ін.]; ред. І. М. Невмержицька. Львів; Дрогобич: РВВ Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 328 с.

672. Долинна А. С., Матушок Г. С. Право викладачів і студентів педагогічних вишів УРСР на житло (середина 50-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст.): на матеріалах Поділля. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри: зб. матеріал. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 9 грудня 2022 р.* / оргкомітет: Н. І. Лазаренко, В. Г. Пилипчук, А. М. Коломієць та ін. Вінниця, 2023. С. 39-43.

673. Єрмак О. Із покоління фронтовиків. До 100-річчя від дня народження М. В. Семиволоса. *Рідний край: Альманах Полтавського державного педагогічного університету*. Полтава: ПДПУ, 2010. Вип. №2 (23). С. 219-224.

674. Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка: іст. нарис / [редкол.: В. В. Власенко, О. Л. Дубасенюк, О. С. Кузьмін, І. М. Кучерук (гол.) та ін.]. Київ: Техніка, 2002. 88 с.+ 32 с. кол. вкл.

675. Житомирський державний університет імені Івана Франка: ювілейн. вид. / [редкол.: П. Ю. Саух, В. Г. Кремень, М. В. Попович та ін.]. Київ: Логос Україна, 2009. 200 с.

676. Заброварний Б. Й., Кудь В. О., Михайлюк О. Г. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки: нарис історії. Львів: Світ, 1992. 88 с.

677. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2012 рр.): історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. 340 с.

678. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Студенти Кам'янець-Подільського педінституту: ідеологічна, фахова і практична підготовка до роботи в школі в завершальний період радянської державності (1961-1991 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2015. Т. 22. С. 125-162.

679. Заклади освіти Київщини: минуле та сучасне / [редкол.: І. Л. Лікарчук (гол.), Н. І. Клокар, О. П. Ситніков та ін.]. Київ: вид. О. М. Ешке, 2002.

680. Запорізький національний університет: історія і сучасність (1930-2005): ювілей. книга / [гол. ред. ради проф. С. М. Тимченко]. Запоріжжя: Дике поле, 2006. 248 с.

681. Інститут педагогічної освіти / за ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. Миколаїв: Іліон, 2012. 276 с.

682. Історія української культури: У 5-ти т. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 4. Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні / [редкол. тому: М. Г. Жулинський (гол. ред.), М. П. Бондар, М. М. Сулима та ін.]. 943 с.

683. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-і роки) / АН

УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гол. ред.) та ін.; Редкол. тому: А. В. Лихолат (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1979. 390 с.

684. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). Кн. 2: Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х – 70-ті роки) / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гол. ред.) та ін.; Редкол. тому: А. В. Лихолат (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1979. 698 с.

685. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.

686. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. Т. 1. 796 с.

687. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 2. 928 с.

688. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / [за заг. ред. проф. О. М. Завальнюка]. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.

689. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 3. 1008 с.

690. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу / Авт.: С. Копилов, О. Завальнюк, А. Філінюк та ін. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 208 с.

691. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка: ювілейне вид. / [авт.-упоряд. Я. Білейчук; редкол.: О. М. Завальнюк, В. С. Степанков, В. В. Шеремета та ін.]. Київ: вид-во «Логос Україна», 2008. 199 с.

692. Каппелер Андреас. Мала історія України. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kappeler_Andreas/Mala_istoriia_Ukrainy/ (дата звернення: 03.08.2023).

693. Катренко Г. П. Херсонському педагогічному інституту – 40 років. Нова Каховка, 1967. 34 с.

694. Киридон П. В. Реакція населення Полтавщини на рішення червневого (1957 року) пленуму ЦК КПРС про «антипартійну групу» Маленкова, Кагановича, Молотова *Історична пам'ять*: наук. зб. Полтава: ПДПУ, 2010. №2. С. 60-70.

695. Климов А. О., Курило В. С. Луганський педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історія. Сьогодення. Перспективи. Луганськ: Альма-матер, 2006. 120 с.

696. Коваль Б. Вища і середня спеціальна освіта на Україні. *Українська радянська культура*: зб. ст. / [редкол.: М. Погребінський, Ф. Сарана]. Київ: Держ. вид-во. політ. л-ри, 1957. С. 78-97.

697. Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації. Торонто: Peter Martin Association, 1970. 246 с.

698. Комарніцький О. Б. Документи Держархіву Хмельницької області про матеріально-технічну базу та матеріальне становище колективів вишів Хмельниччини у добу хрущовської «відлиги». *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»* / [редкол.: В. Г. Байдич (гол.), В. Я. Алцкан, В. В. Галатир (відп. ред.) та ін.]. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. №2 (6). С. 50-55.

699. Комарніцький О. Б. Документи Ф. П. 4 Держархіву Хмельницької області про освітню діяльність Кам'янець-Подільського педінституту у роки хрущовської «відлиги». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки* / [редкол.: В. Магась (гол.), В. Степанков (відп. ред.), В. Смолій та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2023. Т. 39. С. 58-68.

700. Комарніцький О. Б. Документи Ф. П. 292 Держархіву Вінницького області про Вінницький педінститут: характеристика основних напрямів діяльності (1953-1964 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки* / [редкол.: В. Магась (гол.), В. Степанков (відп. ред.), В. Смолій та ін.]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2023. Т. 40. С. 63-76.

701. Комарніцький О. Б. Ігор Євдокимович Турчин. *Кам'янець-Подільський державний університет в особах*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. Т. 1. С. 746-748.

702. Комарніцький О. Б. Участь викладачів закладів вищої освіти Хмельниччини у науково-дослідній роботі у роки хрущовської «відлиги». *Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб.* / [редкол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін та ін.]. Хмельницький: Стрихар А. М., 2020. Вип. 27. С. 119-128.

703. Комарніцький О. Б., Комарніцька Л. М. Культурно-масова і фізкультурно-спортивна діяльність студентів закладів вищої освіти Хмельниччини у роки «хрущовської «відлиги». *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції* / [редкол.: С. А. Копилов, О. П. Реєнт, Л. В. Баженов (відп. ред.)]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 349-355.

704. Комарніцький О. Б., Комарніцька Л. М. Науково-дослідна робота науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського педінституту у роки хрущовської «відлиги» *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. Київ, 2023. №9 (15). С. 861-873.

705. Комарніцький О. Б., Редчук О. В. Навчальна робота в Кам'янець-Подільському педінституті у добу хрущовської «відлиги». *Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр.* / [редкол.: С. А. Копилов (наук. ред.), І. О. Кучинська, В. А. Дубінський та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. Вип. 9. С. 15-26.

706. Комарніцький О. Б., Федорчук В. М. Іван Вікторович Івах: людина, вчений-методист, менеджер вищої освіти: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2023. 546 с.

707. Комарніцький О. Б., Моштак М. В. Профспілкова організація студентів, аспірантів та докторантів Кам'янець-Подільського національного

університету імені Івана Огієнка: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Буйницький О. А., 2009. 216 с.

708. Концур В. В. Організаційна будова профспілок крізь призму тотальної ідеологізації суспільства (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.). *Інтелекція і влада. Серія: Історія: громад.-політ. наук. зб.* Одеса, 2008. Вип. 14. С. 116-126.

709. Корж Л. В. Історія становлення і розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Суми: Сумськ. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, 1999. 88 с.

710. Корчмар Я. Наукова робота на кафедрі історії Луганського педінституту. *Укр. іст. журн.* Київ, 1958. №6. С. 150.

711. Коцур В., Демуз І. Діяльність Переяслав-Хмельницького педагогічного училища (1932-1987 рр.) в контексті розвитку освіти Київщини. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. / [редкол.: В. П. Коцур (відп. ред.), В. М. Орлик, В. П. Шевчук та ін.]*. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», 2010. Вип. 25. С. 187-198.

712. Крайнік Р. Сучасна вітчизняна історіографія радянської ідеологізації навчального процесу в закладах освіти України у перше повоєнне десятиріччя. *Український історичний збірник*. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2011. Вип. 14. С. 238-243.

713. Кролевець В. С., Черноус В. У., Шморгун В. Ф. Півстоліття невтомної праці. Нарис історії Чернігівського педагогічного інституту імені Т. Г. Шевченка. Київ: Радянська школа, 1966. 100 с.

714. Кузьменко Н. М. Вища освіта та педагогічна думка на Чернігівщині (XVIII-XX ст.): монографія. Київ: Обрії, 2012. 342 с.

715. Кузьменко Ю. В. Підготовка фахівців з трудової підготовки у 1958-1961 рр. як джерело розвитку трудових ресурсів Радянської України. *Педагогічний альманах: зб. наук. пр. / Херсон. акад. неперервної освіти*. Херсон, 2015. Вип. 25. С. 307-314.

716. Кукуруза Ж. Б. Перетворення в галузі освіти УРСР (середина 1950-х – початок 1960-х рр.): огляд історіографії. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. Київ, 2011. № 51(№ 9). С. 183-188.
717. Кульчицький С. Вхідження Криму до складу України. *Регіональна історія України*. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2009. Вип. 3. С. 135-154.
718. Кульчицький С. В. ХХ з'їзд КПРС – переломний пункт в історії радянського комунізму. *Укр. іст. журн.* Київ, 2006. №2. С. 106-129.
719. Кульчицький С. В. Місце ХХ з'їзду КПРС в еволюції радянського комунізму *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2006. Вип. 10. С. 49-85.
720. Кульчицький, С. В. Спроби реформ (1956-1964) (1). *Укр. іст. журн.* Київ, 1998. №2. С. 102-114.
721. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956-1964) (3). *Укр. іст. журн.* Київ, 1998. №4. С. 91-102.
722. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. Луганськ: Луганс. держ. пед. ун-т, 2000. 460 с.
723. Курносів Ю. О. Інтелігенція Української РСР і науково-технічний прогрес (1959–1970-ті рр.). Київ: Наук. думка, 1975. 208 с.
724. Курносів Ю. О. Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих (1959-1965). Київ: Наукова думка, 1968. 184 с.
725. Курносів Ю. О., Бондар А. Г. У навчанні та праці: підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. Київ: Наук. думка, 1964. 344 с.
726. Лаас Н. О., Крупина В. О. Проблеми історії України 1945-1991 рр. на сторінках «Українського історичного журналу». *Укр. іст. журн.* Київ, 2007. №6. С. 142-166.
727. Левківський М. В. Історія педагогіки: підручник. Видання 2-е, доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 376 с.
728. Ліпінська І. О. Зміст професійної та практичної підготовки вчителів-філологів широкого профілю в Україні: історія і сучасність. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 14. С. 196-201

729. Логвиненко О. В. Підготовка вчителів та забезпечення ними шкіл України у 1950-1960 роках. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук. пр.* Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2006. Вип. 10. С. 203-213.
730. Лузан П. Г., Васюк О. В. Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: ДАКККіМ, 2010. 296 с.
731. Лук'яненко О. Девіантна поведінка у вищій педагогічній школі УРСР часів десталінізації. *Український історичний збірник.* Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 192-199.
732. Лук'яненко О. В. Лаврентій Берія : героїзація та анафема у свідомості освітян. *Історична пам'ять: наук. зб.* Полтава: ПДПУ, 2011. №2 (26). С. 109-115.
733. Лук'яненко О. В. Мовне питання у середовищі освітян УРСР часів десталінізації. *Сумська старовина: наук. журн. / Сумський державний університет.* Суми, 2012. №36-37. С. 72-82.
734. Лук'яненко О. В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.
735. Лук'яненко О. В. Побутові умови колективів педінститутів УРСР часів «відлиги». *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр.* Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. Вип. 5. С. 144-146.
736. Лук'яненко О. В. Політехнізація вищої педагогічної школи доби «відлиги». *Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Запорізької сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 квітня 2012 р): у 4-х частинах.* Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2012. Ч.1. С.71-77.
737. Лук'яненко О. В. Свій свого, щоб і чужий боявся : протистояння у середовищі науково-педагогічних працівників УРСР часів десталінізації. *Краєзнавство: наук. журн.* Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2010. №3. С. 190-196.
738. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ: Тов-во «Знання», 2006. 447 с.

739. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). Київ: Либідь, 1992. 196 с.

740. Майборода С. В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917-1959 рр.): монографія. Київ: вид-во УАДУ, 2000. 305 с.

741. Маля Мартін. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії. 1917-1991 / пер. з англ.: А. Д. Гриценка, П. С. Насади, З. І. Клещенка, В. П. Павленка. Київ: Мегатайп, 2000. 608 с.

742. Матушок Г. Вінницький педінститут у роки хрущовської «відлиги»: зміни у структурі, формування викладацького і студентського складу. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXIV Вінницької Всеукр. наук. іст.-краєзнавч. конф., м. Вінниця, 3 листопада 2022 р.* / редкол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. Ю. Юзвак, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця, 2022. С. 184-191.

743. Матушок Г. Кам'янець-Подільський педінститут у роки хрущовської «відлиги»: матеріально-технічна база, матеріальне становище трудового і студентського колективів. *Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Хмельниччина: історія та сучасність», присвяч. 85-річчю утворення Хмельницької області, м. Хмельницький, 27 вересня 2022 р.* / редкол.: Л. В. Баженов (гол.), О. М. Брицька, С. М. Єсюнін та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2022. С. 216-219.

744. Матушок Г. Науково-дослідна робота викладачів педагогічних закладів вищої освіти УРСР у роки хрущовської «відлиги» (на прикладі Вінницького і Кам'янець-Подільського педінститутів). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Т. 38: До 70-річчя від дня народження професора Миколи Петрова. С. 167-177.

745. Матушок Г. Створення, реорганізації та ліквідації педагогічних закладів вищої освіти в роки хрущовської «відлиги». *Наукові записки Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: *Історія*: зб. наук. пр. Вінниця: ВДПУ, 2023. Вип. 44. С. 72-78.

746. Матушок Г. С. Запровадження двопрофільності у підготовці студентів педагогічних закладів вищої освіти (середина 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.). *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. Матеріали XXXV Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 10 листопада 2023 р. / редкол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. Ю. Юзвак, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця, 2023. С. 244-247.

747. Матушок Г. С. Матеріальне становище Вінницького педінституту у роки хрущовської «відлиги»: на матеріалах Державного архіву Вінницької області. *XVII Подільська наукова історико-краєзнавча конференція*: матер. Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., м. Хмельницький, 22 вересня 2023 р. / редкол.: Ю. В. Телячий (гол.) та ін. Хмельницький: ХКТЕІ, 2023. С. 195-202.

748. Матушок Г. С. Педагогічні заклади вищої освіти УРСР у роки хрущовської «відлиги»: зв'язок з життям середньої школи. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. Київ, 2023. № 8(14). С. 941-954.

749. Матушок Г. С. Трудове виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти УРСР у роки хрущовської «відлиги». *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. Київ, 2023. № 9 (15). С. 882-893.

750. Мелітопольський державний педагогічний університет: ювілейна книга. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008. 160 с.

751. Мельничук О. А., Долинна А. С. Громадсько-політична діяльність Кам'янець-Подільського педінституту у часи хрущовської «відлиги». *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. Київ, 2023. № 9 (15). С. 894-905.

752. Мельничук О. А., Долинна А. С. Державна політика щодо підготовки педагогічних кадрів у середині 1950-х – першій половині 1960-х рр. в Україні. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. Київ, 2023. № 7 (13). С. 959-967.

753. Миколаївський державний університет: іст. нарис (1913-2003 рр.) / [укл.: Я. І. Журецький, С. І. Павлік, Л. В. Старовойт]. Київ: Златографт-дизайн, 2003. 256 с.

754. Мойсеєнко В. Д. З історії боротьби Комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні (1943-1970 рр.). Київ: Київ. пед. ін-т, 1972. 136 с.

755. Моторнюк М. М. Школа і виховання нової людини. З досвіду діяльності партійних організацій України по перебудові роботи шкіл в напрямку зміцнення їх зв'язку з життям. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. 164 с.

756. Нариси історії Запорізької обласної партійної організації / [редкол.: О. С. Шерстюк (гол.), М. П. Киценко, М. М. Всеволожський та ін.]. Київ: Вид-во політ. л-ри Укр., 1968. 356 с.

757. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю / [авт. кол.: Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк та ін.]. Хмельницький: облполіграфвидав, 1990. 328 с.

758. Нариси історії Полтавської обласної партійної організації / [редкол.: М. М. Губерський (гол.), І. Т. Буланий, І. Ю. Горобець та ін.]. Харків: Прапор, 1970. 452 с.

759. Нариси історії Сумської обласної партійної організації / [редкол.: І. Я. Макухін (гол.), І. Т. Гриченко, П. В. Козирєв та ін.]. Харків: Прапор, 1981. 304 с.

760. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.) / [відп. ред. Ю. О. Курносів; авт. кол.: С. І. Білоконь, О. Д. Бойко, Г. С. Брега та ін.]. У 3-х кн. Київ: Б. в., 1994. Кн. II. 172 с.

761. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / [редкол.: Т. В. Главак (гол.), О. Ф. Осетров, Ю. Н. Скринник, А. Ф. Суровий; авт. кол.: М. Ф. Александра, І. С. Зеленюк, В. Г. Кулаїв та ін.]. Львів: Каменяр, 1972. 256 с.

762. Нариси історії Черкаської обласної партійної організації / [редкол.: Г. В. Суховершко (кер.), В. І. Бурій, В. І. Грибенко та ін.]. Дніпропетровськ: Промінь, 1981. 256 с.

763. Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації / [редкол.: О. І. Дериколенко (гол.), Б. І. Коваленко, А. І. Левенко та ін.]. Київ: вид-во політ. л-ри Укр., 1970. 416 с.

764. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967 / [редкол.: А. Г. Бондар (відп. ред.), О. Г. Дзевєрін, Б. С. Кобзар та ін.]. Київ: Рад. шк., 1967. 484 с.

765. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова: 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / [авт. кол.: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін.]. Київ: Навч. книга, 2005. 255 с.

766. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова: іст. нарис, 1920-2000 / [укл.: П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко]. Київ: Четверта хвиля, 2000. 220 с.

767. Нестеренко В. В. Розвиток заочної форми навчання в системі вітчизняної вищої педагогічної освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка. Тернопіль: ТНПУ, 2011. № 2. С. 12-19.

768. Ніжинський М. П. Школа, учитель, педагогіка: історичний нарис. Київ: Рад. школа, 1978. 120 с.

769. Нікітчина С. О. Становлення і розвиток системи професійно-педагогічної підготовки вчителів історії в Україні (1917-1991 рр.) / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Луцьк: Вежа, 1996. 500 с.

770. Ніколаєць Ю. Висвітлення вітчизняними науковцями ролі працівників вищих навчальних закладів УРСР у суспільно-політичному житті у роки

хрущовської «відлиги» *Український історичний збірник*. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2006. №9. С. 448-454.

771. Паначин Ф. Г. Педагогическое образование в СССР. Важнейшие этапы истории и современное состояние. Москва: Педагогика, 1975. 224 с.

772. Пархоменко В. М. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 1998. Т. 1. С. 59-65.

773. Пастовенський О. В. Освіта Житомирщини: історія, сьогодення та перспективи розвитку. *Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє*: наук. зб. / [редкол.: П. Ю. Саух (співгол.), І. В. Орлов (співгол.), О. М. Швидак та ін.]. Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка, 2007. Т. 2. С. 3–9

774. Питов В. И., Попов В. Н. Общетеchnические и общенаучные факультеты на Украине. Харьков: Изд. ХУ, 1964. 266 с.

775. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. 1817-2007: історичний поступ. Сучасність. Майбутнє / [ред. рада: О. Я. Чебикін (гол.), І. Г. Захарченко, Н. В. Яблонська та ін.; авт.: О. Я. Чебикін, І. А. Болдирєв, А. О. Добролюбський та ін.]. Одеса: Друк. дім «Фаворит», 2007. 240 с.

776. Подготовка учителей широкого профиля. *Советская педагогика*. Москва, 1956. № 11. С. 126-128.

777. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. [редкол.: І. Ф. Курас (гол.), Ю. І. Шаповал, Ю. А. Левенець та ін.]. Київ: Генеза, 2003. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / [авт.: В. П. Андрущенко, В. К. Баран, О. Д. Бойко та ін.]. 696 с.

778. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність / Б. В. Год, О. П. Єрмак, П. В. Киридон. Полтава, 2009. 194 с.

779. Постолатій В. В. Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865-1965 рр.). Кіровоград: Нашвидав, 2006. 144 с.

780. Прокопенко И. Ф., Кочат Д. А., Микитюк А. Н. Подготовка учительских кадров в Харькове в советский период: концептуальные подходы, практический опыт: учеб. пособ. по спецкурсу. Харьков: Изд-во Харк. гос. пед. ин-та им. Г. С. Сковороды, 1992. 92 с.

781. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 284 с.

782. Прохоренко О. А. Динаміка кількісних і якісних характеристик науково-педагогічної інтелігенції УРСР (1945-1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2006. Вип. 10. С. 187–202.

783. Прохоренко О. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. У 2-х кн., 3-х ч.. Кн. 1, ч. 1-2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2010. С. 177-208. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні», т. II).

784. Рахно О. Я. Чернігівський державний педагогічний інститут: роки повоєнного відродження (1943-1954 рр.). *Матеріали науково-практичної конференції «Перші Флорівські читання»*. Чернігів, 2010. С. 58-63.

785. Регейло І. Ю. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – початку ХХІ століття: історіографічні аспекти. *Педагогічний дискурс*. 2010. Вип. 7. С. 189-194.

786. Регейло І. Ю. Тенденції розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у 50-60-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 27. С. 254-262.

787. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині: монографія / [редкол.: І. Ф. Прокопенко (гол.), В. І. Євдокимов, В. В. Корнілов;

авт. кол.: В. І. Євдокимов та ін.]. Харків: Харк. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди, 1992. 334 с.

788. Розвиток педагогічної думки і освіти на Черкащині: монограф. / Л. М. Андрощук, Л. Д. Березовська, О. А. Біда та ін.; за заг. ред. Н. С. Побірченко. Київ: Наук. світ, 2003. 174 с.

789. Романюк І. М., Зінько Ю. А., Долинна А. С. Науково-дослідна робота викладачів і студентів середини 1950-х – першої половини 1960-х рр. в Україні. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. 2023. №8(14). С. 967-975.

790. Романюк І. М., Зінько Ю. А., Долинна А. С. Політика місцевих органів влади держави у сфері освіти на Поділлі в період хрущовської «відлиги». *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. Київ, 2023. № 9 (15). С. 906-913.

791. Романюк І. М., Зінько Ю. А., Долинна А. С. Пріоритети навчально-методичної роботи у вищих навчальних закладах України середини 1950-х – першої половині 1960-х рр. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*: журнал. Київ, 2023. № 8 (14). С. 1030-1037.

792. Русько О. М. За дальше піднесення педагогічної науки в УРСР. *Радянська школа*. Київ, 1959. №12. С. 69-76.

793. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа. 1820-1995. Ніжин: НГПІ, 1995. 105 с.

794. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т, 2000. 288 с.

795. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 1999. 288 с.

796. Сергійчук О. М. Вища школа України другої половини 50-х – першої половини 60-х років ХХ століття. Історіографічний аналіз. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*: наук.-практ. зб. Київ, 2001. Вип. 2. С. 233-238.

797. Сергійчук О. М. Мовна ситуація у вищих навчальних закладах України (1955-1965 рр.). *Етнічна історія народів Європи*: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2000. Вип. 6. С. 4-7.

798. Сімдесят п'ять років науково-педагогічної діяльності Херсонського педагогічного інституту ім. Н. К. Крупської: кол. монографія [ред. моногр. А. І. Ніцой; редкол.: Ю. В. Бондарчук, В. М. Дарієнко, І. І. Кобилецький та ін.]. Херсон, 1994. 137 с.

799. Солопчук М. С., Комарніцький О. Б. Факультет фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1949-2008 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 164 с.

800. Столітня історія Полтавського педагогічного університету / О. П. Єрмак та ін.; за ред. М. І. Степаненко, Л. М. Кравченко. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. 274 с.

801. Сушко О. О., Мазур І. Д. 70-річчя Київського педінституту ім. Горького. *Укр. іст. журн.* Київ, 1990. №7. С. 134-136.

802. Табачник Д. В., Шаповал Ю. І. Штрихи до політичного портрета першого секретаря ЦК Компартії України в 1953-1957 рр. Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1990. 22 с.

803. Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 1920-1995: іст. нарис / [редкол.: М. І. Шкіль (гол. ред.), П. П. Хропко, О. Г. Лозовицький та ін.]. Київ: ТОВ «Толока», 1995. 169 с.

804. Філінюк А. Г. Життя віддане справі: трудова, громадська та науково-педагогічна діяльність Івана Степановича Зеленюка: історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 332 с.

805. Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди / [за ред. академ. І. Ф. Прокопенка]. Харків: ОВС, 2001. 176 с.
806. Херсонський державний університет: іст. нарис (1917-2007) / [авт. кол.: Ю. І. Беляєв, О. В. Мішуков, В. Л. Федяєва, І. В. Самсакова]. Херсон: Херсон. держ. ун-т, 2007. 352 с.
807. Хоменко Н. Дозвілля студентів ВНЗ під час навчального року (кінець 1940-х – 1967-мі рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2008. №14. С. 127-146.
808. Хоменко Н. Дозвілля студентів України в період літніх канікул (50-60 рр. ХХ ст.). *Український історичний збірник*. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2006. №9. С. 271-281.
809. Хоменко Н. Колективне дозвілля як спосіб контролю за студентською повсякденністю. *Історія повсякденності: теорія та практика*: Матер. Всеукр. наук. конфер., Переяслав-Хмельницький, 14-15 травня 2010 р. / [упоряд: О. М. Лукашевич, Т. Б. Нагайко]. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 191-193.
810. Хоменко Н. Повсякденне життя студентської молоді повоєнної України. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2009. Вип. 15 (2). С. 305-321.
811. Хоменко Н. Реакція студентської молоді на викриття культу особи Сталіна. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*: зб. наук. пр. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2011. Вип. 16. С. 99-122.
812. Хоменко Н. Студенство в соціальній структурі радянської України. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. У 2-х кн., 3-х ч. Кн. 1, ч. 1-2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2010. С. 209-249 (Серія «З історії повсякденного життя в Україні», т. II).
813. Хоменко Н. Суспільно-політичні настрої молоді. *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба*: кол. монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2015. С. 318-342.

814. Часовникова Н.М. Особенности формирования учительских кадров в СССР в годы семилетки (1959-1965 гг.). *Вестник МГУ. Серия: история*. Москва, 1966. № 6. С. 3-17.
815. Черкасов В. Ф. Становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні (1962-1991 рр.): монограф. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008. 376 с.
816. Черкаський державний педагогічний інститут імені 300-річчя возз'єднання України з Росією / [відп. за вип. В. І. Солдатов]. Черкаси: облполіграфвидав, 1980. 16 с.
817. Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького: 1921-2001: іст. нарис / [уклад.: І. І. Кукурудза, О. Г. Перехрест; редкол.: А. І. Кузьмінський (гол.), О. П. Безкопильний, О. І. Богатирьов та ін.]. Київ: АртЕк, 2001. 128 с.
818. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Історія. Звершення. Особистості / [редкол.: А. І. Кузьмінський (гол.), В. І. Бойко, Л. В. Швидка та ін.]. Київ: Світ успіху, 2009. 208 с.
819. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького: столітня історія: кол. монографія / керів. автор. кол. і наук. ред. В. В. Масненко. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2021. 342 с.
820. Шаповал Ю. І. М. С. Хрущов: Нарис політичної діяльності. *Укр. іст. журн.* Київ, 1989. №1. С. 103-115.
821. Шаповал Ю. І. Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття. *Укр. іст. журн.* Київ, 2008. №3. С. 134-149.
822. Шморгун В. Ф. Робота факультету педагогіки та методики початкової освіти. *Радянська школа*. 1961. №4. С. 63-66.
823. Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: іст. нарис / [редкол.: П. Ю. Саух (гол.), В. В. Власенко, О. А. Дубасенюк та ін.]. Житомир: Косенко, 2004. 232 с.
824. Юсов С. В. Голобуцький як професор Київського педагогічного інституту ім. М. Горького. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика: зб. наук. пр.* Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2012. Вип. 17. С. 193-203.

825. Якименко М. А. Ювілей Полтавського педінституту. *Укр. іст. журн.* Київ, 1972. №5. С. 151.

826. Янковська О. В. Круглий стіл «Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки (з приводу 50-річчя XX з'їзду КПРС)». *Укр. іст. журн.* 2006. № 2. С. 236-237.

827. Ящук І. П. Виховний процес у вищих педагогічних навчальних закладах України: знахідки і проблеми (20-ті – 80-ті рр. XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 416 с.

828. Ящук І. П. Особливості виховання вчительських кадрів у 1960–80-х роках. *Наука і освіта.* 2013. №3. С. 204-208.

829. Polishchuk A., Matushok H. Changes in the teacher and student composition in the network of institutions of higher education in the Khmelnych region. *Modern Science-Moderní věda: scientific journal vědecký časopis.* Praha (Česká republika), Nemoros. 2022. № 4. P. 92-98.

Автореферати дисертацій і дисертації

830. Авраменко К. Б. Методична підготовка вчителів початкових класів у педагогічних навчальних закладах України (1956-1996 рр.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2002. 20 с.

831. Андриевский Б. М. Проблемы формирования состава педагогических кадров общеобразовательных школ (на материалах Украинской ССР): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/13.00.01 – теория и история педагогики / Киев. гос. пед. ин-т им. А.М. Горького. Киев, 1974. 23 с.

832. Боровик М. А. Чернігівський державний педагогічний інститут в системі підготовки педагогічних кадрів (1954-1998 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2017. 19 с.

833. Брегеда М. В. Ставлення населення Української РСР до процесу десталінізації (1953-1964 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2009. 20 с.

834. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50–80-х років ХХ ст.: історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 19 с.

835. Булгакова О. В. Науково-педагогічна інтелігенція радянської України (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.): формування, становище та діяльність: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Ін-т іст. України НАН України. Київ, 2018. 21 с.

836. Волотівська І. І. Розвиток змісту фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах в Україні (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2020. 19 с.

837. Гайдай І. О. Підготовка вчителя-філолога подвійного профілю у вищих педагогічних навчальних закладах України (1956 р. – початок ХХІ ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2017. 342 с.

838. Гриценко М. С. Развитие общеобразовательной школы в украинской ССР (1917-1967 гг.): автореф. дисс... докт. пед. наук: 730 – педагогіка / Киев. гос. пед. ин-т им. А.М. Горького. Киев, 1990. 83 с.

839. Домбровська С. М. Розвиток вищої школи в Харкові у період тимчасової лібералізації тоталітарної системи (друга половина 50-х – перша половина 60-х років ХХ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2006. 18 с.

840. Донченко М. В. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вчителів у позааудиторній роботі у вищих навчальних педагогічних закладах України (друга половина ХХ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харків. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 22 с.

841. Заплотинська О. О. Навчальні заклади освіти України 50-80-х років ХХ століття: історіографія: автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Київ, 2006. 20 с.

842. Кагальна М. В. Повсякденне життя вчителів УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 20 с.

843. Кобзарєва Т. И. Развитие высшего заочного педагогического образования в Украинской ССР: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – теория и история педагогики / Киев. гос. пед. ин-т им. А.М. Горького. Киев, 1977. 27 с.

844. Концур В. В. Профспілки України в системі ідеологізації суспільства (1956 – 1964 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Донецьк. нац. ун-т. Донецьк, 2006. 21 с.

845. Кравченко Д. М. Розвиток професійної підготовки вчителя історії у педагогічних інститутах України (1934-1958 рр.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2013. 22 с.

846. Легун Ю. В. Розвиток науки України у 60-х роках ХХ століття: автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.02 / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1995. 22 с.

847. Лук'яненко О. В. Історико-культурологічний вимір повсякдення колективів педагогічних вишів радянської України 1920-х – першої половини 1960-х років: дис.... докт. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка; Черкас. нац. ун-т імені Богдана Хмельницького. Полтава, 2018. 631 с.

848. Лук'яненко О. В. Повсякдення колективів педагогічних ВНЗ Української РСР часів десталінізації (1953-1964 роки): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2012. 321 с.

849. Марчук О. А. Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської «відлиги» (друга половина 50-х – перша половина 60-х рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 238 с.

850. Місечко О. Є. Формування системи професійної підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (1900-1964 рр.): автореф. дис... докт. пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2011. 50 с.

851. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 265 арк.

852. Сергійчук О. М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя. 1953-1964 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 17 с.

853. Сидорчук Т. Г. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в Україні (1920-і – 1970-і роки): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 1998. 20 с.

854. Трибулькевич К. Г. Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917-2010 рр.): автореф. дис... докт. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т вищої освіти НАПН України. Київ, 2017. 39 с.

855. Хоменко Н. М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950-1960-ті рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. акад. наук України, Ін-т іст. України. Київ, 2008. 20 с.

856. Чередник О. В. Організація навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина XX століття): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. 18 с.

857. Шевчук О. А. Український національно-культурний рух (друга половина 50-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 1998. 19 с.

858. Шендерук О. Б. Проблема розвитку професіоналізму майбутніх викладачів іноземної мови у вищих навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2017. 22 с.

859. Ящук І. П. Теорія та практика виховання студентської молоді вищих педагогічних навчальних закладів України (1920-1991 рр.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2011. 44 с.

Довідкова та енциклопедична література

860. Історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: бібліографічн. покажч. / укл.: О. Бондаренко, Н. Тарасова, Г. Шаленко. Київ: вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 96 с.

861. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: бібліографічний покажчик / [уклад.: О. В. Веселовська, Т. М. Опря, В. М. Пархоменко]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 172 с.

862. Педагогическая энциклопедия / [редкол.: И. А. Каиров (гл. ред.), Ф. Н. Петров (гл. ред.), А. И. Богомолов и др.]. Москва: изд-во «Сов. энциклопед.», 1966. Т. 3. 880 с.

863. Педагогическая энциклопедия / [редкол.: И. А. Каиров (гл. ред.), Ф. Н. Петров (гл. ред.), А. И. Богомолов и др.]. Москва: изд-во «Сов. энциклопед.», 1968. Т. 4. 911 с.

864. Педагогічні інститути // Українська радянська енциклопедія: [у 17 т.] / гол. ред. М. П. Бажан. 1-ше вид. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1963. Т. 11: Патріотизм – Прянощі. С. 18-19.

865. Педагогические институты // БСЭ / Гл. ред. Б. А. Введенский. Москва: Государственное научное издательство «БСЭ», 1955. Т. 32. С. 272-274.

866. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946-1960: Довід. вид.: у 2 ч. [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; упоряд. М. Смольницька]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 2: 1953-1960. С. 287-613.

867. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1961-1975: Довід. вид.: у 2 ч. [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; упоряд. В. Крупина]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 1: 1961-1965. 293 с.

868. Учительские институты // БСЭ / Гл. ред. Б. А. Введенский. Москва: Государственное научное издательство «БСЭ» 1956. Т.44. С. 461.

869. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка: з минулого в майбутнє: бібліограф. покажч. / [укл. Н. Ф. Головатенко, відп. ред. Г. Г. Макарова]. Чернігів, 2010. 32 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік педагогічних закладів вищої освіти (початок 1953-1954 н.р.)

[11, арк. 21-123]

1. Бердичівський учительський інститут.
2. Білоцерківський педінститут іноземних мов.
3. Вінницький педінститут.
4. Ворошиловградський педінститут.
5. Глухівський учительський інститут.
6. Дніпропетровський педінститут іноземних мов.
7. Дрогобицький педінститут.
8. Житомирський педінститут імені Івана Франка.
9. Житомирський педінститут іноземних мов.
10. Запорізький педінститут.
11. Ізмаїльський педінститут.
12. Кам'янець-Подільський педінститут.
13. Київський педінститут ім. О. М. Горького.
14. Київський педінститут іноземних мов.
15. Кіровоградський педінститут.
16. Коломийський учительський інститут.
17. Кременецький педінститут.
18. Криворізький педінститут.
19. Луцький педінститут імені Лесі Українки.
20. Львівський педінститут.
21. Мелітопольський педінститут.
22. Миколаївський педінститут.
23. Ніжинський педінститут ім. М. В. Гоголя.
24. Нікопольський учительський інститут.
25. Одеський педінститут ім. К. Д. Ушинського.

26. Одеський педінститут іноземних мов.
27. Осипенківський педінститут.
28. Полтавський педінститут ім. В. Г. Короленка.
29. Рівненський педінститут.
30. Слов'янський учительський інститут.
31. Сталінський педінститут.
32. Станіславський педінститут.
33. Старобільський учительський інститут.
34. Сумський педінститут.
35. Ужгородський учительський інститут.
36. Уманський учительський інститут.
37. Харківський педінститут ім. Г. С. Сковороди.
38. Харківський педінститут іноземних мов ім. Н. К. Крупської.
39. Херсонський педінститут.
40. Черкаський педінститут.
41. Чернівецький учительський інститут.
42. Чернігівський учительський інститут.

Додаток Б

Перелік педагогічних закладів вищої освіти (початок 1963-1964 н.р.)

[98, арк. 15-74]

1. Бердичівський педінститут.
2. Бердянський педінститут ім. П. Д. Осипенко.
3. Вінницький педінститут імені Миколи Островського.
4. Глухівський педінститут.
5. Горлівський педінститут іноземних мов
6. Донецький педінститут.
7. Дрогобицький педінститут імені Івана Франка.
8. Житомирський педінститут імені Івана Франка.
9. Запорізький педінститут.
10. Івано-Франківський педінститут.
11. Ізмаїльський педінститут.
12. Кам'янець-Подільський педінститут.
13. Київський педінститут ім. О. М. Горького.
14. Київський педінститут іноземних мов.
15. Кіровоградський педінститут ім. О. С. Пушкіна.
16. Кременецький педінститут.
17. Криворізький педінститут.
18. Кримський педінститут ім. М. В. Фрунзе.
19. Луганський педінститут ім. Т. Г. Шевченка.
20. Луцький педінститут імені Лесі Українки.
21. Мелітопольський педінститут.
22. Миколаївський педінститут ім. В. Г. Белінського.
23. Ніжинський педінститут ім. М. В. Гоголя.
24. Одеський педінститут ім. К. Д. Ушинського.
25. Полтавський педінститут ім. В. Г. Короленка.
26. Рівненський педінститут.
27. Слов'янський педінститут.

28. Сумський педінститут ім. А. С. Макаренка.
29. Уманський педінститут.
30. Харківський педінститут ім. Г. С. Сковороди.
31. Херсонський педінститут ім. Н. К. Крупської.
32. Черкаський педінститут імені 300-річчя возз'єднання України з Росією.
33. Чернігівський педінститут ім. Т. Г. Шевченка.

Додаток В

Фрагменти із «Положення про факультет вищого навчального закладу», затвердженого 15 червня 1962 р. наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР [78, арк. 4зв.-5зв.]

«Факультет – навчально-науковий і адміністративний підрозділ вищого навчального закладу, що здійснює підготовку студентів і аспірантів по одній чи декількох споріднених спеціальностям, підвищення кваліфікації керівних та інженерно-технічних працівників відповідної галузі народного господарства і культури, а також керував науково-дослідною роботою кафедр, здійснював підготовку спеціалістів як з відривом, так і без відриву від виробництва.... Факультет об'єднував всі кафедри і лабораторії, що відносяться до спеціальностей, включених у склад факультету, а також загальнонаукові і загальноосвітні кафедри вищого навчального закладу, які за змістом своєї роботи найбільш близькі профілю факультету... Факультет організовувався міністерством чи відомством, у веденні якого знаходився вищий навчальний заклад. Факультет денної форми навчання створювався при наявності не менше 200 студентів, вечірній факультет – не менше 400 студентів, заочний – не менше 500 студентів... Керівництво роботою факультету здійснював декан факультету, який обирався радою факультету з числа професорів чи найбільш досвідчених доцентів таємним голосуванням терміном на 3 роки. На допомогу декану факультету при наявності 500 студентів денної форми навчання встановлювалася штатна посада заступника декана, а при наявності понад 1 тис. студентів – друга посада заступника декана».

ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3364. Арк. 4зв.-5зв.

Додаток Г
Персональний склад директорів (ректорів) педінститутів

<i>№ п/п</i>	<i>Назва педагогічного ЗВО</i>	<i>Прізвище, ім'я керівника ЗВО, роки керівництва</i>	<i>Джерело</i>
	Бердичівський педінститут	*	
	Бердянський педінститут ім. П. Д. Осипенко	Л. Леоновський (1945-1966 рр.)	[244, с. 44]
	Вінницький педінститут імені Миколи Островського	О. Ткаченко (1946-1969 рр.)	[151, арк. 55; 158, арк. 34-43; 361]
	Глухівський педінститут	Ф. Мазур (1952-1954 рр.), О. Томчук (1954-1971 рр.)	[363]
	Горлівський педінститут іноземних мов	К. Швачко (1953-1975 рр.)	[286]
	Донецький педінститут	С. Ксенофонов (1946-1960 рр.), М. Хорошайлов (1960-1965 рр.)	[73, арк. 12]
	Дрогобицький педінститут імені Івана Франка	М. Підпригоршук (1950-1960 рр.), А. Черненко (1960-1967 рр.)	[80, арк. 11; 564, с. 9; 671, с. 22-23]
	Житомирський педінститут імені Івана Франка	Ю. Ковмір (1946-1957 рр.), І. Осяк (1958-1973 рр.)	[319; 353; 823, с. 52]
	Запорізький педінститут	М. Шакало (1952-1968 рр.)	[329]

Івано-Франківський педінститут	К. Швецов (1950-1953 рр.), Г. Гречух (1953-1956 рр.), І. Шевченко (1956-1957 рр.), В. Кравець (1957-1967 рр.)	[359]
Ізмаїльський педінститут	Д. Лобер (1951-1958 рр.), І. Саєнко (1958-1962 рр.), В. Нефьодов (1963-1965 рр.)	[364]
Кам'янець-Подільський педінститут	І. Зеленюк (1947-1966 рр.)	[345; 804, с. 84-166]
Київський педінститут ім. О. М. Горького	І. Золотоверхий (1951-1956 рр.), М. Підтиченко (1956-1970 рр.)	[765, с. 57-58]
Київський педінститут іноземних мов	П. Смішко (1952-1964 рр.)	[372]
Кіровоградський педінститут ім. О. С. Пушкіна	Кіровоградського Ф. Овчаренко (1957-1978 рр.)	[779, с. 127]
Кременецький педінститут	*	
Криворізький педінститут	М. Бонь (1951-1961 рр.), Ф. Мазур (1961-1973 рр.)	[73, арк. 12; 366]
Кримський педінститут ім. М. В. Фрунзе	*	
Луганський педінститут ім. Т. Г. Шевченка	Ф. Гужва (1952-1954 рр.), Г. Гончарук (1954-1957 рр.), Г. Ємченко (1957-1960 рр.), В. Пічугін (1960-1970 рр.)	[80, арк. 11; 695, с. 28]
Луцький педінститут імені Лесі Українки	М. Бабляк (1951-1955 рр.), П. Денисовець (1955-1957 рр.), Д. Цимбалюк (1957-1976 рр.)	[362]

Мелітопольський педінститут	Б. Янковський (1949-1961 рр.), П. Зозуля (1961-1964 рр.), О. Попков (1964-1977 рр.)	[73, арк. 12; 407; 656, с. 117, 126]
Миколаївський педінститут ім. В. Г. Белінського	К. Швецов (1953-1954 рр.), Ф. Косик (1955-1957 рр.), М. Буряк (1957-1977 рр.)	[681, с. 28]
Ніжинський педінститут ім. М. В. Гоголя	А. Приходько (1950-1954 рр.), М. Повод (1954-1964 рр.)	[576; 794, с. 181, 183]
Одеський педінститут ім. К. Д. Ушинського	І. Власенко (1945-1964 рр.)	[358]
Полтавський педінститут ім. В. Г. Короленка	Полтавського – М. Семиволос (1953-1971 рр.)	[80, арк. 11; 316]
Рівненський педінститут	*	
Слов'янський педінститут	Ф. Яловий (1954-1959 рр.), В. Горошко (1959-1964 рр.)	[352]
Сумський педінститут ім. А. С. Макаренка	Г. Носко (1948-1955 рр.), Ф. Гужва (1956-1959 рр.), Ф. Яловий (1959-1968 рр.)	[541]
Уманський педінститут	*	
Харківський педінститут ім. Г. С. Сковороди	І. Дементьєв (1951-1959 рр.), В. Повх (1959-1962 рр.), Г. Ломов (1962-1966 р.)	[571; 645, с. 317; 787, с. 111; 805, с. 28]
Херсонський педінститут ім. Н. К. Крупської	*	
Черкаський педінститут	Черкаського – О. Тканко (1953-1979 рр.)	[818, с. 25]

	імені 300-річчя возз'єднання України з Росією		
	Чернігівський педінститут ім. Т. Г. Шевченка	Чернігівського – В. Черноус (1953-1954 рр.), В. Костарчук (1955-1982 рр.)	[80, арк. 11; 384; 612, с. 177; 713, с. 42]

* Даних не виявлено

Додаток Д

Фрагменти із «Положення про раду вищого навчального закладу», затвердженого 30 жовтня 1961 р. наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР [72, арк. 243зв.-244зв.]

Рада вищого навчального закладу:

- розглядала проекти навчальних планів і програм, звіти про навчальну, науково-дослідну та ідейно-виховну роботу факультетів, звіти про діяльність наукових товариств;
- підводила підсумки виробничої роботи, навчальної і виробничої практик студентів за рік і давали рекомендації з їх покращення;
- обговорювала плани науково-дослідної, виховної роботи і плани підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу;
- розглядала питання підготовки і видання підручників, навчальних посібників та іншої наукової і навчально-методичної літератури;
- розробляла заходи з подальшого покращення підготовки кадрів;
- у встановленому порядку проводила конкурси на заміщення професорсько-викладацьких посад і вибори деканів факультетів;
- розглядала справи здобувачів учених звань професора, доцента і асистента, присуджувала вчене звання асистента і подавали у встановленому порядку на затвердження у вченому званні професора і доцента;
- рекомендувала кандидатури на заміщення посад молодших і старших наукових співробітників з числа викладачів-кандидатів наук, що працювали на докторськими дисертаціями і щорічно розглядали їх наукові звіти;
- рекомендувала кандидатів на прикомандирування у річну аспірантуру, кандидатів на зарахування в аспірантуру з числа випускників вишу, а також затверджувала індивідуальні плани аспірантів і теми кандидатських дисертацій у тому випадку, якщо вищий навчальний заклад не поділявся на факультети чи на факультеті не створено ради;
- рекомендувала кандидатів на отримання іменних стипендій з числа кращих студентів-відмінників і аспірантів;

- заслуховувала звіти деканів факультетів про зв'язок із випускниками факультету й аспірантури;
- розробляла заходи з подальшого покращення фізичного виховання студентів і заходи, спрямовані на покращення їх здоров'я;
- накреслювала заходи із удосконалення техніки безпеки і охорони праці студентів і працівників вишу;
- розглядала річні і перспективні плани розвитку вищого навчального закладу і заслуховувала результати фінансово-господарської діяльності;
- обговорювала проекти планів підвищення кваліфікації спеціалістів з вищою освітою відповідно до профілю вищого навчального закладу;
- розглядали інші питання пов'язані з діяльністю вищого навчального закладу.

Рішення рад по всім питанням навчальної і наукової роботи приймалися відкритим голосуванням, простою більшістю голосів, а при проведенні конкурсів на заміщення посад професорсько-викладацького складу, виборів декана факультету, присудження вченого звання асистента і подання до присвоєння вченого звання професора і доцента – таємним голосуванням.

Додаток Е

Фрагменти із правил прийому до вищих навчальних закладів 1962 року

[77, арк. 36-41]

У вищі навчальні заклади приймалися громадяни СРСР обох статей, що мали закінчену середню освіту, на навчання з відривом від виробництва у віці до 35 років, а на навчання без відриву від виробництва (заочне, вечірнє) без обмеження віку, успішно склавши вступні іспити шляхом конкурсного відбору. До вузів приймалися найбільш «гідні, що проявили себе на виробництві, підготовлені і здібні люди», що подали позитивні характеристики для вступу у вищі від партійних, профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій, керівників промислових підприємств і закладів, правлінь колгоспів, а для випускників загальноосвітніх шкіл і ПТУ – від педагогічних рад і громадських організацій середніх шкіл і вказаних училищ. Демобілізовані з армії і флоту подавали характеристику від командування військової частини. Перевагу при зарахуванні у педінститути мали особи, що мали досвід практичної роботи не менше 2 років і демобілізовані з армії і флоту, якщо вони прослужили на військовій службі не менше двох років, включаючи час навчання у військових училищах.

Абітурієнти складали вступні іспити з російської мови і літератури чи рідної мови, іноземної мови і по профільним дисциплінам.

Зарахування проводилося за таким порядком. На всі форми навчання без вступних іспитів приймалися учасники радянсько-німецької війни, що мали атестат відмінника середньої школи, а також особи, що успішно закінчили середні школи і нагороджені золотими та срібними медалями, середні спеціальні навчальні заклади з дипломом з відзнакою. Поза конкурсом при отриманні позитивних оцінок приймали учасників зазначеної війни, офіцерів, що мали закінчену середню освіту, звільнених із Збройних сил СРСР відповідно до «Закону про нове значне скорочення Збройних сил СРСР». Після цієї категорії на денну форму навчання приймалися особи, що позитивно проявили себе на роботі і

мали не менше двох років стажу практичної роботи, а також демобілізовані з армії і флоту.

На навчання без відриву від виробництва приймалися без вступних екзаменів в заочні педінститути (факультети, відділення) учителі і викладачі, що закінчили учительські інститути і працювали у початковій, неповній середній чи середній школі, а також ремісничих училищах, технікумах та інших закладах освіти за програмою загальноосвітньої школи, якщо вони вступали за профільною спеціальністю. Поза конкурсом при отриманні позитивних оцінок на вступних екзаменах приймалися особи, що мали стаж виробничої роботи з обраної спеціальності не менше двох років.

Додаток Ж

Дані про спеціальності, які здобували студенти у педінститутах та їх

КОНТИНГЕНТИ

- 1953-1954 н.р. [11, арк. 2]

<i>№ п/п</i>	<i>Спеціальність</i>	<i>Загальна кількість студентів</i>
1.	Математика і фізика, у т.ч. - математика - фізика	9623 4849 4774
2.	Природознавство (біологія, хімія), географія, у т.ч. географія	2896 759
3.	Історія	1893
4.	Російська мова література	4399
5.	Українська мова і література	4301
6.	Іноземні мови, у т.ч. - англійська - французька - німецька - іспанська	4941 2859 1333 533 216
7.	Педагогіка і психологія, включаючи спецпедагогіку	403
8.	Дошкільне виховання	119
9.	Фізичне виховання	1012

- 1960-1961 н.р. [72, арк. 213-213зв.]

<i>№ п/п</i>	<i>Спеціальність</i>	<i>Кількість педінститутів, які готували фахівців за спеціальністю</i>	<i>Загальна кількість студентів</i>
1.	Російська мова, література, історія	6	962
2.	Українська мова, література, історія	4	724
3.	Українська мова, література, іноземна мова	8	965
4.	Російська мова, література, іноземна мова	8	823

5.	Російська мова, література, співи	7	1072
6.	Українська мова, література, співи	7	1139
7.	Українська мова, вихователь школи-інтернату	1	207
8.	Англійська мова, українська мова, література	1	52
9.	Іноземні мови, вихователь школи-інтернату	2	1094
10.	Французька мова, українська мова і література	1	56
11.	Німецька мова, вихователь школи-інтернату	1	172
12.	Німецька мова, англійська мова	1	103
13.	Французька мова, німецька мова	1	82
14.	Математика, фізика	23	2265
15.	Математика, креслення	26	4277
16.	Фізика, загальнотехнічні дисципліни	26	5011
17.	Біологія, хімія, основи сільськогосподарського виробництва	11	2312
18.	Географія, біологія	3	344
19.	Педагогіка і психологія дошкільника	4	473
20.	Педагогіка і методика початкового навчання	15	3026
21.	Фізичне виховання	9	2596
22.	Фізичне виховання, вихователь школи-інтернату	1	248
23.	Дефектологія, педагогіка і методика початкової освіти	1	248

Додаток 3

Дані про науково-дослідні галузеві лабораторії, створені на фізико-математичних і природничих факультетах педінститутів у 1961 р. [73, арк. 125]

<i>№ n/n</i>	<i>Назва лабораторії</i>	<i>Назва педагогічного ЗВО, у структурі якого функціонувала лабораторія</i>	<i>Спеціалізація лабораторії</i>
1.	напівпровідників	Київський педінститут	дослідження напівпровідникових матеріалів (сполук вісмуту, сірки, селену)
2.	рентгеноспектрального аналізу	Одеський педінститут	дослідження природи напівпровідникових сполук титану, жаростійких і електротвердих сполук рідкісних металів
3.	гельмінтології	Кримський педінститут	дослідження гельмінтів морських ссавців усіх екваторій земної кулі, ектопаразитів диких і свійських хребетних тварин
4.	біології	Черкаський педінститут	дослідження, освоєння і підвищення продуктивності природничих ресурсів Черкаської області (грунти, рослинний і тваринний світ)

Додаток И

Дані про науково-дослідні лабораторії фізико-математичних і природничих факультетів педінститутів (1964 р.) [100, арк. 55-57]

<i>№ n/n</i>	<i>Назва лабораторії</i>	<i>Назва педінституту, у структурі якого функціонувала лабораторія</i>
	електронно-обчислювальна лабораторія	Київський
	науково-дослідна лабораторія технічної кібернетики	Бердянський
	науково-дослідна лабораторія напівпровідників та їх сплавів	Херсонський
	науково-дослідна лабораторія рентгеноспектрального аналізу	Одеський
	науково-дослідна лабораторія відновлювальних процесів	Ніжинський
	науково-дослідна лабораторія нейрогістології	Луганський
	науково-дослідна лабораторія гельмінтології	Кримський
	науково-дослідна лабораторія біології	Черкаський
	науково-дослідна лабораторія методики трудового навчання	Слов'янський
	експериментальна психолого- педагогічна лабораторія 3 програмованого навчання	Одеський
	дидактична лабораторія	Харківський

Додаток К

Фрагменти із постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1959 р. «Про участь трудящих в охороні громадського порядку в країні»

[53, арк. 12-15]

Формування створювалися з метою широкого залучення трудящих до охорони громадського порядку. Особистий склад дружин комплектувався на добровільних засадах. Вони мали працювати у контакті з адміністративними органами. Основними завданнями визначалися охорона громадського порядку, боротьба із хуліганями, участь у проведенні громадськими організаціями роз'яснювальної роботи серед населення. Органи внутрішніх справ, прокуратури, юстиції і суду надавали сприяння дружинам та їх штабам. До формувань приймалися громадяни СРСР не молодші 18 років на основі особистих заяв, які подавалися у профспілковий чи комсомольський комітети. Громадяни, які бажали вступити у дружину, приймалися за рекомендацією зборів колективу. Народні дружини охороняли громадський порядок на вулицях, стадіонах, у парках та інших громадських місцях, брали участь у підтримці громадського порядку під час проведення демонстрацій, ходінь, масових гулянь, спортивних змагань; забезпечували в районах, закріпленими за ними, громадський порядок шляхом патрулювання, рейдів, виставляння постів і встановлення чергування; вносили у радянські і громадські організації пропозиції про прийняття заходів впливу до окремих порушників громадського порядку; передавали матеріали щодо окремих порушників у товариський суд чи адміністративні органи, а також могли делегувати свого представника у якості громадського обвинувача; повідомляли у необхідних випадках у пресу про факти порушення громадського порядку; дбали про фізичний гарт дружинників, проводили їх навчання методам боротьби із порушниками, а також знайомили дружинників із законодавством про охорону громадського порядку.